

DENKWIJZER
DW

WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VAN DE CHRISTENUNIE

Jaargang 16 | Nummer 1 | juni 2016

Interview met Paul van Tongeren

De asielzoeker van morgen

Persoonlijke caritas of asielactivisme?

Marktwerking in de landbouw

Meer vluchtelingen

VOORwoord

Meer vluchtelingen

Hoe kijk je naar een vluchteling? Een Grieks reisbureau meldt dat er geen reden is om van een Griekse vakantie af te zien: "Vluchtelingen zijn over het algemeen niet te vinden op openbare plekken waar toeristen komen; tijdens je vakantie zul je daarom niet snel met hen in aanraking komen. (...) We kunnen dus gewoon op vakantie blijven gaan naar Griekenland."

Wat is een vluchteling? Voor de toerist is een vluchteling blijkbaar iemand die je moet ontwijken om een goede vakantie te hebben. De definitie van 'vluchteling' verandert in het dagelijks taalgebruik, en dat is niet onschuldig als we daarmee uit het oog verliezen wat een vluchteling is. In de eerste plaats is een vluchteling iemand die in eigen land voor geweld of vervolging vreest en daarom in een ander land (rechts)bescherming zoekt. Via een asielprocedure wordt vastgesteld of iemand die bescherming inderdaad nodig heeft. In het nadenken over de komst van vluchtelingen dreigt uit beeld te raken wat een vluchteling eigenlijk is. Te snel maken we de stap naar wat de komst van vluchtelingen voor ons betekent.

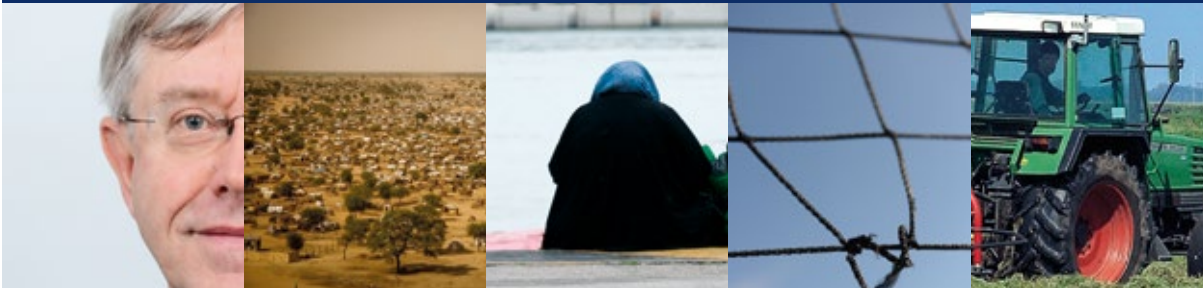
Het is goed om scherp te houden waarom we vluchtelingen opvangen. De verplichting, vastgelegd in verdragen, is niet gebaseerd op een goed gevoel dat we krijgen als we anderen helpen. Vluchtelingenverdragen hangen nauw samen met onze visie op de mens. Volgens de christelijk-sociale visie is de mens een schepsel van God. Schepselen van God stuur je niet, zoals Halbe Zijlstra voorstelde, 'per kerende post' terug naar een gevaarlijk thuisland.

Maar wat als vluchtelingenopvang ten koste gaat van Nederlanders die ook onze aandacht verdienen? Stelt die christelijk-sociale mensvisie ons dan voor de verplichting om vluchtelingen ongelimiteerd een plaats in Nederland te geven? Of is er, zoals Paul van Tongeren en Bas van Bommel in dit nummer betogen, een verschil tussen persoonlijke en politieke verantwoordelijkheid?

De vluchteling stelt ons, zoals te lezen in de stukken van Ruud Welten en Harmjan Vedder, voor de vraag wie wij als individu en als samenleving willen zijn. We willen goede mensen zijn, dat staat vast. In onze gebroken wereld is de wil tot het goede niet verdwenen. De spanning tussen goed willen zijn, het goed willen hebben en verantwoord handelen is niet nieuw, en bovendien lastig op te lossen. Dit nummer van DenkWijzer kan daar dan ook geen agenda voor bieden. Wel kunnen we stof tot nadenken geven, en een podium voor het publieke debat. We hopen dat deze *DenkWijzer* u inspireert om na te denken over uw persoonlijke en politieke verantwoordelijkheid in de opvang van vluchtelingen.

MIRJAM KOSTEN, EINDREDACTEUR

INHOUDSOPGAVE

04 - 'Wat een politicus doet heeft een signaalfunctie' | INTERVIEW MET PAUL VAN TONGEREN

08 - Paradoxaal Europees vluchtelingenbeleid | NOEMI MENA MONTES

10 - Voorbij de asielzoeker vandaag | RINZE BROEKEMA

14 - Belang of beginsel? | KOEN VOSSEN

17 - Cultuur van aankomst | HARMJAN VEDDER

20 - Niebuhriaanse overwegingen bij het vluchtelingenvraagstuk | WILLEM BOERMA

22 - Persoonlijke caritas is geen vrijbrief voor asielactivisme | BAS VAN BOMMEL

26 - Het trauma van Europa | RUUD WELTEN

30 - 'No time: verander nu, voor het klimaat alles verandert' | MICHEL KLEIN

36 - Naar een bijstand die mensen bijstaat | JOCHEM WESTERT

WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VAN DE CHRISTENUNIE

ChristenUnie
Bestuursvereniging

DenkWijzer, studieblad van de ChristenUnie. Jaargang 16, nr. 1, juni 2016.

Oplage: 6000 | ISSN: 1568-5845

DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de mr. G. Groen van Prinsterer stichting) en de Bestuursvereniging van de ChristenUnie. DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

- Meer informatie over abonnement of donateurschap via: wi.christenunie.nl
- DenkWijzer verschijnt 3 keer per jaar.
- Deadline kopij volgende nummer: 01-08-2016
- Donateurschap WI per 01-01-2015: € 36,00* per jaar. T/m 26 jaar € 20,00.*
- Donateur WI (kwartaalbetaling) € 9,00 mogelijk met aut. incasso.

*Bij aut. incasso, anders € 2,50 toeslag

Redactie:

Martine Vonk (hoofdredacteur)
Bort Koelwijn (namens bestuursvereniging)
Bernadette van den Berg (namens bestuursvereniging)
Wouter Langendoen (namens Tweede Kamerfractie)
Geert Jan Spijker (W.I. van de CU)
Mirjam Kosten (eindredacteur)

Vormgeving:

frivista | Amersfoort

Fotografie:

Folkert Rinkema, ChristenUnie, WI

Druk:

Drukkerij De Bunschoter

Uitgave, redactie en administratie:

Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
W.I. van de ChristenUnie

Legaten:

Gedenkt u het WI testamentair dan luidt de tenaamstelling: Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, 'Mr. G. Groen van Prinsterer stichting' Amersfoort. KvK dossiernr. 32084387.

Postbus 439, 3800 AK Amersfoort
Telefoon: 033 - 422 69 60
Email: denkwijzer@christenunie.nl
www.wi.christenunie.nl
www.bestuurders.christenunie.nl

Mocht u de toezending van DenkWijzer of uw donateurschap willen opzeggen, doe dit dan schriftelijk voor 1 oktober 2016 (per post of via ledenadministratie@christenunie.nl).

© ChristenUnie 2016
Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na toestemming van de redactie.

‘Wat een
politicus
doet
heeft een
signaalfunctie’

INTERVIEW MET PAUL VAN TONGEREN

DOOR MIRJAM KOSTEN EN GEERT JAN SPIJKER

Politici moeten geen barmhartigheid preken – eerder rechtvaardigheid – maar kunnen als voorbeeld voor een morele gemeenschap wel barmhartigheid tonen. Bijvoorbeeld door een vluchteling in huis te nemen, zoals een Duitse minister deed. Emeritus hoogleraar ethiek Paul van Tongeren pleit voor meer deugden in de politiek. ‘Degenen die leiding geven aan een gemeenschap hebben een heel grote en heel zware taak om te zorgen dat het met die gemeenschap goed gaat. Daar ligt mijn sterkste verwijt aan politici op dit punt met betrekking tot de vluchtelingencrisis.’

In een interview met Trouw stelde u dat we heus wel weten wat we moeten doen rond de vluchtelingencrisis, waarom?

Volgens mij is dat volstrekt duidelijk en is het niet mogelijk om vanuit een serieuze ethische theorie iets anders te argumenteren dan dat mensen in nood geholpen moeten worden. En het gaat om mensen in nood. Er wordt wel gezegd dat er ook anderen tussen zitten, maar dat betekent niet dat je mensen in nood niet moet helpen.

U heeft in de Nacht van de filosofie aandacht gevraagd voor ‘de tragedie van het bestaan’ en de spanning tussen idealisme en realisme in het vluchtelingendebat. Waar zit die spanning?

Die spanning is de realiteit van onze morele situatie. Ik denk niet dat die op zichzelf slecht is. Wat slecht is, is dat je de spanning probeert te vermijden door ofwel idealist te zijn die de realiteit niet

ziet ofwel een realist te zijn die het ideaal niet meer ziet. En van politici verwachten we toch ook dat ze precies die twee dingen bij elkaar houden. Ik begrijp heel goed dat politici ook moet zorgen dat de grenzen bewaakt worden en dat het hard nodig is dat we die hebben. Maar dat is iets wat je óók moet doen, wat je onvermijdelijk moet doen, maar wat niet de aandacht mag verdringen voor wat je in de eerste plaats moet doen, en dat is helpen.

Welke ethische posities ziet u terug in het debat over de opvang van vluchtelingen?

Als wij in onze samenleving ethisch nadenken, doen we dat doorgaans op de wijze van de plichtsethiek en het utilisme. De deugdethiek is minder vanzelfsprekend en uitgerangeerd geraakt, onder meer door een sterk individualisme vanuit de moderniteit. De invulling van een geslaagd leven wordt aan de individuele voorkeuren overgelaten en niet ontwikkeld tot een publiek te gebruiken discours.

Welke aanknopingspunten geven de plichtsethiek en het utilisme?

De Kantiaanse ethiek of plichtsethiek concentreert zich op de fundamentele verplichting waaraan elk mens onderworpen is. En dat is er maar een volgens die ethiek: de verplichting om redelijk, rationeel te zijn. Dat wil zeggen dat je moet handelen zoals je kunt aannemen dat elk rationeel wezen zou handelen. Wat betekent dat concreet? Een heleboel dingen, maar onder andere dat als iemand in nood is, dat die geholpen moet worden. Het utilisme zegt dat je zo moet handelen dat je het nettoresultaat van de mogelijke handelingsopties die je hebt, maximaliseert. Alle opties hebben bepaalde voordelen en bepaalde nadelen, die kun je verzamelen en in een rekensom brengen. Je moet die optie kiezen die voor zoveel mogelijk mensen een zo hoog mogelijke opbrengst oplevert. Het verschil in de nood aan de ene kant en de kosten van de pijn die het mij oplevert aan de andere kant, is zo groot, dat je je nauwelijks een berekening kunt voorstellen die niet daarop uitkomt dat je die nood moet verlichten.

En uw specialisme, de deugdenethiek?

De deugdenethiek zegt niet zozeer wat iemand

moet doen maar eerder hoe mensen zich zo goed mogelijk verwerkelijken, hoe je een volwaardig en een bloeiend mens wordt. Het lijkt mij evident dat iemand die een ander helpt als voorbeeldiger gezien wordt dan iemand die voordat hij gaat helpen nog wel vijf keer nadenkt of hij daar zelf geen nadeel van heeft. Als je iemand ziet die de nood van anderen überhaupt voelt, tot zich laat doordringen en daarop reageert met een poging om te helpen, zullen we dat herkennen als een betere, meer volwaardige manier van leven. We moeten ons volgens de deugdenethiek proberen zo te vormen dat we voortreffelijke mensen worden. Dus ook een deugdenethiek zal op een heel andere manier redenerend, komen tot de positie dat daar geholpen moet worden.

De deugdenethiek kunnen we dus niet op een collectief toepassen?

Niet op het niveau van een collectief dat alleen door formele banden nog samenhang vertoont. Een nationale gemeenschap is geen kwestie van wel of niet een morele gemeenschap zijn, het is een kwestie van meer of minder een morele gemeenschap zijn. Naarmate een gemeenschap formeler wordt, is het moeilijker deugdethisch te denken. Aristoteles zegt het zo: 'elke gemeenschap wordt gevormd door de regels van rechtvaardigheid en door banden van vriendschap'. En naarmate de banden van vriendschap sterker zijn, zijn er minder regels van rechtvaardigheid nodig, en andersom. Een nationale gemeenschap wordt ook door affectieve banden gevormd en die banden moeten door de leiders van de gemeenschap ook onderhouden, meegevoerd en gekoesterd worden. Ik zeg dat niet vanuit de illusie dat wij een simpele gemeenschap zijn, maar politici moeten ook dit aspect meer ontwikkelen en aan de orde stellen; het parlement moet eigenlijk het keukengesprek op het niveau van de nationale gemeenschap zijn.

Wat is in de vorming van gemeenschappen de taak van politici?

Degenen die leiding geven aan een gemeenschap hebben een heel grote en heel zware taak om te zorgen dat het met die gemeenschap goed gaat. Daar ligt mijn sterkste verwijt aan politici op dit punt met betrekking tot de vluch-

telingencrisis. Behalve door Wilders is op geen enkele manier het gemeenschapskarakter van de Nederlandse bevolking aangesproken. Alleen degene die een slechte gemeenschap vormt, Wilders, spreekt in termen van gemeenschap. Daarmee dreigt zich een egoïstische, kortzichtige, immorele gemeenschap te vormen. En wat zie ik de andere politici doen? Ze durven nog wel te spreken van de nood van de vluchteling, maar al heel gauw zie je dat zij de nood worden van ons, dat wij bedreigd worden. Maar ik hoor politici niet of nauwelijks zeggen dat wij ook deel zijn van een grotere gemeenschap, dat wij ook als gemeenschap aangesproken kunnen worden door mensen uit een andere gemeenschap of door ontheemden. Deugdenethiek is zeer gevoelig voor de kwaliteit van een gemeenschap en dat betekent dat de taak van degene die leiding geven aan de gemeenschap extra groot is. Politici hebben volgens mij, een beetje extreem gezegd, een opvoedend taak, een vormende taak en men

is daar als de dood voor. De enige die een vormende taak op zich neemt, lijkt nu Wilders te zijn.

Een partij als de ChristenUnie wordt er wel van beticht te moralistisch of betuttelend te zijn. Klopt dat dan niet?

Bij de kleine christelijke partijen zie je wel morele elementen, maar we moeten oppassen dat we een moreel vormende taak niet gaan identificeren met een vastbijten in een bepaald soort van morele issues, als bijvoorbeeld Second Love. Ik ben het inhoudelijk helemaal eens met Van der Staaij, maar het ingaan op morele issues is iets anders dan het vervullen van die vormende taak waar ik op doel. Ik vind dat juist bij de vluchtelingenkwestie heel duidelijk. Daar gaat het er niet alleen om om te zeggen 'kijk eens hoe erg die mensen het daar hebben', maar om te zeggen 'wat kunnen wij daar nu aan doen als gemeenschap'. Laten we eens kijken welk draagvlak er is. Als we op een bepaalde sociaaleconomische laag in de bevolking een appel doen in de trant van 'stel dat we nu allemaal één procent...'. Dat is spreken in termen van 'wij' en dat is nog iets anders dan de moralist uithangen, als ik het even negatief zeg. Het heeft er wel iets mee te maken, dat je durft morele noties naar voren te brengen, maar in de zin van gemeenschapsvorming is meer nodig dan dat.

Geert Wilders spreekt over een 'patriottistische lente', is dat een vorm van deugdenethiek?

Wilders heeft ergens een punt en deels is het ook een pervertering van de deugdenethiek. Hij gebruikt de illusie van een gemeenschap. Je ziet dat hij inderdaad effect heeft daarmee en dat mensen spreken in termen van 'wij zijn het volk', zoals ook Pegida dat doet. Dat is een illusie omdat er van een volk met een gemeenschappelijke morele cultuur geen sprake is. Het is een volk dat door de volksmenner geconstrueerd wordt, en met succes, want mensen gaan zelf ook in die termen spreken. Het is een illusie ook omdat hij suggereert dat er in dat volk alleen maar unanimiteit bestaat, waarvan absoluut geen sprake is. Dat is een van de redenen waarom Wilders niet gaat regeren want dan blijkt onmiddellijk dat ook daar heel veel verschillende wensen zijn waarmee hij op een of andere manier moet gaan marchanderen. De idee van eenheid van dat volk is een moedwillig aangekweekte illusie. Het perverterende dat daarin

‘Hoe kan ik alle luxe die ik heb rechtvaardigen tegenover de absolute nood van iemand die toevallig ergens anders geboren is?’

zit, is dat met het werken met de illusie van een gemeenschap – waar geen gemeenschap is – zich een kwalijke gemeenschap dreigt te gaan vormen.

Maar hij heeft dus ook een punt?

Zeker, en dat legt een probleem in de deugdenethiek bloot. De deugdenethiek is een communautaire ethiek, een ethiek die niet individueel tot stand komt maar altijd in gemeenschappen. Voortreffelijk leven is een leven dat herkend wordt als een voortreffelijk leven, en dat veronderstelt een gemeenschap. Dat geeft een probleem in de deugdenethiek omdat er geen absolute morele ijking is buiten de concrete gemeenschappen waarin iets als moreel goed of slecht herkend wordt. Daardoor ben je gebonden aan de cultuur van een gemeenschap en zijn perversies mogelijk, zoals we ook gezien hebben in Hitler-Duitsland, waar als voorbeeldig ervaren werd wat wij absoluut zouden veroordelen. Het gevaar bestaat van een vergroeiing, een pervertering van een hele gemeenschap. Dat betekent dat het principieel mogelijk is dat er een Nederlandse volksgemeenschap ontstaat waarin hulp aan vluchtelingen als abject, verderfelijk, slecht of dom gezien wordt en dat wie varkenskoppen ophangt bij asielzoekerscentra geprezen wordt als iemand die dapper weet te strijden voor de goede zaak.

Hoe ziet u dan de paus die vluchtelingen opneemt, is dat hoe het moet?

Ik vind dat schitterend. Net als een Duitse politicus die twee Ethiopiërs in huis nam. Hij was realistisch genoeg om politicus te zijn, pure idealisten houden het niet vol in de politiek, en neemt tegelijkertijd in zijn eigen huis twee vluchtelingen op en dat laat iets zien. Ik heb dat bij onze politici niet gezien eerlijk gezegd. Veel van wat een politicus doet heeft een signaalfunctie. Maar ook wat een universiteit doet. Onze universiteit heeft de internetverbinding doorgetrokken zodat er in Heumersoord ook WiFi is. Mensen zijn er concreet mee geholpen maar het heeft ook een signaalfunctie. De universiteit zegt daarmee als organisatie iets tegen die zesduizend mensen die hier werken. En dat is wat politici ook moeten doen en wat de paus ook gedaan heeft. Hij heeft het laten zien en daarom bewonder ik deze paus. Hij heeft niet gezegd dat andere politici barmhartig moeten zijn. Hij is verstandig genoeg om te

weten dat hij daar waar hij staatshoofden aanspreekt, het in termen van rechtvaardigheid moet doen. Maar dat hij tegelijkertijd zelf barmhartigheid toont, dat maakt hem voorbeeldig.

De ChristenUnie heeft het in de vluchtelingencrisis over ‘barmhartige zijn, barmhartig blijven’, wat is volgens u de verhouding tussen barmhartigheid en rechtvaardigheid?

Dat het over barmhartigheid gaat, vind ik niet evident eerlijk gezegd. Het is eerder een kwestie van rechtvaardigheid dan van barmhartigheid. Dat wil zeggen, hoe kan ik alle luxe die ik heb rechtvaardigen tegenover de absolute nood van iemand die toevallig ergens anders geboren is? Als we over die christelijke deugden gaan spreken dan komt er nog iets anders in het spel. Ik denk dat de christelijke deugden tamelijk extreme deugden zijn. Barmhartigheid is een van de uitingen van de *caritas*, van de liefde, en ik denk dat de christelijke liefde, de liefde als christelijke deugd extremistisch is omdat hij geen grens kent. Zelfs de grens van Kant, helpen tot je in vergelijkbare nood bent, geldt niet voor de eis van christelijke liefde. Er is geen grens aan barmhartigheid en wel aan rechtvaardigheid. Dus de barmhartigheid als vorm van liefde, samen met het geloof en de hoop hebben, een beetje polemisch, iets zeer extreems.

Barmhartigheid kunnen we niet van de samenleving vragen?

Deze deugd heeft iets heel uitdagends en ook iets heel belangrijks. Maar ze wordt te gemakkelijk iets wat van iedereen gevraagd kan worden. Terwijl een van de kenmerken van de christelijk deugden is, dat het genadegaven zijn. Je kunt ze niet van iedereen verwachten. Ze moeten niet totaal afwezig zijn in de politiek, maar ze kunnen alleen maar een andere pretentie hebben, naar degene toe die ze praktiseert. ■

Personalia Prof. dr. Paul van Tongeren (1950) is emeritus hoogleraar wijsgerige ethiek aan de Radboud Universiteit Nijmegen en buitengewoon hoogleraar ethiek aan de Katholieke Universiteit Leuven. In 2012 schreef hij *Leven is een kunst. Over morele ervaring, deugdenethiek en levenskunst*. Daarnaast is hij lid van het filosofisch elftal in *Trouw*. In de *Nacht van de Filosofie* sprak hij onder de titel ‘Waarom ik geen vluchteling in huis neem’.

Paradoxaal Europees vluchtelingenbeleid

DOOR NOEMI MENA MONTES **De lidstaten van de Europese Unie hebben verdragen waarin staat wie een vluchteling is en hoe ze met vluchtelingen omgaan. Die verdragen vormen niet het uitgangspunt voor het huidige vluchtelingenbeleid. De deal met Turkije laat zien dat het Europa geen prioriteit geeft aan mensenrechten.**

“Hoe kleiner de vrijheid van meningsuiting is in een staat, (...) hoe gewelddadiger die staat geregeerd wordt. (...) Amsterdam bijvoorbeeld plukt de vruchten van de vrijheid blijkens zijn groei, die alle volken bewonderen. In deze bloeiende en bevoorrechte stadstaat leven immers mensen uit alle volken en met alle mogelijke geloofsovertuigingen eendrachtig samen.” Met dit citaat prijst Spinoza de stad Amsterdam, de Nederlandse vrijheid van meningsuiting en vrijheid van godsdienst. Ook vandaag is Nederland een land waar mensen bescherming, vrijheid en vrede zoeken. Een van hen is Mohammed, een Syrische arts in het asielzoekerscentrum in Leiden. Mohammed is gevlucht voor IS, islamitisch extremisme en politieke intolerantie. Op de vraag waarom hij naar Nederland kwam, begint hij over Calvijn en Luther en vertelt hij enthousiast over zijn bezoek aan het Spinozahuis in Leiden. Mohammed kwam naar Nederland omdat hij in vrijheid wil leven en zijn kinderen wil laten opgroeien in een vrij land. Hij bewondert Europa's christelijke erfgoed en haar traditie van mensenrechten.

De kans bestaat dat Mohammed teleurgesteld zal raken. Europa begint zich af te vragen of we echt geloven in mensenrechten en vrijheid voor iedereen. Het lijkt erop dat we ze belangrijk vinden; maar vooral voor onszelf.

Het vluchtelingenverdrag

In het Verdrag betreffende de status van vluchtelingen (1951) en het protocol bij de conventie (1967) is vastgelegd wie vluchteling is en welke aanspraken op hulp een vluchteling maakt. Het verdrag uit 1951 gaat over de omgang met vluchtelingen uit de Tweede Wereldoorlog en conflicten tot 1951. In het protocol van 1967 wordt de status van vluchteling ook toegekend aan vluchtelingen van na 1951. We kunnen niet voorbij gaan aan het vluchtelingenverdrag zonder dat dit raakt aan ons denken over de mensenrechten omdat de verdragen de menselijke waardigheid beschermen.

Een veilige route

Volgens het vluchtelingenverdrag hebben vluchtelingen recht op het aanvragen van asiel, maar de praktijk is zo vormgegeven dat er geen veilige routes naar een asielprocedure zijn. Het verhaal van Amir, een zakenman uit Aleppo maakt dit zichtbaar. Toen in 2014 en 2015 de school van zijn kinderen werd gebombardeerd, waarbij ook doden vielen, besloot Amir om met zijn gezin Syrië te verlaten. Omdat ze te weinig geld hadden voor smokkelaars tussen Turkije en Lesbos, kozen de meer gevaarlijke route over land, waar Turkse en Griekse grenswachten patrouilleren. Ze liepen twee dagen en nachten over een spoor. De tweede nacht werd Aya, Amirs zesjarige dochtertje, doodgereden door een trein.

Eenmaal in Europa kregen ze snel de juiste papieren omdat ze als Syrische vluchtelingen recht op bescherming hebben. Het paradoxale is dat Europa zonder legale routes te creëren, wel de rechten van vluchtelingen erkent. Vanuit de Europese lidstaten worden geen humanitaire visa verstrekt aan Syriërs. Het is dus niet mogelijk voor een Syriër om per vliegtuig (veiliger en goedkoper) Europa te bereiken. Zolang er geen veilige, legale route gecreëerd wordt, worden vluchtelingen gedwongen om via mensensmokkelaars de Europese Unie te bereiken. We bekritisieren mensensmokkelaars, maar laten toe dat zij de enige route zijn naar een asielaanvraag in Europa. Terwijl we de rechten van vluchtelingen zwart op wit hebben staan, lijkt het er niet toe te doen dat de weg naar de daadwerkelijke bescherming levensgevaarlijk is.

Het verkeerde voorbeeld

De beroemde vluchteling Hannah Arendt wijst op het gevaar van een te losse omgang met het vluchtelingenverdrag. Haar angst is dat de mensenrechten door slachtoffers, daders en omstanders afgeschreven worden als 'hopeloos idealistisch', zodat landen zich terwijl ze zich eraan committeren, ze te weinig serieus nemen.

Met de Turkije-deal negeert Europa haar plichten om de mensenrechten van vluchtelingen te waar-

borgen. Europa geeft op deze manier het signaal af dat de rechten van vluchtelingen weinig waard zijn. Als Europa vluchtelingen kan terugsturen naar Turkije, waarom kan Kenia dan niet iets soortgelijks doen? Onlangs besloot de Keniaanse overheid het vluchtelingenkamp Dadaab, het grootste vluchtelingenkamp ter wereld, te sluiten. Met de Turkije-deal heeft Europa moreel gezien het recht om kritiek te leveren, verspeeld. Het Europa dat anderen graag op mensenrechten aanspreekt, kan de hand in eigen boezem steken. De deal met Turkije maakt zichtbaar dat de focus van Europa te veel ligt op het oplossen van het Europa's probleem, politieke instabiliteit, en niet op de omgang vluchtelingen zelf. Turkije accepteert alleen Syriërs als vluchteling. Afghanen, Irakezen en Eritreeërs worden niet geholpen. Dat is een concrete schending van het verdrag omdat ook zij recht op een individuele procedure hebben en niet collectief afgewezen mogen worden op grond van hun nationaliteit.

Internationale verantwoordelijkheid

Volgens de vluchtelingenverdragen is de zorg voor vluchtelingen een internationale, gedeelde verantwoordelijkheid. De realiteit is dat de landen rondom conflictzones de meerderheid van de vluchtelingen opnemen. Van de vijftieng miljoen vluchtelingen heeft Europa er slechts 1%. Waar staan we toe dat een klein land als Libanon meer Syrische vluchtelingen opneemt dan heel Europa? Pas als de vluchtelingen in de buurt van Europa komen, wordt er actie ondernomen terwijl tientallen jaren duizenden vluchtelingen voor ons onzichtbaar, niet bij ons in beeld waren. Het minste wat we hadden kunnen doen en nog steeds moeten doen is meer financiële steun geven aan de landen die veel vluchtelingen opnemen.

Is het vluchtelingenverdrag inderdaad een onrealistisch ideaal? Ik denk het niet. Eerder ontbreekt het in Europa aan de wil om het verdrag als uitgangspunt te nemen. Het vluchtelingenbeleid is teveel vluchtelingenpolitiek geworden. Als Europa zich zou houden aan de gemaakte afspraken, zou het zien dat het verdrag praktisch aanknopingspunten biedt voor verstandig beleid. We moeten naar een nieuwe aanpak waarin we erkennen dat vluchtelingen niet alleen een last hoeven zijn. Het is nodig dat we kansen aan nieuwkomers geven zodat ze kunnen bijdragen aan de maatschappij met hun vaardigheden, kennis, hoop en dromen. ■

Auteur

Dr. Noemi Mena Montes is migratiedeskundige en journalist en werkt bij de Christian Political Foundation for Europe, de denktank voor de European Christian Political Movement (ECPM), waar de Eurofractie van de ChristenUnie deel van uitmaakt.

Voorbij

de asielzoeker van vandaag

DOOR RINZE BROEKEMA Voor de eerstejaarsopvang van asielzoekers is geld nodig, maar waar komt dat geld vandaan? Dit kabinet kiest ervoor de middelen uit het budget voor ontwikkelingssamenwerking te halen en die keuze komt de aanpak van extreme armoede en de beheersing van migratiestromen niet ten goede.

Door de komst van honderdduizenden asielzoekers heeft Europa een probleem, naast de financieel-economische en (geo)politieke problemen die het al heeft. Het is goed dat Europese landen deze asielzoekers opvangen als ze zijn gevlucht voor oorlog, geweld en onderdrukking en hier veiligheid en vrijheid voor zichzelf en hun familie zoeken. Het huidige kabinet kiest ervoor om deze problemen op te lossen op korte termijn, ten koste van de lange termijn vraagstukken. Hieronder wordt uiteengezet hoe het kabinet dit doet en wordt betoogd waarom dit onverstandig en een gemiste kans is. In plaats van minder te investeren in de ontwikkeling van de allerarmsten, zoals dit kabinet doet, moet er juist meer worden geïnvesteerd. Ook denkend vanuit het eigenbelang van Europa, want de allerarmsten van de toekomst zullen voor een groot gedeelte leven in gebieden en landen waar chaos en instabiliteit overheerst. De allerarmsten van de nabije toekomst zijn de migranten van morgen.

Nederland zelf grootste ontvanger van eigen hulp aan allerarmsten

Wat niet veel mensen weten, is dat de opvang van asielzoekers het eerste jaar betaald wordt met financiële middelen uit het budget voor ontwikkelingssamenwerking. Budget dat bedoeld is voor de allerarmsten in de wereld, wordt gebruikt om in een van de rijkste landen ter wereld migranten op te vangen. Zo besteedde Nederland in 2015 1,2 miljard euro van het ontwikkelingssamenwerkingsbudget aan de kosten van eerstejaarsopvang. Deze manier van begroten is toegestaan door de OESO, de intergouvernementele organisatie voor economische samenwerking en ontwikkeling, die onder andere de eenduidigheid en effectiviteit van

de hulpbudgetten bewaakt. Dat het mag is dan ook het belangrijkste argument dat het kabinet gebruikt. Dat er meerdere landen zijn, waaronder Duitsland, die een andere keuze maken, laat zien dat het anders kan. Deze landen kiezen ervoor de opvang van asielzoekers niet ten koste van het budget voor de allerarmsten te laten gaan. Nederland heeft voor de komende jaren zeer grote bedragen van het hulpbudget voor de opvang van asielzoekers begroot. Nederland besteedde in 2015 meer dan een vijfde van het totale budget voor ontwikkelingssamenwerking in eigen land. Voor de komende jaren gaat het om bedragen van vergelijkbare omvang. Hierdoor ontstaat de vreemde situatie dat Nederland de grootste ontvanger is van het eigen budget voor ontwikkelingssamenwerking.

Deze verschuiving van het hulpbudget komt in Nederland bovenop de forse bezuinigingen op ontwikkelingssamenwerking door de kabinetten Rutte I en II. Als gevolg van deze bezuinigingen haalde Nederland in 2013 voor het eerst niet de VN-norm die vraagt 0,7 procent van het Bruto Nationaal Inkomen te besteden aan ontwikkelingssamenwerking. Het kabinet-Rutte II heeft deze norm losgelaten en haalt er jaarlijks meer dan een miljard euro van af.

De ramingen voor het aantal asielzoekers in 2014 en 2015 waren in eerste instantie lager en zijn noodgedwongen gedurende beide jaren bijgesteld door het ministerie van Veiligheid en Justitie. Na bijstelling van deze ramingen moest ook het begrote bedrag voor de eerstejaarsopvang naar boven worden bijgesteld. Omdat door de bezuinigingen de ruimte binnen de begroting van het Ministerie voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking nog beperkter is dan normaal, moest het kabinet op een creatieve wijze toch een oplossing vinden voor dit flinke financiële tekort. Want dit tekort financieren uit algemene middelen is een politieke keuze die het kabinet niet wil maken.

Hypothec op de toekomst

De oplossing vindt het kabinet door gebruik te maken van diezelfde 0,7 procent-norm die het heeft losgelaten. Het goede van de norm is, dat

Samenvatting

- De eerstejaarsopvang van vluchtelingen wordt bekostigd van geld voor ontwikkelingssamenwerking.
- Ook onzeker toekomstig ontwikkelingsbudget dekt een groot deel van de kosten.
- Ontwikkelingssamenwerking kan een deel van migratie voorkomen.
- Het volgende kabinet doet er dus goed aan hier juist meer in te investeren.

het ontwikkelingssamenwerkingsbudget automatisch met de economie mee krimpt en groeit. Het punt nu is dat het kabinet gebruik maakt van verwachte toekomstige economische groei in de vijf jaren die voor ons liggen. Door die groei van de economie, die dus nog niet zeker en nog niet reëel is, stijgt ook budget voor ontwikkelingssamenwerking in de toekomst. Dat extra deel, tot nu toe opgeteld 1 miljard euro, haalt het kabinet naar voren en geeft het nu alvast uit om zo de eerstejaarsopvang van asielzoekers te financieren. Het kabinet neemt hiermee een forse hypotheek op de toekomst. Toekomstige groei kan niet meer ingezet worden voor de allerarmsten in de wereld. Ook als die groei er niet komt, gaat deze constructie ten koste van het toekomstige budget voor ontwikkelingssamenwerking. Er is dus sprake van een beperking van het budget voor ontwikkelingssamenwerking in drie stappen: fors gebruik van het budget in eigen land, structurele bezuinigingen en een hypotheek op het toekomstige budget. Hierdoor zijn er nu en in de komende jaren minder mogelijkheden om datgene te doen waarvoor dat budget eigenlijk bedoeld is: investeren in de ontwikkeling van de allerarmsten.

Symptoombestrijding

Het opvangen van vluchtelingen is barmhartig en moet gebeuren. Maar als de huidige manier van financiering van de opvang bekeken wordt met een bril van eigenbelang en financiële doelmatigheid, kan niet anders geconcludeerd worden dan dat dit een grove vorm van symptoombestrijding is, die het aanpakken van de grondoorzaken van migratie moeilijker maakt. Of zoals U2-zanger Bono het recent schreef in *The New York Times* na het bezoeken van vluchtelingenkampen in Afrika en het Midden Oosten: 'Het is minder duur om te investeren in stabiliteit dan om met instabiliteit geconfronteerd te worden.'

Migratie is het gevolg van dieperliggende problemen, zoals extreme armoede, ongelijkheid, honger, vervolging en conflict. De inzet van Nederland in de opvang van asielzoekers die reeds in Nederland zijn, zou niet ten koste moeten gaan van datgene wat Nederland kan doen om toekomstige migratiestromen te voorkomen. Het werk van multilaterale organisaties, internationale en Nederlandse maatschappelijke organisaties draagt bij

aan de bestrijding van extreme armoede, eerlijke verdeling van welvaart, voeding- en voedselzekerheid, rechtsstaatontwikkeling en vredeswerk. Tot nu toe vaak met veel steun van de Nederlandse overheid. In de toekomst is dit ongewisser doordat er meer en meer naar de tak wordt gekeken in plaats van naar de wortel die uitgeroeid moet worden. Het kabinet is terecht druk met het gevolg van de vluchtelingenstroom, maar verschuift daar ook de financiële middelen naartoe en kan daardoor niet investeren in het aanpakken van de oorzaken van migratie.

Het goede nieuws

Dat het aanpakken van de oorzaken van migratie zin heeft, blijkt uit de successen die er de afgelopen jaren zijn geboekt in de strijd tegen extreme armoede. Zonder uitpuittend te willen zijn, want daarvoor zijn er teveel successen, volgen hier een aantal indrukwekkende voorbeelden. In vijfentwintig jaar tijd is het aantal mensen dat in extreme armoede leeft meer dan gehalveerd, van bijna twee miljard in 1990, naar zevenhonderd miljoen nu. Het deel van de wereldbevolking dat ondervoed is, daalde in diezelfde periode van 23 procent naar 13 procent. Het aantal kinderen dat na de basisschool geen onderwijs meer kreeg is gehalveerd van honderd miljoen in 2000 naar vijftig miljoen nu. De ongelijkheid tussen man en vrouw en jongen en meisje is sterk afgenomen. Zo gaan er nu bijvoorbeeld zelfs iets meer meisjes dan jongens naar school, in 1990 waren dat nog 74 meisjes voor elke 100 jongens. De kindersterfte halveerde sinds 1990, de moedersterfte daalde nog sterker. Het aantal nieuwe HIV-infecties halveerde bijna in de laatste vijftien jaar en miljoenen sterfgevallen door AIDS werden in diezelfde tijd voorkomen. 2,6 miljard mensen kregen sinds 1990 toegang tot beter drinkwater.

Dit goede nieuws bestaat naast de migratiestromen van vandaag de dag. Successen in ontwikkeling kunnen niet het einde van migratiestromen garanderen. Die zullen altijd blijven, die waren er overigens ook altijd al. Vraag dat maar aan de tientallen miljoenen vluchtelingen in Afrika en het Midden-Oosten. Soms stort een land in en raakt een volk op drift doordat een brute dictator zijn volk niet de vrijheid geeft die het vraagt. Een andere keer sleurt een buurland een ontwikkeld land

‘Nederland is de grootste ontvanger van het eigen budget voor ontwikkelingssamenwerking’

mee in een oorlog. Tegen sommige gedragingen en ontwikkelingen valt niet op te werken. Maar dat wil niet zeggen dat het nergens loont.

Investeren voor de migranten van de toekomst

De enorme successen kunnen niet verhullen dat er nog steeds werk ligt waar de inzet van onder andere Nederland bij nodig is. Denk bijvoorbeeld aan het recordaantal van zestig miljoen ontheemden wereldwijd. In 2030 leeft 62 procent van de meest arme mensen in fragiele en door conflict verscheurde landen volgens berekeningen van de OECD. Dat zijn de migranten van de toekomst. De dieperliggende problemen zijn er minder dankzij behaalde successen, maar ze zijn er nog steeds. Inzetten op het oplossen van deze problemen is geen kwestie van liefdadigheid maar van rechtvaardigheid. Want de plaats waar je geboren wordt zou niet moeten uitmaken of je leeft of sterft.

Er leven nog steeds honderden miljoenen in extreme armoede. Er worden nog steeds miljoenen kinderen geboren met een niet meer in te halen ontwikkelingsachterstand als gevolg van ondervoeding. Er sterven nog steeds mensen aan voorkombare ziektes. Er gaan nog steeds kinderen niet of te kort naar school.

Dit vraagt overigens niet alleen om het beschermen en vergroten van het budget voor ontwikkelingssamenwerking. Ook onze diplomatieke dienst en onze krijgsmacht dragen ieder bij aan de internationale vrede, veiligheid en ontwikkeling. Maar enkel investeren in diplomatie en defensie en niet in ontwikkelingssamenwerking, schiet tekort in het aanpakken van migratiestromen.

Het is bittere noodzaak dat Nederland stopt met het in eigen land besteden van budget dat bedoeld is voor de allerarmsten. Het is daarom ook te hopen dat een volgend kabinet de bezuinigingen van Rutte I en II weer ongedaan maakt en de hypotheek op het toekomstige budget teniet doet. Het is nu tijd om te investeren, want de behaalde successen moeten bewaakt en vergroot worden.

Een goede investeringsagenda wordt geboden door de Sustainable Development Goals, of in het Nederlands, de Werelddoelen. De Werelddoelen

vervangen de Millenniumdoelen, die gebruikt werden tussen 2000 en 2015 en die hebben bijgedragen aan de hierboven genoemde successen. De Werelddoelen zijn in 2015 overeengekomen door alle lidstaten van de Verenigde Naties en hebben naast een sociale ook economische en ecologische agenda, waaronder het uitbannen van alle vormen van extreme armoede, het beëindigen van honger en het bereikbaar maken van gezondheidszorg voor iedereen.

De kosten om deze doelen te bereiken, zijn nog niet duidelijk. Maar de ambitie van de Werelddoelen vraagt in ieder geval om meer financiële inzet in plaats van minder, zoals nu de praktijk is in Nederland. De Werelddoelen vragen financiële inzet van donoren en van ontvangende landen. Maar als donoren als Nederland het nu al laten afweten, voordat goed en wel is begonnen, zijn de Werelddoelen bij voorbaat gedoemd te mislukken. Dan is de kans groot dat we in 2030 slechter af zijn dan in 2015. De allerarmsten van de wereld, maar ook wij in Nederland en Europa.

Conclusie

De komst van asielzoekers vandaag, vraagt om lange termijnoplossingen en de daarbij horende financiële inzet van een rijk land als Nederland. Grote bezuinigingen, hypotheek op de toekomst en het besteden in eigen land van geld dat bedoeld is voor de allerarmsten, kunnen geen duurzame oplossing genoemd worden. Wil Nederland toekomstige migratie uit instabiele gebieden voorkomen, dan moet het voorbij de huidige symptoombestrijding komen. Is het niet uit rechtvaardigheid, dan wel uit puur eigenbelang. Want kijken we voorbij de migrant van vandaag, dan zien we als we niet uitkijken de migrant van morgen al komen, te midden van de instabiliteit van zijn of haar land. Nu investeren in ontwikkeling van de allerarmsten, in de dieperliggende problemen die zorgen voor migratie, is goedkoper dan in de toekomst de instabiliteit op te vangen. ■

Auteur Rinze Broekema MA LLM is Policy & Advocacy manager voor The ONE Campaign in Nederland, een internationale lobby en campagneorganisatie die strijd tegen extreme armoede en voorkombare ziektes, met name in Afrika. Dit artikel is geschreven op persoonlijke titel.

Belang of beginsel?

DOOR KOEN VOSSEN Alle politieke partijen worstelen sterk met de vluchtelingen crisis, maar sommigen nog net wat meer dan anderen. Die worsteling hangt samen met een fundamentele spanning waar vrijwel iedere partij mee te maken heeft, namelijk de spanning tussen haar beginselen en de belangen van een deel van haar achterban.

De stroom vluchtelingen uit vooral Syrië, Irak en Afghanistan heeft de Nederlandse bevolking sterk verdeeld, zo lijkt het. Aan de ene kant zijn er de vele Nederlanders die zich als vrijwilliger hebben aangemeld: hun aantal overtreft zelfs het aantal vluchtelingen. Daartegenover staan de heftige beelden van rumoerige inspraakavonden in onder meer Steenbergen, Geldermalsen en Rotterdam Beverwaard. Er zijn de schrijnende verhalen over weggebombardeerde steden, wrede dictators en barre tochten naar Nederland. Maar ook bereiken ons berichten over meegekomen 'gelukzoekers', soms uit veilige landen, over geweld in asielzoekerscentra, over discriminatie van homoseksuelen en over radicale islamisten die met kwade bedoelingen hier zouden zijn gekomen. In de verbale loopgravenoorlog tussen de verwelkomers en de achterdochtigen blijken beide kampen voorlopig nog wel even over voldoende munitie te beschikken.

Bij een succesvolle partij gaan beginselen en belangen hand in hand, soms zelfs zodanig dat er nauwelijks nog een onderscheid lijkt. Maar vroeg of laat duikt er een thema op dat het onderscheid tussen die twee blootlegt. Het strikt naleven van

de beginselen gaat dan in tegen de gepercipieerde belangen van een deel van de kiezers. "Onze partij komt niet meer voor ons op!" Een al te sterk benadrukken van de belangen roept daarentegen een verdenking van hypocrisie en opportunisme op. "Onze partij weet niet meer wat de 'C' in de partijnaam betekent!"

Beginselpolitiek

Deze fundamentele spanning ontstond in de negentiende eeuw toen het fenomeen van de beginselpartij opkwam. Daarmee is bedoeld een partij die zich wil baseren op in tijd en ruimte onveranderlijke principes, die bepalend zijn voor de meningsvorming over politieke thema's en waaraan de door haar voorgedragen kandidaten zich te houden hebben. Niet ten onrechte wordt Abraham Kuyper als grondlegger van het fenomeen van de beginselpartij beschouwd. In 1879 richtte hij de Anti-Revolutionaire Partij op, de eerste moderne politieke partij die haar vertegenwoordigers wilde binden met het door Kuyper opgestelde programma *Ons Program*. Kuyper betitelde zijn achterban als 'het volk achter de kiezer', de orthodox-protestantse 'kleine luyden' die dikwijls nog geen kiesrecht hadden.

Door zo duidelijk te benoemen wat de achterban was, maakte Kuyper van de ARP behalve een beginselpartij direct ook een soort belangenpartij voor een specifieke groep in de samenleving, met eigen materiële en immateriële belangen. Hetzelfde patroon zien we ook bij de andere twee grote stromingen die eind negentiende eeuw opkomen: de

- Samenvatting**
- Het vluchtelingenvraagstuk legt het onderscheid tussen beginsel en belang bloot.
 - Bij de PVV gaan beginsel en belang hand in hand, bij andere partijen ligt dit moeilijker.
 - Beginselpartijen als de ChristenUnie moeten alert zijn op de tegenstelling tussen beginsel en belang.

DE INGEWIKKELDE DILEMMA'S VAN HET VLUCHTELINGENVRAAGSTUK

katholieken en de socialisten. Als een soort katholieke Kuyper wilde de priester Herman Schaepman een katholiek beginselprogramma dat grotendeels was gebaseerd op de pauselijke encyclieken (vooral *Rerum Novarum*) en dat leidend moest zijn voor de Katholieke Kamerclub. Schaepman had hiermee beduidend minder succes dan Kuyper omdat veel katholieke politici het louter verdedigen van de belangen van de Rooms-Katholieke Kerk en bevolking eigenlijk wel voldoende houvast voor politiek handelen vonden bieden. Bij de socialisten was eveneens de vraag wat nu de voorrang moest hebben: het marxisme, al dan niet revolutionair of reformistisch uitgelegd, dan wel de concrete belangen van de arbeidersbevolking in Nederland.

Het probleem werd nog klemmender naarmate de staat meer intervenieerde in de samenleving en er dus steeds meer concrete sociaaleconomische belangen behartigd moesten worden. Tussen 1900 en 1920 werd de ene na de andere belangengroep opgericht en sommigen van hen overwogen zelfs om als politieke partij aan verkiezingen te gaan deelnemen. Het antwoord van de gevestigde beginselpartijen was om nog sterker dan tevoren de noodzaak van beginselpolitiek te benadrukken. Politiek mocht niet ontaarden in platte belangstrijd maar moest blijven gaan over hogere beginselen, grootse idealen voor de natie en een betere toekomst voor allen. De behartiging van de concrete sociaaleconomische belangen van de achterban werd uitbesteed aan belangengroepen die echter wel met de moederpartij verbonden waren. Hoewel er tal van voorbeelden zijn te noemen van grote spanningen tussen belangengroepen en moederpartij, gingen belangenpolitiek en beginselpolitiek goed samen. Afsplitsingen die

zich sterker als belangengroep wilden profileren zoals de Rooms-Katholieke Boerenpartij of de Christelijke Arbeiderspartij hadden minder succes. Hetzelfde gold voor afsplitsingen die zich louter als zeer zuivere beginselpartij profileerden, zoals de Hervormde Gereformeerde Staatspartij (HGS) uit het interbellum.

Wat kan dit historische perspectief ons leren over de houding van de hedendaagse politieke partijen tegenover de vluchtelingenstroom? Op basis van hun beginselen zullen de meeste partijen geneigd zijn tot een ruimhartige opvang van in de verdrukking geraakte vluchtelingen. Liberalen, zeker de Nederlandse, hechten vanouds aan een internationale rechtsorde en internationale verdragen die zowel in goede als in slechte tijden moeten worden aangehouden. Plotse heroverweging van zulke verdragen doen, bezien vanuit deze liberale traditie, hypocriet aan. Sociaaldemocraten hebben een grote traditie van internationale solidariteit en empathie met onderdrukten die niet zomaar overboord kan worden gegooid. De christelijke partijen zullen het gebod tot barmhartigheid voor vluchtelingen niet kunnen negeren, al is het alleen al omdat de kerken hen daar herhaaldelijk op zullen wijzen. Natuurlijk heeft geen enkele partij een beginselprogramma dat een pasklaar antwoord biedt op alle concrete kwesties, maar wel stellen de beginselen de marges waarbinnen een partij zich kan bewegen. In de Bondsrepubliek Duitsland is de aanvankelijk ruimhartige houding van Angela Merkel niet los te zien van haar interpretatie van de christelijke beginselen van het CDU. Maar deze hebben haar er ook weer niet van weerhouden om in tweede instantie een toch strenger toelatingsbeleid te propageren.

Belangen

Een behoorlijk deel van de Nederlandse bevolking lijkt de komst van de vele vluchtelingen echter niet te bezien vanuit hooggestemde beginselen maar meer vanuit de perceptie dat daarmee de eigen belangen direct bedreigd worden. Daarbij gaat het voor een deel om eenvoudig te begrijpen argumenten. Vluchtelingen zorgen voor concurrentie op de arbeidsmarkt en woningmarkt en brengen het toch al uitgedeelde stelsel van sociale zekerheid verder in gevaar. De door sommige verwachte economische baten van de komst van vluchtelingen blijven voorsnog abstract en contra-intuïtief. Ingewikkelder wordt het bij minder tastbare argumenten over sociale en culturele overlast waar de nieuwkomers voor zouden zorgen. Allereerst is het lastig omdat immigratie, criminaliteit, islam en asielzoekerscentra voor veel kiezers een vrijwel onontwarbare kluwen zijn geworden. Maar ook is hier minder duidelijk waar veel 'achterdochtigen' nu precies tegen zijn en wat zij vrezen. Gaat het om de culturele of etnische zichtbaarheid die als bedreigend wordt ervaren? Gaat het om het verlies van een niet altijd even helder omschreven identiteit? Is het de vrees voor een *clash of civilisations*?

Niet te onderschatten is de invloed van het door Geert Wilders en zijn *fellow travellers*, vertelde verhaal, onder meer door Geen Stijl verspreid, dat er sprake is van een strategie van islamisering waarbij immigratie, criminaliteit, intimidatie en vluchtelingenstromen bewust ingezette middelen zijn. De Syrische asielzoeker wordt daarmee geen vluchteling en zelfs geen gelukzoeker, maar een jihadist die er op uit is Nederland te islamiseren. Daartegenover stelt de PVV een heldere boodschap: eigen volk eerst. Ofwel, Nederlandse politici moeten in eerste instantie opkomen voor degenen door wie ze zijn gekozen en dat zijn niet Syrische of Eritrese nieuwkomers die ons land in gevaar brengen. Het nationaal-populisme van de PVV ontleent zijn kracht aan het uitdrukkelijk hand in hand gaan van beginsel en belang. De verdediging van het belang van het Nederlandse volk is het beginsel.

De kritische burger

Daartegenover staan de overige partijen met hun beginselen die niet noodzakelijkerwijs naar de verdediging van de vermeende belangen van de eigen kiezers wijzen. Beginsel en belang gaan niet hand in hand, zeker niet bij partijen die het voor een deel

moeten hebben van juist de groepen die sociaal-economisch de meeste concurrentie ondervinden. Zie bijvoorbeeld de worsteling van de SP met het vraagstuk. Die spanning wordt versterkt door twee andere ontwikkelingen. Allereerst is dat het feit dat veel kiezers zich sinds de jaren negentig al minder onderdeel voelen van een bepaalde stroming en nog minder van een specifieke partij. Zij kijken kritischer naar de prestaties van partijen, zowel in de behartiging van belangen als in het vasthouden van hun principes en zijn eerder geneigd om verkiezingen te gebruiken voor een politieke afrekening. Bovendien is er een perceptie van een kloof tussen de hoger opgeleide elites die de lakens uitdelen binnen de partijen en de lager opgeleiden die geacht worden hen te legitimeren. Of deze befaamde 'diplomademocratie' daadwerkelijk bestaat, is daarbij niet interessant: feit is dat het hier om een perceptie gaat waarvan de consequenties voelbaar zijn. Een van die consequenties is een opmerkelijk wantrouwen tegenover het morele appel op gevoelens van empathie en solidariteit waarvan de lusten ten goede zouden komen aan de elite, die zich moreel superieur kan wanen, maar de lasten – sociaaleconomisch en sociaalcultureel – moeten worden gedragen door de 'gewone kiezers'. De beginselen zijn als het ware verworpen tot vrome praatjes waarvan de consequenties door anderen moeten worden gedragen.

Tegen de achtergrond van een kritische, minder loyale burger en de groeiende populariteit van de PVV als de nationale belangenpartij zullen de gevestigde beginselpartijen alle zeilen bij moeten zetten om in het huidige vluchtelingenvraagstuk de beginselen en de belangen van althans een deel van de achterban enigszins in overeenstemming te brengen met elkaar. Zeker voor partijen met een grote achterban van lager en middelbaar opgeleiden kan het vluchtelingenvraagstuk een splijtende werking hebben. Dit risico geldt zeker ook voor een partij als de ChristenUnie met haar grote achterban van lager en middelbaar opgeleiden en haar bevlogen, grotendeels hoger opgeleid en meer kosmopolitische gezinde kader. ■

Auteur Dr. Koen Vossen is politiek historicus, zelfstandig publicist en universitair docent politicologie aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Cultuur van aankomst

DOOR HARMJAN VEDDER **Afgelopen jaar ving Nederland zestigduizend vluchtelingen op. Maar hun land van aankomst worstelt met zichzelf. Kunnen nieuwkomers wel integreren in een land dat cultureel juist desintegreert?**

“Fijn, jullie zijn gewoon Nederlands.” Met die verzuchting verwelkomde onze nieuwe buurvrouw ons in Den Haag. De stad geeft regelmatig blijk van grote tegenstellingen tussen autochtonen en allochtonen. Hoe verdeeld onze samenleving is, werd ons pas goed duidelijk in de Schilderswijk: nauwelijks autochtonen, weinig hoger opgeleiden, Nederlands kampioen bijstandsuitkeringen, het afval moet er drie keer vaker worden opgehaald en de subsidie voor maatschappelijke initiatieven vloeit er rijkelijk. In de zomer van 2014 werd de wijk door pro-IS-betogingen en rellen bovendien het nationale decor van de worsteling van Nederland met specifieke, gesegregeerde groepen moslims, die vatbaar lijken voor antidemocratische en jihadistische sentimenten en zich grotendeels aan onze samenleving onttrekken.

Culturele segregatie

De Schilderswijk is geen uitzondering. En de segregatie langs culturele lijnen is breder dan de radicale islam. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de studie *Werelden van Verschil* (2013) van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland. Meer dan twee derde van de Turken en Marokkanen is sociaal-cultureel gesegregeerd, gematigd gesegregeerd of etnisch geïsoleerd.

De onderzoekers concluderen dat jongere generaties uit deze groepen op zijn minst een complexe, soms afstandelijke verhouding hebben tot de Nederlandse samenleving. De studie onderstreept wat je in de volkswijken van onze grote steden zelf kunt waarnemen: het multiculturele drama dat Paul Scheffer in 2000 in zijn bekende essay beschreef, is nog niet voorbij.

De sociaaleconomische emancipatiemythe

Hoe kan dat? Immers, door de Fortuyn-revolte in 2002 zijn integratie en migratie bovenaan de politieke agenda terecht gekomen. Sindsdien wordt een veel strikter immigratiebeleid gevoerd. De eisen aan migranten zijn aangescherpt, van het inburgeringsexamen tot de taaleis in de bijstand. Heeft dat dan niet geholpen? Ja en nee. Uit het jaarbericht (2014) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) over integratie blijkt dat kinderen van migranten (de tweede generatie) het sociaaleconomisch beter doen dan hun ouders. Er is nog altijd een zorgelijke achterstand bij veel migranten, maar er zijn in ieder geval tekenen van hoop. Ik vind echter dat in de integratie de nadruk te eenzijdig op die sociaaleconomische emancipatie is gelegd. Het belang van culturele integratie is onvoldoende onderkend. Zeker, een baan is belangrijk. Daardoor kunnen op de werkvloer culturen bij elkaar komen en dat kan een begin zijn van wederzijds begrip. Maar een baan is niet het antwoord op de vraag hoe Nederlanders en nieuwkomers meer op elkaar betrokken kunnen raken in de samenleving. Een eenzijdig sociaaleconomische benadering verraadt een naïef individualisme. Integratie is geen individueel vraagstuk, maar een collectieve opgave. Niet alleen de individuele ontplooiing van migranten, maar ook de manier waarop wij samenleven staat op het spel.

Stroopwafel-cultuur

De afgelopen jaren is geprobeerd via het integratiebeleid elementen van onze cultuur aan nieuwkomers over te brengen. Met weinig succes. In inburgeringsexamens werd onze cultuur platgeslagen tot lesjes vaderlandse geschiedenis en praktische tips over sociale gewoonten. Het heeft iets weg van een souvenirwinkel: iedere Nederlander grinnikt als hij toeristen met bliken stroopwafels en houten klompen in de handen ziet. De culturele overdracht aan migranten heeft tot nu toe weinig

te maken met de essentie van onze cultuur: het geheel van onze geestelijke verworvenheden. Dat we er niet in slagen migranten de kern van onze cultuur over te brengen komt ook omdat autochtonen zelf steeds minder een beeld hebben van wat onze geestelijke verworvenheden eigenlijk zijn. 'Het is niet gemakkelijk om een plek te vinden in een samenleving die met zichzelf overhoop ligt', constateerde Paul Scheffer in zijn *Land van aankomst* (2007, p404) al. Ook onder autochtonen brokkelt de samenhang af en neemt de verdeeldheid tussen groepen toe, volgens de WRR in haar studie *Gescheiden werelden?* uit 2014. Er lijkt steeds meer mist op te trekken rond de inhoud van onze cultuur. En dus wordt steeds onduidelijker waarvan we nieuwkomers precies vragen onderdeel te worden.

Straatverlichting

Tien jaar geleden werd ik gevraagd een column te schrijven over de betekenis van 9/11 voor mijn generatie. Ik kwam daar toen niet goed uit, maar na een paar jaar in de volkswijken van Den Haag weet ik wat ik had moeten schrijven. Terroristische aanslagen, gericht tegen onze manier van leven, confronteren ons met een wezenlijke vraag, die lange tijd niet gesteld hoefde te worden: wie zijn we als gemeenschap en waar geloven we in? Zijn we nog bereid te vechten voor het project van onze vrije democratische samenleving? Slechts een kwart zou letterlijk die bereidheid hebben, meldde recent een onderzoek. En we zijn het er wel over eens dat waarden als 'democratie', 'vrijheid' en 'gelijkheid' belangrijke verworvenheden zijn, maar over de inhoud daarvan verschillen we sterk van mening.¹ Door individualistisch denken zijn we vertwijfeld geraakt over onze manier van samenleven en hebben we cultuurrelativisme als deugd omarmd. Samenleven heeft een utilistisch karakter gekregen. Het is versmald tot een wederzijds voordelige afspraak die er voor zorgt dat de straatverlichting 's avonds brandt. Is het gek dat je daar aan het einde van de dag niet voor wil vechten?

Gedeelde liefde

We hebben onze cultuur niet te heroveren op vluchtelingen, maar op onszelf. Augustinus zegt dat we als volk en natie niet kunnen zonder een gedeelde liefde.² Een samenleving is een moreel

bepaalde gemeenschap.³ Een verbond dat erkent dat er bronnen zijn van recht en moraal die het zelf niet voortbrengt⁴, maar die het wel nodig heeft. We leven wat dat betreft in culturele blessuretijd, omdat we nog kunnen teren op de morele erfenis van religie.⁵ Maar wat te doen nu het steeds moeilijker zal worden die gedeelde liefde, de morele bronnen van onze samenleving, aan te wijzen? Voor samenleven is dat immers essentieel. Bijvoorbeeld om tolerantie te kunnen opbrengen voor verschillen. Andreas Kinninging wijst ons erop dat christelijke deugden als toegeeflijkheid, zachtmoedigheid, clementie, goedertierenheid, lankmoedigheid en geduld noodzakelijke elementen zijn van een dergelijke tolerantie (als we daarmee tenminste meer bedoelen dan onverschilligheid).⁶ Om met nieuwkomers samen te wonen moet je ook de pijn van verschil kunnen verdragen. Het christendom draagt in haar boezem de waarden die dat mogelijk maken. Zonder die waarden zal ons land de komst van meer groepen nieuwkomers niet kunnen verwerken en verder segregeren. Dat is onverantwoord. Om C.S. Lewis aan te halen: wij castreren, en verlangen van de castraten vruchtbaarheid.⁷

Leitkultur

Om noodzakelijke waarden zeker te stellen wordt regelmatig de Joods-Christelijke traditie als *Leitkultur* bepleit. Ik denk inderdaad dat het christendom belangrijke waarden in zich draagt die prikkelen tot samenleven en onderlinge betrokkenheid. Die waarden kunnen een gezamenlijke liefde vormen, die ons samenleven hernieuwde energie kan geven. We moeten er wel voor waken dat cultuur een politiek project wordt. Onze cultuur is niet het eigendom van de overheid, maar in de eerste plaats van de samenleving. Daar wordt die cultuur gevormd en uitgedragen. Een politiek

pleidooi voor een christelijke *Leitkultur* kan daarom snel holle retoriek worden, of zelfs een dekmantel voor politieke projecten die met het christendom niets te maken hebben.

Politiek van goed en kwaad

De politiek heeft wel een eigen rol in het gesprek over onze cultuur en de politiek moet die ook waarmaken. In de afgelopen jaren is het politieke debat steeds meer een uitwisseling van utilistische argumenten geworden. Het morele karakter van het debat is daarmee tot een enkele (maar wel dominante) morele theorie versmald, waarin vooral CPB-berekeningen goed gedijen. Dat is geen route naar versterking van onze cultuur. Ik geloof dat de politiek een taak heeft voorbij het maken van goede wetten en regels. Het is ook het marktplein van de samenleving. De plaats waar wij met elkaar spreken over goed en kwaad en waar we de morele grondtonen van onze samenleving proberen te ontdekken. Alain Finkielkraut beëindigt zijn boek *Ongelukkige identiteit* (2014) met het pleidooi om de idee en de praktijk van de democratie niet zonder slag of stoot over te laten aan het gelijknamige proces. Dat onderschrijf ik. Het goede is niet de uitkomst van een democratisch debat. Onze gedeelde liefde kan niet slechts het bestuurlijke proces zijn. We moeten ook de fundamentele waarden van de democratische rechtsstaat en ons samenleven delen. Om die te ontdekken, moet een natie diepe morele gesprekken voeren op haar centrale fora. We kunnen beginnen met het herstel van de verdeeldheid door zelfbewust te formuleren wat ons bindt. Daarvoor is een nationale dialoog nodig over onze identiteit, onze gezamenlijke cultuur en onze morele uitgangspunten. Ik denk dat een politiek-maatschappelijk debat over een preambule bij de grondwet een dergelijk gesprek over onze gedeelde liefde in Nederland kan aanvuren. We hebben alle reden om dat te proberen, want de maatschappelijke vrede staat op het spel. En zonder overeenstemming over een gedeelde liefde kunnen we nieuwkomers niet op een verantwoorde manier blijven opvangen. ■

Noten

- 1 Zie: Gedeelde waarden en een weerbare democratie, SCP, 2016
- 2 Augustinus, *De Stad Gods*, boek XIX, hoofdstukken 24 en 27
- 3 Stefan Paas, *Vrede stichten, politieke meditatie*, p. 21
- 4 Roel Kuiper, *Moreel Kapitaal*, p. 175.
- 5 Ibid. p. 159
- 6 Andreas Kinninging, *Geografie van Goed en Kwaad*, p. 47
- 7 C.S. Lewis, *De afschaffing van de mens*, p. 36

Auteur

Mr. Harmjan Vedder is beleidsmedewerker bij de Tweede Kamerfractie van de ChristenUnie. Dit essay is geschreven op persoonlijke titel.

Niebuhrriaanse overwegingen bij het vluchtelingenvraagstuk

DOOR WILLEM BOERMA Inzichten uit een andere context kunnen relevant zijn voor het actuele vluchtelingenvraagstuk. Reinhold Niebuhr dacht vanuit zijn tijd en plaats na over macht, moraal, idealisme en realisme. Wat kunnen we over deze thema's van hem leren?

In dit artikel wil ik enkele kaders aanreiken uit het gedachtegoed van de Amerikaanse theoloog en politiek denker Reinhold Niebuhr (1892-1971). Ik wil nadrukkelijk niet meer doen dan dat: Niebuhr heeft immers nooit na hoeven denken over het huidige vluchtelingenvraagstuk. Hij was denker in zijn tijd en op zijn plaats: de Verenigde Staten tijdens de Eerste Wereldoorlog, het interbellum, de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog. Juist vanwege die gebeurtenissen heeft Niebuhr nadrukkelijk na moeten denken over de verhouding tussen macht en moraal, tussen idealisme en realisme en tussen nationale staat en internationale gemeenschap.

Christelijk realisme

Niebuhr staat bekend als de grondlegger van het Christelijk Realisme. Het belangrijkste kenmerk van deze stroming is de zoektocht naar de balans tussen macht en moraal. Vanuit een christelijke mensvisie wordt uitgegaan van enerzijds de zondige mens die zich sterk laat leiden door het verlangen naar macht (*libido dominandi*) en anderzijds de gedachte dat de zondige mens sporen van de oorspronkelijke goedheid in zich heeft die hem voortdurend doen zoeken naar iets dat boven hemzelf uitstijgt: "the twofold possibility of creativity and destruction in human freedom, accounts for the growth of both good and evil through the extension of human powers."

De maatschappij als organisme en artefact

In het denken van Niebuhr speelt het onderscheid tussen organisme en artefact een belangrijke rol. 'Organisme' heeft in dit verband betrekking op een samenhang van loyaliteit, cohesie en autoriteit; op sociale processen. 'Artefact' heeft betrekking op een doelbewuste constructie van maatschappelijke en statelijke structuren. Een maatschappij of staats-

vorm ontstaat niet op de tekentafel als gevolg van puur rationele, juridische en bestuurskundige overwegingen ten aanzien van de beste bestuursvorm. Een samenleving ontstaat en wordt voornamelijk gedragen door niet-rationele overwegingen. Een stabiele samenleving heeft beide elementen nodig. En dat geldt dus ook voor beleidsmakers: beleid dat niet of onvoldoende appelleert aan de niet-rationele elementen in de samenleving, komt te ver af te staan van die samenleving.

Dit is een cruciaal gegeven in het debat over het vluchtelingenvraagstuk. Los van individuele ethische normen van politici en burgers, is het voor het bewaren van de maatschappelijke orde belangrijk zich rekenschap te geven van de maatschappij als een organisme dat zich in de tijd ontwikkeld heeft en continu in ontwikkeling is. Niebuhr is realistisch op dit punt: de mens is zeker in staat de universaliteit en gemeenschappelijkheid van het mens-zijn te ontdekken maar heeft tegelijkertijd de neiging om deze gemeenschappelijkheid alleen te zien bij eigen groep; bijvoorbeeld op basis van religie en ras. Een van de problemen is dat de ontwikkeling van de Europese Unie als artefact fors uit de pas loopt met de ontwikkeling van de Unie als organisme, waardoor de solidariteit tussen staten onder druk staat. Juist bij een humanitair, ethisch, politiek en economisch complex thema als het vluchtelingenvraagstuk komt deze discrepantie scherp naar voren.

Politiek als verantwoordelijk handelen

Verantwoordelijk politiek handelen kan volgens Niebuhr niet alleen uitgaan van goede intenties of individuele ethische standaarden, maar moet rekening houden met de gevolgen van beslissingen. Morele verontwaardiging over vluchtelingen die in gammele bootjes Europa proberen te bereiken, mag nooit de enige motivatie tot handelen zijn van regeringen.

Tegelijk wijst Niebuhr op het belang van die morele verontwaardiging als een intrinsiek humanitair argument. De mens is immers geschapen in relatie tot iets dat hoger is dan hemzelf. In dit verband pleit Niebuhr voor hypocrisie als noodzakelijk onderdeel van verantwoordelijk politiek handelen. Zowel het individu als het collectief heeft 'iets' nodig buiten het individuele of collectieve zelf om handelen te rechtvaardigen. Het is de taak van regeringen, van politici om dat overstijgende belang concreet en duidelijk te maken of te doen lijken: "hypocrisy, which is the tribute paid by the less acceptable impulse to the more acceptable one, is certainly no virtue. On the other hand, its elimination by cancelling out the higher loyalty offers no moral gain." Mensen zoeken naar een rechtvaardiging voor hun handelen die verder gaat dan hun eigen belang, dan het 'kille machtsstreven'. Niebuhr geeft aan: het is de taak van politici om dit (soms fictieve) overstijgende belang te definiëren om de bevolking mee te krijgen in een beslissing.

De wedergeboren staat

Het nationaal belang is daarnaast ook geen statische realiteit. Interessant is de gedachte van Niebuhr over de 'wedergeboren staat'. Niebuhr transformeert het individuele proces van wedergeboorte uit de christelijke geloofsleer naar het statelijke niveau. Een staat of een collectief van staten kan onder druk van veranderende omstandigheden kiezen uit twee mogelijkheden: óf het verabsoluteren van de eigen positie en die met nog meer macht tot gelding willen brengen óf 'hernieuwen', concluderen dat aanpassingen nodig zijn. Die aanpassingen zijn nodig om te overleven en omdat veranderingen een stap naar een hogere vorm van sociale rechtvaardigheid (kunnen) zijn. Dit is wat Niebuhr 'death through life' en 'new life through

death' noemt. De geschiedenis van nationale staten en de geschiedenis van de Europese Unie is geen 'fateful necessity'. Voor een collectief is dit proces van vernieuwing wel vele malen moeilijker dan voor een individu "because he (collective man, wb) is not certain of a deeper dimension of meaning". Het streven naar de wedergeboren staat vraagt om politiek leider leiderschap dat *prudentia* als deugd heeft en tegelijk voortdurend op zoek is naar de 'aanwezigheid van het eeuwige in het tijdelijke'.

Conclusie

Bestaat er een Niebuhriaans perspectief op het vluchtelingenvraagstuk? Het bestek van dit artikel is te kort om die conclusie te kunnen trekken. Wel biedt Niebuhrs denken inzichten over macht, moraal, idealisme en realisme die mijns inziens relevant zijn voor het actuele vluchtelingenvraagstuk. Zijn bijdrage kan wellicht goed samengevat worden door de typering van het Christelijk Realisme, door Alisdar Murray: 'between power politics and cosmopolitan ethics'. Dit voortdurend zoeken naar die balans is een principiële keuze op grond van een christelijke mensvisie: erken de realiteit van de *libido dominandi* maar erken tegelijk dat ook de zondige mens nog steeds beeld van God is en dus de Ander en de ander nodig heeft om zichzelf te kunnen zijn. We hebben 'iets' ('Iemand') nodig om ons volledig mens te voelen. ■

Auteur **Drs. Willem Boerma** heeft gewerkt aan een proefschrift over de Augustinusreceptie bij Reinhold Niebuhr en Jean Bethke Elshtain. Over het denken van Niebuhr publiceerde hij eerder in *DenkWijzer* 'De staat als evenwichtskunstenaar. Reinhold Niebuhr over politiek, macht en moraal' (2009.2) en 'Pessimistisch optimisme, Niebuhr en de ChristenUnie' (2009.3).

Persoonlijke caritas is geen vrijbrief voor asielactivisme

DOOR BAS VAN BOMMEL

Is christelijke naastenliefde bruikbaar als politiek beginsel? Het verschil tussen persoonlijke caritas en politiek asielactivisme wordt te weinig gemaakt. Als politiek dogma kan de naastenliefde resulteren in een onverantwoordelijke politiek.

Veel christelijke politici pleiten voor een ruim toelatingsbeleid van asielzoekers en verzetten zich verontwaardigd tegen maatregelen die de instroom beperken. Sommigen lijken in Bijbelse waarden zelfs een rechtvaardiging te zien voor het negeren of overtreden van wetten en regels. Toen Angela Merkel honderdduizenden migranten die vanuit Griekenland of Italië aankwamen in Duitsland welkom heette, schond ze bijvoorbeeld – zonder overleg met haar Europese partners – het verdrag van Dublin (2003), dat stelt dat asielaanvragen alleen zijn toegestaan in de EU-lidstaat van aankomst. Wie pleit voor maatregelen tegen illegale immigratie geeft volgens paus Franciscus zelfs blijk van een ‘onchristelijk’ karakter. In eigen land hekelden RK bisschop Gerard de Korte en PKN-scriba Arjan Plaisier onlangs het strikte asielbeleid van het CDA. In het migrantendebat, zo stelden zij, moet het niet gaan om grenzen en aantallen, maar om compassie en barmhartigheid.

Dit is echter een valse en riskante tegenstelling. Toegegeven: een bepaalde onverschilligheid ten aanzien van de gevestigde orde lijkt besloten te liggen in het christendom zelf. Vroeg Jezus zijn discipelen niet huis en haard te verlaten om zich geheel te wijden aan het koninkrijk van God? Getuigen ook wij dan niet bij uitstek van Christus’ liefde wanneer we in onze omgang met asielzoekers uit pure barmhartigheid handelen, zelfs, of juist tegen politieke risico’s in?

Zonder twijfel zijn we als christenen geroepen om naastenliefde te betonen, ook aan asielzoekers, illegaal of niet. En toch is er een belangrijk verschil tussen persoonlijke caritas en politiek asielactivisme. Anders dan de vroege christenen – die zich geheel van de politiek afzijdig hielden – zetten christelijke politici Bijbelse waarden immers om in politiek beleid. Dat is geen maatschappelijke onverschilligheid met het oog op Gods Koninkrijk, maar het concreet najagen van een politieke agenda. Dat kan, maar dan moet je ook eerlijk willen nadenken over de gevolgen van het beleid dat je voorstaat. En die kunnen ernstig zijn.

Gevolgen in slechts een jaar tijd zijn al meer dan een miljoen migranten als asielzoeker Europa binnengekomen, en de komende jaren zullen er naar verwachting nog miljoenen volgen. Heel begrijpe-

GA IN GESPREK MET DE AUTEURS VAN DENKWIJZER!

- In hoeverre mag christelijke barmhartigheid een rol hebben in het politieke debat over vluchtelingen?
- Is ‘de Nederlandse samenleving’ waaraan immigranten zich moeten aanpassen wel zo eenduidig?
- Voor de kosten van vluchtelingenopvang wordt nu een greep gedaan uit de portemonnee van ontwikkelings samenwerking. Maar is dat wel terecht?

In deze *DenkWijzer* geven verschillende auteurs hun visie op vraagstukken rondom vluchtelingen. Op maandagavond 4 juli zetten wij het debat graag met u en hen voort. Ook Eerste Kamerlid Mirjam Bikker, woordvoerder voor de portefeuille Asiel & Immigratie, is aanwezig. Wat is haar visie op dit onderwerp?

U bent van harte uitgenodigd met haar en de auteurs het gesprek aan te gaan.

Datum: **maandagavond 4 juli**

Locatie: **Amersfoort**

Toegang: **gratis**

Meer informatie en aanmelden:

wi.christenunie.nl/vluchtelingendebat

lijk, want er zijn veel landen die worden geteisterd door armoede en geweld. En als je in Europa ook nog aanspraak kunt maken op sociale voorzieningen, gezondheidszorg en huisvesting, waarom zou je dan geen poging wagen?

Maar wat zullen hiervan de gevolgen zijn? Allereerst heeft rond de negentig procent van alle migranten nauwelijks een opleiding genoten, terwijl banen voor laagopgeleiden in Europa steeds schaarser worden. Zoals onlangs betoogd door de Tilburgse hoogleraar Harry Verbon, dreigt daardoor een nieuwe onderklasse te ontstaan, die lang afhankelijk blijft van uitkeringen. Bovendien lijkt de kans op integratie voor deze mensen gering. Waar individuen, na een vaak ingewikkeld en pijnlijk proces, kunnen integreren in een nieuwe samenleving, houden grote groepen meestal vast aan hun andere waarden en identiteit.

‘Te veel mensen hebben een onverbeterlijk vertrouwen dat wereldproblemen als sneeuw voor de zon verdwijnen als je je maar laat leiden door een warm gevoel van medemenselijkheid’

Gedeelde waarden

Liberalen kunnen zichzelf wijsmaken dat dit niet uitmaakt. Zij zien de samenleving immers als niet meer dan een verzameling individuen. Maar juist christenen zouden moeten begrijpen dat een gezonde gemeenschap berust op een bezielend verband van gedeelde waarden. En juist christenen zouden moeten inzien dat de waarden waar onze samenleving op is gebouwd, wortelen in het christendom. En dat er grote groepen mensen bestaan die deze waarden niet met ons delen.

Het feit dat de grote meerderheid van migranten moslim is, stelt ons wat dat betreft voor prangende vragen. De segregatie van islamitische gemeenschappen die we nu al zien, is niet alleen het gevolg van sociale of economische factoren, maar

Drie stelregels voor een gezonde christelijke politiek:

Ten eerste: de barmhartigheid is in essentie een persoonlijke opdracht, geen beginsel van politiek beleid. In ons persoonlijk leven kunnen we geroepen zijn te handelen uit pure naastenliefde, los van elke politieke consideratie. Maar maken we de naastenliefde tot politiek dogma, dan verandert ze wezenlijk van karakter, en dreigt ze een recept te worden voor politieke onverschilligheid.

Ten tweede: christelijke politiek beoogt het welzijn van de hele gemeenschap, niet alleen dat van asielzoekers. Het is daarom bij uitstek christelijk om zich in alle ernst over de feiten te buigen. Serieus nadenken over aantallen, regels, wetgeving en grensbeleid is de enige manier om bij alle zorg voor migranten de zorg voor de eigen naasten niet te vergeten.

Ten derde: er is niets principieel onchristelijks aan streng beleid. Als het welzijn van onze samenleving door de migrantenstroom daadwerkelijk in gevaar komt, is daadkrachtig optreden zelfs een morele, en ook een christelijke plicht. Dan zijn we het aan onze naasten verschuldigd zicht te krijgen op elke migrant die binnenkomt, en bij toelating strikt te onderscheiden tussen vluchtelingen en arbeidsmigranten. Dan is het moreel onverantwoord hulp te bieden aan meer dan een kleine groep mensen, en om blijvend asiel te beloven, in plaats van tijdelijke opvang. En zo kunnen we het zelfs aan de samenleving verplicht zijn om de immigratie, althans tijdelijk, tot een minimum te beperken. Onredelijk of harteloos hoeft dat zeker niet te zijn.

ook van een onder moslims wijd verbreide scepsis over de westerse liberale democratie. Vrijheid van meningsuiting en godsdienstvrijheid worden in de islam veelal niet als grondrechten erkend. Man en vrouw gelden als verre van gelijkwaardig. Ook antisemitisme en radicalisme zijn grote problemen, die door verdere toestroom van islamitische migranten zullen intensiveren.

Het is een slechte zaak dat politici en geestelijken in naam van de christelijke barmhartigheid oproepen om van deze ernstige problemen weg te kijken. Zij maken van de naastenliefde een vrijbrief om zich niet meer voor de gevolgen van groot-schalige immigratie te hoeven interesseren. Terwijl die gevolgen wel worden gedragen door de hele gemeenschap en door de generaties die na ons komen. Wie uit christelijk idealisme de samenleving en het nageslacht aldus structureel dupeert, getuigt niet van naastenliefde, maar van een morele zelfgenoegzaamheid die eerder verwant is aan de hoofdzonde.

Bovenal wordt het daarom tijd onze ogen te openen voor het mogelijk grootste probleem van onze generatie: haar grenzeloze naïveteit. Te veel mensen hebben een onverbeterlijk vertrouwen dat wereldproblemen als sneeuw voor de zon verdwijnen als je je maar laat leiden door een warm gevoel van medemenselijkheid. Het is navrant dat ook veel christenen vanuit hun geloof aan deze naïveteit voeding geven. Want juist wie de caritas centraal stelt zou moeten beseffen wat elke ouder of onderwijzer intuïtief begrijpt: dat ware liefde en strengheid samengaan, en zonder elkaar niet levensvatbaar zijn. ■

Auteur

Dr. Bas van Bommel is universitair docent literatuurgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht

‘Vrij om te sterven’

GROENLEZING 2016

“Het recht - of de wens - om te sterven mag niet een plicht tot doden betekenen voor artsen.”

Dit citaat komt uit de Groenlezing 'Vrij om te sterven', op 2 maart door prof. dr. Theo Boer uitgesproken in de Gertrudiskapel in Utrecht. Zijn lezing was aanleiding tot veel debat over keuzes rondom het levenseinde; zowel in de kapel als daarbuiten.

Professor Boer pleit er in de Groenlezing voor om het gesprek over euthanasie te ontdoen van verzachtend en versluiwend taalgebruik. Daarnaast stelt hij voor de verantwoordelijkheid voor de uitvoering van de euthanasie niet meer bij de arts te leggen, maar bij de patiënt zelf.

**De volledige Groenlezing vindt u bij deze DenkWijzer bijgesloten.
Luister de lezing terug en bekijk alle foto's via wi.christenunie.nl/groenlezing2016.**

Het trauma van Europa

DOOR RUUD WELTEN **De komst van vluchtelingen verstoort de bestaande orde in Europa. Wat zegt het 'vluchtelingenprobleem' over onze toestand?**

De verstoorde orde

De film *E la nave va* (1983) van de Italiaanse regisseur Federico Fellini vertelt het verhaal van een groep operazangers en edellieden die uitvaren om de as van een geliefde operadiva over zee te gaan uitstrooien. Het verhaal speelt zich af aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. De kijker wordt meegenomen in de culturele *crème de la crème* van de Italiaanse cultuur, een wereld die Fellini zo goed kende en die hij in zijn films vol ironie en in al haar potsierlijkheid portretteert. De operazangers en zangeressen proberen elkaar in aanzien, toonhoogte en volume te overtreffen en het personeel van het schip te imponeren. En plotseling, ergens in het midden van het verhaal, wordt het leven aan boord volledig verstoord. Een groep Servische vluchtelingen is aan boord geklommen en zit buiten op het dek, terwijl 'de crème' binnen de zoveelste copieuze maaltijd verorbert. Onmiddellijk ontstaan aan boord partijen vóór en tegen de vluchtelingen. De een gaat met hen dansen terwijl de ander ze het liefst overboord wil gooien. Wat bindend was voor de gemeenschap – de rouw om de operadiva en de strijd om de hoogste noot – speelt ineens geen enkele rol meer. Er heerst verwarring en ruzie. De klanken van Rossini en Verdi verstommen en maken plaats voor de muziek van de vluchtelingen. De orde is verstoord.

Fellini's verhaal is een even komische als pijnlijke metafoor voor het Europa waarin wij leven. Bootvluchtelingen waren ten tijde van Fellini's film nog een redelijk nieuw fenomeen. Het einde van

de oorlog in Vietnam dreef in 1975 talloze Vietnamezen, die het communistisch geworden Vietnam ontvluchtten, de zee op. Beelden van de vluchtelingen choqueerde de Westerse wereld.

De Italiaanse meester reageerde met zijn film op de gebeurtenissen van zijn tijd. Gebeurtenissen die, zoals iedereen weet, nieuwe en grotere vormen hebben gekregen. De geschiedenis herhaalt zich niet zozeer, maar erger nog, vermenigvuldigt haar drama. Fellini heeft van deze verstoring van rust ten gevolge van de vluchtelingen het thema van zijn film gemaakt. Het is deze ordeverstoring, dit *trauma* dat de komst van de vluchteling met zich meebrengt, waarbij ik wil blijven stilstaan. Ik bedoel dus niet zozeer het trauma dat vluchtelingen al dan niet hebben opgelopen in het land dat ze ontvluchtten, maar het trauma dat onze cultuur oploopt doordat vluchtelingen aan de poorten van Europa kloppen, of beter gezegd haar poorten forceren en zich als onwelkome gasten over Europa verspreiden. Het betreft een verstoring van een politieke, morele en economische orde: Europa dacht alles zo goed elkaar te hebben maar precies vanuit deze zelfverzekerdheid weet ze geen raad met de vluchteling. Is het mogelijk om onze ijver om het 'vluchtelingenprobleem' snel op te lossen – in de hoop dat het verdwijnt en de rust weer terugkeert – niet zozeer te beschouwen als een adequate politiek maar als een moreel trauma van onze Westerse cultuur?

De onbegrijpelijke ander

In elk geval biedt het denken van de Frans-Joodse

‘Europa dacht alles zo goed voor elkaar te hebben maar precies vanuit deze zelfverzekerdheid weet ze zich geen raad met de vluchteling’

filosoof Emmanuel Levinas (1906-1995) handreikingen om deze wat ongemakkelijke positie te onderzoeken. Levinas is een filosoof die de aandacht heeft gevraagd voor het ethische appel dat de ander op ons doet. En voor alle duidelijkheid: de ander is precies niet mijn naaste, niet mijn buurman of landgenoot met wie ik onze normen en waarden deel en leef. Het is daarentegen degene die buiten de sfeer van jou en mij wordt gesloten. Het is volgens Levinas precies deze ander die onze rust en ons denken verstoort; die ons vermogen om hem te kennen en begrijpen traumatiseert. De ander, aldus Levinas, is in eerste instantie altijd degene die onze orde komt verstoren. Want de ander is nu precies degene *die zich niet laat begrijpen*; die zich niet in onze orde laat integreren. Het is dus beslist niet toevallig dat in de filosofie van Levinas het woord trauma centraal staat. De ander dwingt ons om onze levenswijze te herzien. Maar ondanks het trauma dat de ander in mijn leven teweegbrengt, is de ander een mens. Dus ondanks het feit dat ik hem niet begrijp; ondanks het feit dat hij zich niet zomaar laat integreren in de door ons geschapen orde, ben ik ten volle verantwoordelijk voor hem. Het is het bestaan van de ander, die aan mijn poort komt kloppen, dat *mij* tot een humaan wezen maakt; niet mijn bereidheid om de ander te helpen op voorwaarde dat ik er tijd en geld voor kan vrijmaken. Door met Levinas te spreken over een trauma stellen we de vraag hoe we met deze ordeverstoring om moeten gaan. Zijn we bereid te zien dat ons Europese stelsel, onze ideeën over mensenrechten, onze verzorgingsstaten en democratieën te lijden hebben aan een ernstig trauma? Een wond in ons bevattingvermogen? Een getraumatiseerd Europa is een Europa dat gelooft in haar eigen gelijk, dat meent dat het met *dezelfde* politiek die de ander buitensloot hem weer kan binnenhalen. Maar door de manier waarop Europa dit doet, blijft ze volharden waar ze altijd al in uitblonk: het kolonialiseren van de ander.

Neurotische politiek

Levinas' gebruik van het woord trauma is minder vreemd dan het lijkt. Trauma is het oud-Griekse voor wond. Wat is verwond? Wel, ten eerste de hekken bij Calais, Lampedusa etc. waardoor de vluchtelingen Europa binnen sijpelen. Sigmund Freud heeft duidelijk gemaakt dat niet alleen materie, het lichaam, maar ook ons mentale

vermogen verwond kan worden. Een dergelijke wond laat zich bovendien moeilijker genezen dan een fysieke, want we zijn geneigd hem te verdringen, te overschreeuwen. Een trauma, aldus de psychoanalyticus, is een gebeurtenis die te groot en choquerend is om er redelijk op te kunnen reageren. Iemand die getraumatiseerd is, is niet in staat om op een heldere manier te vertellen wat er nu eigenlijk gebeurd is. Sterker nog: de getraumatiseerde sluit, uit onbewuste zelfbescherming, elke toegang tot de beelden en de pijn die te groot zijn om te dragen, af. In termen van Freuds psychoanalyse wordt de gebeurtenis *verdrongen*. De verdringing leidt tot een vervanging van de beelden en herinneringen, die de plaats innemen van het trauma. Wat er dan gebeurt weten we allemaal: de patiënt gaat de beelden en woorden die hem tegen zijn trauma beschermen eindeloos, zonder verdere betekenis herhalen. Zij is neurotisch geworden. Europa is zo'n orde. Haar neurose is de politiek. Haar onvermogen om adequaat te reageren op de vluchteling is een symptoom van haar trauma. Zo vreemd is het dus niet te stellen dat het niet zozeer de vluchtelingen op Lesbos of waar dan ook getraumatiseerd zijn, maar de Europese ziel. Europa is als het schip van Fellini, een culturele orde. Zoals de operazangers op het schip weet Europa geen raad met de komst van de vluchtelingen. Ze had alles zo mooi op orde: een democratie, een politiek, een grondwet en een beleid en niet te vergeten een munt. De vluchtelingen waren precies degenen die niet in haar planningen voorkwamen. Ze vlucht nu, neurotisch, in snelle oplossingen. De Europese moraal en politiek - haar ziel - zijn neurotisch geworden. De alles ondermijnende onzekerheid wordt snel afdekt met een eenzijdige aandacht voor eigen veiligheid.

We weten wat ons te doen staat. In plaats van het trauma te verdringen is het echter aan Europa om het trauma aan te gaan; om de ander als ander te verwelkomen. ■

Auteur

Prof. Dr. Ruud Welten is bijzonder hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte van Erasmus Universiteit Rotterdam vanwege Stichting Thomas More, daarnaast Lector Ethics & Global Citizenship aan hogeschool Saxion en universitair hoofddocent aan de Tilburg University

‘Iedereen heeft met wonen te maken’

DOOR GREET SCHUURMAN Wat is een christelijk-sociale visie op wonen? Voor een nieuw project over dit onderwerp analyseert projectonderzoeker Willeke de Jager de Nederlandse woningmarkt, en legt die naast de christelijk-sociale waarden van de ChristenUnie. In haar studie zoekt zij naar nieuwe verhoudingen tussen overheid, markt en samenleving.

Waar gaat je onderzoek over?

Het is een mooie uitdaging om voor het thema wonen een visie te schrijven voor de ChristenUnie. Wat zijn specifiek christelijk-sociale waarden op dit vlak? En hoe verhouden die zich tot de huidige woningmarkt? Op die vragen is geen pasklaar antwoord, temeer vanwege de veelzijdigheid van het onderwerp. Wonen gaat over kopen en huren, maar ook over verstedelijking, verduurzaming en de rol van overheid en markt.

Waarom is wonen zo'n belangrijk onderwerp?

Iedereen heeft met wonen te maken. Leg je oor maar eens te luisteren op een verjaardagsfeestje. Het gaat vaak over de drie W's; naast weer en werk: wonen. Mensen hebben een huis gekocht of willen zonnepanelen aanschaffen. Maar denk ook aan mensen die niet aan een woning kunnen komen. Bovendien staat het thema wonen niet op zichzelf: ook werkgelegenheid, vergrijzing en het milieu hebben veel met wonen te maken. Voor Nederland komt daar bij dat een klein land met relatief veel inwoners vraagt om een goede ruimtelijke ordening.

Het onderzoek over 'wonen' is onderdeel van de serie 'Christelijk-sociaal 2030'. Meer informatie: wi.christenunie.nl/christelijksociaal2030.

Welke aspecten van dit thema vind je belangrijk om in je onderzoek mee te nemen?

In onze samenleving zie je, ook op het gebied van wonen, een tendens van 'meer, groter, beter'. Ik vind het een interessante vraag hoe we daar als christenen mee om mogen gaan. Ook kijk ik er naar uit om een kritische blik te werpen op het financiële stelsel: dat is nu veelal ingericht op lenen, en niet op sparen. En verduurzaming: hoe zorgen we ervoor dat er voldoende woonruimte is voor iedereen, en kijken we tegelijk naar de mogelijkheden van bijvoorbeeld energieneutraal wonen? En dan noem ik er maar een paar. Het thema wonen heeft veel belangrijke aspecten.

Voor je begon als projectonderzoeker bij het WI deed je onder andere onderzoek naar volkshuisvesting voor ChristenUnie Apeldoorn. Waarom is juist de ChristenUnie jouw partij?

Ik ben lid geworden van de ChristenUnie toen ik voor ZOA werkte. Ik merkte dat ik me meer wilde verdiepen in de Nederlandse samenleving en werd daarom na mijn periode bij ZOA politiek actief bij de ChristenUnie Apeldoorn. Het mooie van politiek is dat je iets in gang kunt zetten vanuit jouw waarden. De ChristenUnie geeft niet alleen kleur aan de christelijke waarden die ook voor mij belangrijk zijn, maar durft die kleur ook te bekennen. ■

NO T LAW A LAW THAT IS

DOOR DICO BAARS & RUBEN VAN DE BELT

Halbe Zijlstra (VVD) en Sybrand Van Haersma Buma (CDA) stelden voor om in de strijd tegen terrorisme teruggekeerde Syriëgangers preventief vast te zetten. Perspectief betoogde in *Trouw*¹ dat die maatregel mensenrechten, zoals vastgelegd in het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens (EVRM), schendt. Met het afwijzen van het plan is de roep om een 'creatieve' omgang met wetgeving niet verstomd. Daarom plaatsen wij enkele rechtsfilosofische kanttekeningen bij de creatieve omgang met wetgeving.

Wet gereduceerd tot tactiek

Michel Foucault introduceert het begrip 'governmentality'. Hij omschrijft dit als de neiging van (politiek) leiders om regulering van het maatschappelijk leven in te zetten met het primaire doel de eigen positie van de leider te behouden dan wel te versterken. Judith Butler past het begrip *governmentality* toe op het preventief opsluiten van mogelijke terroristen zonder bewijslast aan de kant van de aanklager. In een discours waarin 'veiligheid' het kernwoord is, wordt al het andere ondergeschikt gemaakt. Butler schetst een situatie waarin wetgeving slechts functioneert als tactiek om tot politiek gewin te komen, namelijk door juridische middelen zo in te zetten dat de leider een begrip als 'veiligheid' volledig naar zich toe trekt:

"in name of a security alert and national emergency, the law is effectively suspended in both its national and international forms."²

Een belangrijk element hiervan is dat rechterlijke toetsing van bewijslast niet nodig is. Het buiten werking stellen van wetgeving of de creatieve interpretatie daarvan, geven meer bevoegdheden aan een overheid; bevoegdheden die oorspronkelijk bij de rechtelijke macht liggen. Hierin ligt een belangrijk gevaar: wetgeving is niet enkel bedoeld om burgers te beschermen tegen mogelijk gevaren van buitenaf, maar ook tegen de macht van een overheid.

Bescherming tegen de overheid

Iedere stap in deze richting verandert de Nederlandse rechtstaat iets meer in een machtstaat, waarin de politiek de mogelijkheid heeft om de rechterlijke macht te ontwijken. Of met de woorden van Butler: "The state produces ... a law that is no law, a court that is no court, a process that is no process."³ Een vorm van preventief opsluiten waarbij de richtlijnen zoals vastgelegd in het EVRM en het Nederlandse Wetboek Strafvordering worden genegeerd of omzeild, reduceert diezelfde wetgeving tot een tactiek om een begrip toe te eigenen voor politiek gewin. Onze huidige wetgeving geeft voldoende mogelijkheden om terrorismeverdachten vast te zetten, nadrukkelijk binnen duidelijke juridische kaders. ■

Noten

- ¹ 'Sluit Syriëgangers niet zomaar op', *Trouw* 29-04-16
- ² Butler, J. (2006). *Precarious Life*. London: Verso, 51
- ³ *Ibid.* 62

Auteurs

Dico Baars is raadslid voor de ChristenUnie in Zederik en studeert Religie en Recht aan de Vrije Universiteit

Ruben van de Belt is voorzitter van Perspectief Zwolle, bestuurslid van ChristenUnie Overijssel en doet zowel een Master Theologie als een Master Rechtsgeleerdheid aan de Vrije Universiteit.

‘No time: verander nu, voor het klimaat alles verandert’

DOOR MICHEL KLEIN Groningen, 17 januari 2014.
Minister Kamp van Economische Zaken wordt in Loppersum ontvangen door inwoners met spandoeken, trekkers en megafoons. Terwijl de minister in het gemeentehuis aan de pers zijn besluit om iets minder gas te winnen toelicht, bonzen actievoerders op de ramen en gooien ze eieren tegen het gemeentehuis. Veel inwoners van Groningen zijn boos omdat ze het gevoel hebben dat hun veiligheid minder belangrijk gevonden wordt dan de economische belangen rondom de gaswinning. Later geeft de Onderzoeksraad voor de Veiligheid de bewoners gelijk en oordeelt de rechter dat de NAM de waardedaling van woningen moet vergoeden.

De bovenstaande gebeurtenissen zouden uitstekend passen in het recentste boek van Naomi Klein, *No Time*. Centraal in het boek staat de ontwikkeling dat een brede beweging van gewone mensen die betrokken zijn op hun lokale omgeving, de rol van de milieubeweging heeft overgenomen in de strijd tegen klimaatverandering. Niet alleen vanwege de klimaatverandering zelf, maar ook omdat de winning van energie grotere consequenties krijgt voor de leefbaarheid en de veiligheid van lokale gemeenschappen. Klein gebruikt hiervoor de term ‘*extractivisme*’: een economie die gebaseerd is op het verwijderen van steeds meer ruwe brandstoffen uit de aarde. In deze strijd van gewone mensen en actievoerders speelt het recht een belangrijke rol. In de rechtspraak ontstaat meer ruimte voor de belangen van lokale gemeenschappen, zoals het recht op schoon water, een veilige omgeving, of historische gebruiksrechten.

Vrijemarktdenken

Klein begint haar goed onderbouwde boek met een verslag van een bezoek aan een conferentie van het Heartland Institute, een neo-conservatieve Amerikaanse denktank die klimaatverandering ontkent. Zij betoogt dat ‘rechts’ in de VS klimaatverandering verafschuwt vanwege de politieke en economische consequenties. Joseph Bast, de voorzitter van het instituut vertelt haar dat klimaatverandering “de reden is waarom we alles zouden moeten doen wat [links] toch al wilde”. En, stelt Klein, rechts heeft gelijk. Klimaatverandering vraagt om radicale veranderingen op maatschappelijk vlak, want ‘ons economisch stelsel staat op voet van oorlog met vele vormen van leven op aarde, met inbegrip van het menselijke.’ Vervolgens illustreert Klein met tal van voorbeelden hoe de vrijemarktideologie heeft geleid tot de ontregeling van het klimaat en dit nog steeds verder versterkt. Geliberaliseerde handel staat op gespannen voet met maatregelen die het klimaat ten goede komen. Zelfs de milieubeweging heeft zich, na een

Naomi Klein
No Time. Verander nu, voor het
klimaat alles verandert.
Breda, De Geus 2014
605 pagina's | € 17,95

effectieve strijd voor goede wetgeving in de jaren zestig en zeventig, in de jaren tachtig grotendeels geconformeerd aan het vrijemarktdenken. Dit heeft geleid tot oplossingen zoals handelssystemen voor vervuilingsrechten en natuurbeschermingsorganisaties die vakantieparken ontwikkelen. Onder invloed van het vrijemarktdenken is men ook klimaatverandering als een puur technologisch probleem gaan beschouwen waarvoor technologische oplossingen moeten worden gezocht. Klein doet uitgebreid verslag van allerlei futuristische geo-engineering ideeën, zoals het dimmen van het zonlicht, al dan niet gefinancierd door groene miljardairs als Richard Branson, Bill Gates of Warren Buffet. Klein noemt het toepassen van deze oplossingen 'spelen met vuur' omdat de nadelige gevolgen ervan onvoldoende bekend zijn.

Transitie

Klein ziet technologische noviteiten niet als uitkomst maar zoekt de oplossing in een andere inrichting van de maatschappij. Er is een omslag nodig van een "onverschillige, vrije markt economie" naar een zorgzame economie. In deze zorgzame economie gaat het terugdringen van het gebruik van hulpbronnen samen met het verbeteren van de levenskwaliteit over het algemeen. Deze transitie gaat volgens Klein hand in hand met een radicale strijd voor gelijkheid, waarin we 'voor elkaar zorgen' en economische zekerheid en basisbehoeften bieden aan allerlei gemeenschappen. "Een dergelijke verschuiving schendt alle ideologische regels – nodig zijn visionaire langetermijnplanning, strenge regulering van het bedrijfsleven, hogere belastingen voor vermogenden, grote uitgaven in de publieke sector en in veel gevallen het terugdraaien van de privatisering van kerntaken om gemeenschappen de macht in handen te geven waarmee ze de door hen gewenste veranderingen kunnen doorvoeren" (p115). Deze planvorming is daarmee anders dan de meer centralistische versies uit het verleden: het gaat om zo decentraal mogelijke uitvoering door gemeenschappen zelf binnen nationaal vastgestelde kaders en beleid.

Stof tot nadenken

Er zijn een aantal dingen die mij bijblijven. Allereerst is dat Kleins scherpe analyse van de wereldwijd groeiende maatschappelijke weerstand tegen de consequenties van grootschalige energiewin-

ning. Haar beschrijving van die ontwikkeling is bijna profetisch gezien de recente gebeurtenissen in Groningen. Volgens Klein zijn ook duurzame energie-initiatieven vatbaar voor maatschappelijke weerstand maar ligt de sleutel bij het eigenaarschap door lokale gemeenschappen. Dat is zonder meer belangrijk maar in het drukbevolkte Nederland niet voldoende, leert mijn ervaring in de provincie Noord-Holland. We zullen moeten accepteren dat energieopwekking ruimtelijke consequenties heeft en dat die bij duurzame energie vaak meer in onze omgeving liggen dan verder weg.

Een tweede punt is de dubbele relatie tussen de klimaatproblematiek en het christelijke geloof die het boek schetst. Aan de ene kant suggereert Klein een aantal keer dat de ideologie achter het extractivisme gerelateerd is aan de scheppingsopdracht in Genesis 1:28. Het 'heersen' is geïnterpreteerd als een uitnodiging om de natuur te gebruiken. Aan de andere kant resoneren in het alternatief dat Klein schetst Bijbelse noties: zorgzaamheid voor achtergestelde gemeenschappen, het niet reduceren van menselijke wezens tot arbeidskrachten, rentmeesterschap: het nemen van verantwoordelijk voor hoe we de aarde doorgeven aan de volgende generatie – alhoewel dit bij haar zelf meer te maken lijkt te hebben met een geloof in iets als moeder aarde.

Voor ChristenUnie politici biedt het boek stof tot nadenken. Niet omdat we Kleins linkse agenda geheel zouden moeten overnemen, maar wel om urgentie te zien van de klimaatproblematiek, de kracht te realiseren van maatschappelijke bewegingen en bovenal om als christenen op de bres te gaan staan voor de schepping en verregaande stappen durven te nemen in de zorg voor de aarde en de medemens. Historisch gezien is het imago van christenen op dit gebied niet altijd positief, maar een inrichting van een maatschappij zoals Klein die schetst, staat zeker niet op gespannen voet met onze Bijbelse opdracht. ■

Auteur Michel Klein werkt als universitair docent aan de Vrije Universiteit, waar hij onderzoek doet naar de ontwikkeling van intelligente systemen om mensen te ondersteunen en is fractievoorzitter van de fractie ChristenUnie-SGP in de Provinciale Staten van Noord-Holland.

De Tweede Kamer: een krachtig maar verpolitiekt instituut.

En: de eerste katholieke premier

DOOR GUIDO HOOIVELD Tweehonderd jaar Tweede Kamer is aanleiding geweest voor een gedegen historisch en politicologisch overzichtswerk over dit instituut. In 1918 kreeg de Kamer te maken met de eerste katholieke premier: Charles Ruijs de Beerenbrouck. Over hem is nu een biografie verschenen.

Op 9 oktober vorig jaar vond in Den Haag de presentatie plaats van het jubileumboek ter ere van het tweehonderdjarig bestaan van de Tweede Kamer. De toenmalige voorzitter van de Kamer, Anouchka van Miltenburg, nam het boek *In dit huis - Twee eeuwen Tweede Kamer* in ontvangst. Iets meer dan twee maanden later, op 12 december 2015, trad Van Miltenburg als voorzitter af. Haar aftreden was het gevolg van harde kritiek op haar door de commissie-Oosting. Deze commissie onderzocht de Teevenddeal en de moeizame zoektocht naar een inmiddels berucht bonnetje op het Ministerie van Veiligheid en Justitie. Van Miltenburg had in november 2014 een anonieme brief over deze deal in de papierversnipperaar gegooid. "Op zijn minst onhandig", oordeelde commissievoorzitter Marten Oosting over dit optreden. Van Miltenburg had de schijn op zich geladen Fred Teeven, staatssecretaris van Vreemdelingenzaken en partijgenoot, uit de wind te willen houden. Mocht Van Miltenburg Teeven echt hebben willen beschermen, dan valt haar optreden uitstekend te verklaren met een politicologisch begrip dat ge-

Carla van Baalen, Remieg Aerts,
Henk te Velde, Joris Oddens,
Diederik Smit (Red.)
In dit huis.
Twee eeuwen Tweede Kamer.
Amsterdam: Uitgeverij Boom 2015
520 pagina's | € 34,90

Frans Verhagen
Toen de katholieken Nederland veroverden. Charles de Beerenbrouck 1873-1936.
Amsterdam: Uitgeverij Boom 2015
405 pagina's | € 29,90

noemd wordt in het jubileumboek dat ze uitgerekend nog als Kamervoorzitter in ontvangst had genomen. Het gaat om het begrip *interparty*-model. Dit begrip komt aan de orde in het hoofdstuk van de hand van de Leidse politicoloog Rudy Andeweg. Het *interparty*-model staat tegenover het *non-party*-model. Beide begrippen geven een karakteristiek van een parlement. Het begrippenpaar is afkomstig van de Angelsaksische politicoloog Anthony King. Volgens het *non-party*-model "beschouwen Kamerleden zichzelf in de eerste plaats als parlementariër en loopt de belangrijkste scheidslijn tussen het parlement en de regering" (p144). In het *interparty*-model daarentegen loopt de belangrijkste scheidslijn tussen de fracties en identificeren Kamerleden "zich eerder (...) met hun partij dan met het parlement" (p145).

Ivo Opstelten

In onze naïviteit verwachten we van Tweede Kamerleden, niet alleen van Kamerleden van oppositiepartijen, dat ze handelen conform het *non-party*-model, dat ze de regering controleren. Maar in de praktijk gaat het er vaak anders aan toe. Laten we daarvoor nog eens kijken naar de kwestie rondom de zoektocht op het ministerie van Veiligheid en Justitie naar het bonnetje waarmee Teeven ooit afrekende met de crimineel Kees H. Het hele optreden in deze kwestie van de Tweede Kamerfractie van de VVD was eerder gericht op het beschermen van de minister van Veiligheid en Justitie, VVD'er Ivo Opstelten, dan op het naar boven halen van de

waarheid. En de VVD loosde Opstelten uiteindelijk, niet omdat hij de Kamer verkeerd had geïnformeerd, maar omdat hij voor deze partij een blok aan het been was geworden in haar campagne voor de statenverkiezingen van maart 2015.

Institutionele balans

Het *interparty*-model is het dominante model om de huidige Tweede Kamer te karakteriseren. Dat is niet altijd het geval geweest, zo valt te lezen in het hoofdstuk van Andeweg. Vanaf het begin van de Tweede Kamer in 1815 tot het begin van de twintigste eeuw valt het optreden van de Kamerleden aan te duiden als passend in het *non-party*-model. Het zou tot ver in de negentiende eeuw duren voordat Kamerleden zich langs partijenlijnen gingen organiseren. De dominantie van het *non-party*-model in de negentiende eeuw maakte het mogelijk dat de Kamer zich scherp tegenover de regering opstelde. Door deze houding wist zij de overmacht van de regering te slechten. Geleidelijk sloeg de institutionele balans door in het voordeel van het parlement.

Rondom 1900 hadden politieke partijen zich stevig gevestigd in het Nederlandse politieke landschap. Een verschuiving naar het *interparty*-model had voor de hand gelegen maar, opmerkelijk volgens Andeweg, eisten de partijen niet een deel van de politieke macht op. Hoewel de regering meer en meer werd gevormd door een coalitie van politieke partijen, lieten de coalitiefracties in de Kamer haar nog lange tijd met rust. Een van de oorzaken

hiervan was de betrekkelijke apolitieke achtergrond van ministers in Nederland. Ook de verzuiling heeft er aan bijgedragen dat Kamerleden en bewindslieden zich lange tijd niet langs partijlijnen profileerden. De verdeelde samenleving noodzaakte politici tot samenwerking in plaats van competitie. Internationaal gezien liep Nederland hiermee uit de pas. Pas vanaf de jaren zestig is de Tweede Kamer gaan opereren conform het *interparty*-model, zoals bij de meeste parlementen in het buitenland al veel langer het geval was.

Aparte positie

Uit *In dit huis* wordt duidelijk dat in vergelijking met het buitenland onze Tweede Kamer in twee opzichten nog steeds een aparte positie inneemt. Dit betreft de huisvesting en de welsprekendheid. Over beide onderwerpen bevat het jubileumboek een hoofdstuk. De historicus Diederik Smit betoogt in zijn hoofdstuk dat de gebouwen van de Tweede Kamer bescheiden zijn, geen symboliek bezitten en zich altijd in de schaduw van de uitvoerende macht hebben bevonden. Dit in tegenstelling tot de parlamentsgebouwen in de ons omringende landen. Die zijn pompeus en stralen kracht uit. Het hoofdstuk over de welsprekendheid van de Kamer heeft Henk te Velde, evenals Smit historicus, voor zijn rekening genomen. Uit dit hoofdstuk rijst het beeld op dat het Nederlandse parlamentslid een zakelijke stijl van debatteren hanteert en wars is van retorica. Hoe anders gaat het er aan toe in het Franse en Britse parlement. Maar de laatste vijftien jaar is door de opkomst van het populisme, aldus Te Velde, de toon in Tweede Kamer scherper en minder gepolijst geworden.

Conflict 1866-1868

In dit huis bestaat uit twee delen. Het eerste deel is thematisch van opzet en bestaat uit acht hoofdstukken. Naast de huisvesting van de Tweede Kamer en de welsprekendheid van de Nederlandse parlementariër komen in dit deel onderwerpen aan de orde als de maatschappelijke afkomst van Kamerleden en de ontwikkeling van de parlementaire journalistiek. Het tweede deel gaat over de geschiedenis van de Tweede Kamer. Ook dit deel bestaat uit acht hoofdstukken. Speciale vermelding hier verdient het hoofdstuk van historica Joke Turpijn. Zij behandelt in haar hoofdstuk de periode 1848-1887. Voor een historische verhandeling is

het wat ongebruikelijk van opzet maar daarom juist bijzonder lezenswaardig. Rode lijn in Turpijns verhaal is het conflict tussen de Kamer en het kabinet in de jaren 1866-1868. De Kamer kwam uit dit conflict als de bovenliggende partij. Sindsdien geldt de ongeschreven staatsrechtelijke regel dat een kabinet zijn ontslag aanbiedt als de steun van de meerderheid van de Tweede Kamer wegvalt.

Hoffelijkheid

Om de rode lijn van het genoemde conflict tussen Kamer en kabinet drapeert Turpijn allerlei historische uitweidingen waarin ze de herkomst van een aantal parlementaire gebruiken en gewoonten uitlegt. En daarvan wordt hier ter illustratie genoemd. Het is 'de fictie van parlementaire hoffelijkheid', een aanduiding die afkomstig is van Thorbecke. In de periode 1848 – 1887 leerden bewindslieden en Kamerleden deze fictie toe te passen. Nogal wat ministers traden in deze periode af omdat ze zich als heren van stand te goed voelden om door de Kamer de mantel uitgeveegd te krijgen; ze ondergingen kritiek als een aantasting van hun persoonlijke eer. De fictie van parlementaire hoffelijkheid bracht ministers en de Kamerleden bij dat politici kritiek in het parlement niet persoonlijk maar functioneel moeten opvatten, hoe moeilijk dat misschien ook is.

Leemte

De auteurs van *In dit huis* hebben een degelijk en compleet boek geschreven. Zij hebben hierin tal van nieuwe politicologische en historische inzichten over het Nederlandse parlement in hun hoofdstukken verwerkt. Het boek biedt nu aan een breed publiek de mogelijkheid hiervan kennis te nemen. In de inleiding ervan wordt opgemerkt dat er geen goede moderne overzichtsstudie over de Tweede Kamer bestaat. *In dit huis* heeft deze leemte meer dan gevuld.

Katholieke premier

De geschiedenis van tweehonderd jaar Tweede Kamer weerspiegelt ook de emancipatie van diverse achtergestelde groepen in de samenleving, waaronder de katholieken. In de tweede helft van de negentiende eeuw veroverden zij de eerste zetels in de Kamer om uit te groeien tot de sterkste kracht. In 1918 vonden de eerste verkiezingen na de invoering van het algemeen kiesrecht plaats. Met dertig Kamerzetels werden de katholieken de grootste groepering. Voorlopig hoogtepunt van hun emanci-

patie was dat zij dat jaar voor het eerst de minister-president leverden. Voor de Limburgse jonkheer Charles Ruijs de Beerenbrouck was de eer weggelegd om dit ambt op zich te nemen. Over deze Ruijs de Beerenbrouck is nu een biografie verschenen. Deze biografie, getiteld *Toen de katholieken Nederland veroverden. Charles Ruijs de Beerenbrouck 1873-1936*, is van de hand Frans Verhagen.

Gouverneur

Het was min of meer toeval dat aan Ruijs in 1918 het minister-presidentschap toeviel. De protestanten hadden geen kandidaat. Voor de politiek leider van de katholieken, de priester Hubert Nolens, was het feitelijk onmogelijk om minister-president te worden. In het van oudsher protestantse Nederland was een rooms-katholiek geestelijke als leider van het kabinet echt een brug te ver. En zo viel de keus op Ruijs. Vanaf 1903 was Ruijs lid van de Tweede Kamer geweest. Deze Limburgse aristocraat had net enkele maanden tevoren met tegenzin Den Haag verlaten om gouverneur van zijn geboorteprovincie geworden.

Behendig politicus

Ruijs was een gedegen maar onopvallend Kamerlid geweest. Een groot spreker was hij niet en dat zou hij als minister-president ook niet worden. Hij las in de Kamer de teksten van zijn ambtenaren voor en kwam daar nooit los van. Ruijs moest het niet hebben van zijn publieke optreden maar achter de schermen liet hij zich wel degelijk gelden. Hij was een gewiekste, behendige en zelfs sluwe politicus. Hij opereerde pragmatisch, flexibel en opportunistisch. Hij leidde drie kabinetten en werd daarmee de langstzittende premier van het interbellum. Zijn eerste kabinet was het meest succesvol. Net aangetreden leidde hij het land in november 1918 door de crisis die de socialist Pieter Jelles Troelstra had veroorzaakt door het uitroepen van de revolutie. Zijn kabinet wist het jaar daarop drie belangrijke wetten op het gebied van sociale zaken door te voeren.

Invloedrijk

Nadat Ruijs twee kabinetten had geleid, kwam in 1925 een einde aan zijn eerste periode als minister-president. Hij werd voorzitter van de Tweede Kamer. In die hoedanigheid was Ruijs ook adviseur van de koningin en hij pakte deze rol zo op dat hij invloedrijk bleef. Hij gebruikte zijn koninklijk

adviseurschap om de ARP'er Hendrikus Colijn de voet dwars te zetten. Colijn was hem opgevolgd als minister-president. Na enkele maanden was zijn kabinet al gestruikeld vanwege de Vaticaan-crisis. Ruijs had het niet zo op Colijn en samen met de CHU'er Dirk Jan De Geer wist hij te voorkomen dat Colijn verder kon als minister-president. Na de verkiezingen van 1929 werd Ruijs opnieuw minister-president maar succesvol was zijn kabinet niet. Het wist geen antwoord te formuleren op de wereldwijde economische crisis die in 1930 uitbrak. Als leider van het kabinet was in 1933 Ruijs' houdbaarheidsdatum bereikt. Evenals in 1925 maakte hij dat jaar de overstap naar het voorzitterschap van de Tweede Kamer maar de glans van zijn politieke carrière was er af. Hij had niet meer die machtige positie die hij in de jaren twintig had gehad. In 1936 overleed Ruijs op de nog jonge leeftijd van 62 jaar.

Eenheid

De verdienste van de biografie over Ruijs is dat Verhagen overtuigend aantoont dat Ruijs belangrijk is geweest voor het vestigen van de machtspositie van de katholieken, die zij tot ver in de twintigste eeuw wisten te handhaven. De katholieken verwierven deze positie doordat zij zich niet uiteen lieten spelen. Ruijs speelde een grote rol bij het bewaren van de katholieke eenheid door te voorkomen dat katholieke arbeiders zouden overlopen naar de socialisten. Tijdens zijn eerste voorzitterschap van de Tweede Kamer was hij ook voorzitter van de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP). In deze positie kreeg hij het voor elkaar dat katholieke arbeiders kwamen te staan op de kandidatenlijst van de RKSP voor de Tweede Kamer-verkiezingen in 1929. Daarmee had hij succes want bij deze verkiezingen wist de RKSP zich te handhaven en de aanval van de socialisten af te slaan. Hoewel Ruijs een conservatieve aristocraat was, begreep hij dat de maatschappelijke orde van de negentiende eeuw voorbij was. Ruijs was flexibel genoeg om er voor te zorgen dat de katholieke arbeiders voor de katholieke zaak behouden bleven. De katholieke eenheid werd bewaard en daardoor staat Ruijs mede aan de basis van het stempel dat de katholieken op de Nederlandse politiek hebben gedrukt. ■

Auteur Guido Hooiveld is historicus en beleidsmedewerker maatschappelijke ontwikkeling bij de gemeente Oldebroek

Naar een bijstand die mensen bijstaat

DOOR JOCHEM WESTERT Het debat over de bijstand is er een van de uitersten. Sommigen pleiten voor een onvoorwaardelijke bijstand, of basisinkomen zelfs. Maar de afgelopen jaren ontwikkelde het beleid zich stapje voor stapje in de tegengestelde richting: die van streng, strenger, strengst. In beide gevallen worden mensen teveel aan hun lot overgelaten. Het is tijd voor een bijstand die mensen echt bijstaat. Ook lokaal kunnen daarvoor betekenisvolle stappen worden gezet.

Jochem Westert
Met opgeheven hoofd
Naar een bijstand die bijstaat

48 pagina's | Gratis download via:
www.wi.christenunie.nl/bijstand

Mensen beschermen en insluiten

Wat beogen we eigenlijk met de bijstand? Allereerst biedt de bijstand mensen bescherming door hen te voorzien in een minimum dat nodig is voor een menswaardig bestaan. Tegelijk is armoede een relationeel probleem. De bijstand is er dan ook op gericht om mensen in te sluiten in de samenleving.

Dat gaat nu lang niet altijd goed. Het beleid, gericht op plichten en straffen, leidt geregeld tot schrijnende situaties. Neem de oma die een forse sanctie krijgt opgelegd wegens fraude omdat ze geen administratie heeft doorgegeven van haar oppasurtjes met de kleinkinderen: 'op geld waardeerbare arbeid'. Of de man die een klacht indiende nadat hij met een bakfiets grofvuil moest ophalen. Zijn kinderen werden op school gepest omdat hun klasgenootjes dachten dat hij een taakstraf had. Dit soort verhalen zijn helaas met enige regelmaat aan de orde en illustreren de dunne lijn die bestaat tussen insluiting en uitsluiting. In de strijd tegen armoede en uitsluiting moeten we kiezen voor een andere benadering. De bijstand is gebaat bij een evenwicht tussen rechten en plichten, tussen beschermen en stimuleren.

1. Versterk de rechten van bijstandsontvangers

Sinds 2015 zijn gemeenten verplicht om een 'tegenprestatie' op te leggen. Over de rechtswaarborgen wordt in de wet echter met geen woord gerept. En dat is riskant: het loont voor gemeenten om dergelijke werktrajecten zo in te zetten dat mensen besluiten om af te zien van een uitkering. Sommigen redden het daarna op eigen kracht, maar anderen komen keihard naast het vangnet terecht. Laten we daarom borgen dat werktrajecten aantoonbaar moeten bijdragen aan het voorkomen van uitsluiting en de bevordering van de deelname in de samenleving.

Een lichtend voorbeeld is de gemeente Zwolle, waar wordt gewerkt met een 'persoonlijk actieplan'. De uitkeringsgerechtigde maakt samen met de gemeente een eigen trajectplan, gericht op het opheffen van diens kwetsbare positie. In de lokale verordening – die subtiel spreekt van een 'maatschappelijke inspanning' in plaats van een 'tegenprestatie' – is vastgesteld dat de geleverde inspanning stimulerend en activerend moeten zijn voor de bijstandsgerechtigde. Bij het opleggen van de werkzaamheden hecht de gemeente veel gewicht aan de wensen en ideeën van de persoon zelf.

2. Benader bijstandsontvangers positief

Laten we in de tweede plaats eens inzetten op positieve prikkels. Wonderlijk genoeg wordt er in het bijstandsbeleid haast uitsluitend ingezet op ingrijpen als het misgaat. Bovendien hebben sociale diensten als gevolg van bezuinigingen hun blik de afgelopen jaren versmald tot de meest kansrijke cliënten. Sociale diensten zien mensen die langer dan zes maanden in de bijstand zitten soms jarenlang niet.

Uit recent onderzoek door bestuurskundigen aan de Erasmus Universiteit blijkt dat frequent, intensief en persoonlijk contact bijstandsontvangers stapsgewijs in beweging krijgt en dat daardoor een aantal uitkeringen zelfs kan worden beëindigd. En niet minder belangrijk: bijstandsontvangers ervaren dat 'de menselijke maat' terug is. Laten we op houden met de (fictieve) papieren controle over mensen en zoeken naar controle met mensen.

3. Zet in op een inclusieve arbeidsmarkt

Ten slotte is het zaak dat gemeenten nadruk-

kelijker inzetten op een inclusieve arbeidsmarkt. De overheid zocht de afgelopen jaren de sleutel voor succes vooral in gedragsverandering van de individuele werkzoekende. Wanneer we daarbij niet kijken naar de opnamecapaciteit van de arbeidsmarkt, begeven we ons op een dood spoor. Temeer nu de Participatiewet (2015) de poorten naar de bijstand ook openzet voor doelgroepen met een lichamelijke, psychische of verstandelijke handicap. Deze mensen zijn niet zomaar inpasbaar in het arbeidsproces.

Gemeenten moeten daarom zoveel mogelijk experimenteren met vormen van social return, sociale coöperaties en sociaal ondernemerschap. Sociale ondernemingen dragen bij aan de oplossing van een bepaald maatschappelijk vraagstuk, zoals de werkgelegenheid voor mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt. Neem bijvoorbeeld bierbrouwerij De Prael in Amsterdam. Naast het brouwen van bier beschouwt dit bedrijf het als haar bijzondere missie om mensen met een psychiatrische achtergrond op te nemen in het werkproces. Het stimuleren van sociale ondernemingen kan door hobbels uit wet- en regelgeving uit de weg te ruimen. Bovendien kunnen gemeenten meer aandacht besteden aan sociaal ondernemerschap bij aanbestedingen en inkopen, door niet alleen te kijken naar het korte termijn financiële plaatje, maar ook naar de lange termijn gevolgen van keuzes voor de samenleving.

Met deze aanbevelingen zijn de vele vragen rondom armoede en sociale uitsluiting niet afdoende beantwoord. Wel kan hiermee een bijdrage worden geleverd aan een bijstand die mensen daadwerkelijk bijstaat. Om met de fameuze woorden van Marga Klompé, de minister die de eerste bijstandswet invoerde, te spreken: de bijstand moet mensen helpen om 'met opgeheven hoofd' door de samenleving te gaan. ■

Auteur **Jochem Westert LL.M** schreef als projectonderzoeker voor het Wetenschappelijk Instituut de publicatie *Met opgeheven hoofd. Naar een bijstand die bijstaat*. Hij studeerde Nederlands Recht aan de Rijksuniversiteit Groningen en werkt momenteel voor Bureau Straatjurist, een initiatief van de Protestantse Diaconie Amsterdam.

Marktwerving in de landbouw

**NAAR VOEDSEL SOEVEREINITEIT,
VOEDSELKwalITEIT EN DUURZAME
VOEDSELZEKERHEID DOOR
MARKTREGULERING**

DOOR HARM DE VRIES, MARK ZANDVOORT EN JEROEN MANDEMAKERS **Het Europese landbouwbeleid kenmerkte zich in het verleden door marktregulering gericht op voedselzekerheid. Vanuit neoliberale hoek klinkt de roep om een vrije landbouwmarkt. Organisaties als de Wereldhandelsorganisatie en handelsverdragen als TTIP zijn concrete voorbeelden van die ontwikkeling. Wij betogen dat in plaats van liberalisering juist marktregulering nodig is. Niet de marktregulering van de afgelopen decennia, maar een marktregulering die hoge eisen stelt aan productie en leidt tot duurzame landbouw.**

Een schets van de sector

Het belang van de landbouw voor de Nederlandse economie is groot. De landbouwsector draagt aanzienlijk bij aan de handelsbalans (57 procent in 2015), realiseert een groot deel van de Nederlandse export en Nederland is de tweede exporteur van landbouwgerelateerde producten in de wereld. De landbouw produceert efficiënt voldoende voedsel voor Nederland en daarbuiten. Daarbij hoort de sector bij de wereldwijde top in duurzame productie en diervriendelijkheid. Het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB) van de Europese Unie creëert het gelijke speelveld waaraan de productie wat betreft duurzaamheid en diervriendelijkheid moet voldoen.

Dit landbouwbeleid is in 1962 gestart om op Europese schaal (toen nog de EEG) stabiele markten, voedselzekerheid, goede inkomens op het platteland en redelijke prijzen te waarborgen met instrumenten zoals:

- Eenheid van de markt met vrij verkeer van landbouwproducten binnen de EEG;
- Bescherming van Europese producten;
- Financiële solidariteit binnen de EEG.

De doelstelling van voedselzekerheid is behaald. De reservering voor magere jaren heeft zelfs geresulteerd in voedseloverschotten. Diverse hervormingen van het beleid hebben ertoe geleid dat vraag en aanbod beter op elkaar afgestemd zijn

- Samenvatting**
- De regulering van de landbouwsector richtte zich op voedselzekerheid.
 - Een vrije markt voor de agrarische sector is onrealistisch en onduurzaam.
 - Marktregulering kan ingezet worden om duurzaamheid te stimuleren.

dan in de beginperiode van Europese gemeenschapsvorming. Dergelijke marktregulering van de agrarische sector is tegenwoordig niet vanzelfsprekend meer. Handelsverdragen (als TTIP) en organisaties (als de Wereldhandelsorganisatie) willen meer internationale marktvorming en minder nationale regulering. Marktregulering zou volgens voorstanders van een geliberaliseerde landbouwsector de kansen van de landbouw beperken. Argumenten als exportkansen, voedselvoorziening in de toekomst, efficiënte productie en een goede concurrentiepositie zouden ons moeten overtuigen van een open agrarische markt.

In dit artikel beschrijven wij onze positie in het debat over marktregulering of liberalisering van de agrarische sector aan de hand van een discussie over drie stellingen, namelijk:

- 1 een 'vrije markt' is onrealistisch;
- 2 een vrije markt is een gevaar voor de voedselkwaliteit;
- 3 marktregulering gericht op voedselzekerheid leidt tot overproductie.

Op basis van deze discussie pleiten wij voor een nieuwe vorm van marktregulering door de overheid, die de landbouw in de richting van duurzame voedselproductie duwt. Een duurzame voedselproductie die voldoet aan de maatschappelijke wensen rondom minder gebruik van schadelijk pesticiden, weidegang, dierwelzijn, de reductie van broeikasgassen, landelijke leefomgeving en gezond eten.

De vrije markt is onrealistisch

Een vrije markt wordt binnen het neoliberale denken bepleit met de argumentatie dat de productie daar plaats kan vinden waar die het meest efficiënt is. Dit zou hypothetisch kunnen betekenen

dat landen afhankelijk worden van productie in andere delen van de wereld en dat Nederland bijvoorbeeld al zijn voedsel uit Brazilië en de VS moet importeren omdat dit goedkoper is. Een afhankelijkheidsrelatie op bepaalde producten, bijvoorbeeld cacao of bananen, is logisch omdat het Nederlandse klimaat daarvoor niet geschikt is. Voor het overgrote deel van de voedselproductie is die afhankelijkheid onwenselijk omdat bij schaarste de prijs door andere landen of marktpartijen opgedreven kan worden en de voedselvoorziening in gevaar kan komen. Juist om dergelijke redenen is in landen waar vanwege het klimaat en landschappelijke omstandigheden weinig voedsel wordt geproduceerd, zoals in Japan en Noorwegen, de ondersteuning van de sector het grootst. Ook in de EU en in de VS is de ondersteuning van de sector groot om te voorkomen dat men voor voedselzekerheid afhankelijk wordt van andere landen.

De politiek en ook de Nederlandse maatschappij zullen nooit toestaan dat voedselzekerheid niet meer grotendeels in eigen of Europese hand is. Het idee van een vrije markt is onrealistisch, omdat voedsel een de van meest basale voorzieningen van een land is. Er zal te allen tijde voedselzekerheid geboden moeten worden aan de burger. Om voedselzekerheid te waarborgen kan de overheid op nationaal en Europees niveau niet buiten marktregulering van de agrarische sector. Het debat zou dus moeten gaan over de mate van regulering en ondersteuning zonder onrealistische argumenten over een volledig vrije of open markt.

Voedselkwaliteit en voedselsoevereiniteit

Ook voedselkwaliteit is gekoppeld aan regulering van de markt. De Nederlandse sector kan niet volgens duurzame normen produceren en concurreren zonder duidelijke productie-eisen binnen de EU. Het openbreken van zowel nationale als Europese regulering, met als doel om de landbouw op de wereldmarkt te laten concurreren, zal leiden tot een *race to the bottom*. Hierbij gaan productie en winst ten koste van het milieu en voedselkwaliteit.

Geïmporteerde producten die niet voldoen aan onze duurzaamheidsnormen zijn bijna per definitie goedkoper. Op een vrije markt gaat kostenefficiënte productie voor hoogwaardige productie. We

zijn bij een vrije markt dus niet soeverein in hoe we ons voedsel produceren en aan de consument aanbieden, omdat de marktprincipes leidend zijn.

Daarnaast houdt de vrije markt geen rekening met verborgen kosten, *externalities*, die aan de huidige manier van produceren zijn verbonden maar niet in de prijs worden doorgerekend. Voorbeelden hiervan zijn milieukosten, gerelateerd aan residuen van bemesting en bestrijdingsmiddelen in het grond- en oppervlaktewater, en de gevolgen voor de volksgezondheid door antibioticagebruik in veevoer. In een niet-gereguleerde markt is doorberekening van dergelijke kosten onmogelijk. Concurrentie op kwantiteit leidt onvermijdelijk tot ecologische schade en maatschappelijke kosten. Er is dus regulering nodig om dergelijke kosten aan de productiewijze te koppelen.

Voedselzekerheid en de gevolgen voor de boer en het platteland, hier en ver weg

Het Europese landbouwbeleid was de afgelopen decennia sterk gericht op voedselzekerheid en een goedkoop voedselaanbod. Deze vorm van marktregulering gaf aanzet tot overproductie met lage prijzen tot gevolg. Veel agrarische producten zijn bederfelijk en moeten dus tegen elke prijs naar de consument om hun waarde voor boer en tussenpersonen te verzilveren. Lage prijzen kunnen door een individuele boer alleen maar opgevangen worden door in de kosten te snijden en zo goedkoop mogelijk te produceren, door met een laag inkomen genoeg te nemen, of door meer te produceren. Hierdoor komt de landbouw in een negatieve spiraal: er moet steeds meer geproduceerd worden om nog rendabel te kunnen boeren. Deze spiraal leidt tot sterke afname van het aantal boerenbedrijven en werkgelegenheid in deze sector (*people*), grote milieudruk en intensivering ten koste van dierenwelzijn (*planet*) en lage opbrengsten voor de boer (*profit*). Kortom, tot onduurzame landbouw.

De afschaffing van het melkquotum in 2015 is een voorbeeld van een dergelijke negatieve spiraal. Zonder regulering is er geen beperking meer op de melkproductie. De melkproductie stijgt, maar overproductie leidt tot lage prijzen, waardoor de melkveehouderij gedwongen wordt om meer te produceren zodat overproductie en prijsdaling alleen maar toenemen. De prijs van melk bewijst dit.

‘Het ideaalbeeld is dat de prijzen zo ver stijgen dat er geen ondersteuning voor boeren meer nodig is’

Bracht een liter melk in 2014 nog meer dan 40 cent op, nu is die prijs gezakt naar minder dan 30 cent per liter.

Wij pleiten voor een regulering van de landbouwsector die niet leidt tot overproductie en lage prijzen, maar die leidt tot verduurzaming: dier-vriendelijke en maatschappelijk geaccepteerde productiewijzen, minder druk op het milieu en hogere prijzen. Wij zien een regulering voor ons waarin op Europees niveau hoge productie-eisen worden gesteld op het gebied van duurzaamheid. Deze eisen moeten aanzetten tot minder gebruik van kunstmest, pesticiden en antibiotica, minder uitstoot van broeikasgassen en meer aandacht voor dierenwelzijn.

Bij deze voorgestelde productie-eisen zal de voedselproductie in Nederland en in de hele EU voor minder overschotten zorgen, met hogere prijzen tot gevolg. Krapte op de markt zorgt ook voor een sterkere concurrentiepositie van boeren in de hele keten, en dus ook ten opzichte van verwerkers en supermarkten.

Het ideaalbeeld is dat de prijzen zo ver stijgen dat er geen ondersteuning voor boeren meer nodig is en de prijs voor hun producten en diensten voldoende is om een goed inkomen te verdienen. Dit zorgt tevens voor een stabiele duurzame voedselproductie op de langere termijn, waarbij we verwachten dat in dit geval de prijsverhouding tussen normale en biologische producten kleiner zal worden.

De prijs van Europese landbouwproducten heeft ook invloed op de landbouwsector in ontwikkelingslanden. Bij lage prijzen op de wereldmarkt kunnen boeren in ontwikkelingslanden niet concurreren, en zijn perspectieven voor bedrijfsontwikkeling minimaal, of in het geheel niet aanwezig. Landbouw is in die landen regelmatig niet duurzaam, noch economisch houdbaar, vooral op de kleinere bedrijven, wat één van de oorzaken van honger op het platteland is. Het gevolg van lage voedselprijzen door een voedseloverschot in Europa is dus dat ontwikkelingslanden minder zelfvoorzienend worden. Regeringen in landen buiten Europa zijn niet snel geneigd om iets aan die import te doen, omdat zij baat hebben bij een goedkoop voedselpakket voor hun burgers. Als ze dat wel zouden willen doen, dan zijn ze bijna altijd gebonden aan handelsverdragen waarin een vrije toegankelijkheid tot hun markt is opgenomen. Kleine en middelgrote boeren kunnen niet concurreren met de producten die voor lage prijzen binnen komen. Wanneer de voedselprijzen in Europa stijgen, en daarmee ook de prijzen op de wereldmarkt, ontstaan er gunstige omstandigheden voor bedrijfsontwikkeling in en verduurzaming van de landbouw in ontwikkelingslanden.

Conclusie

We zijn kritisch over marktwerking in landbouwsector. Van een volledig open markt zal nooit sprake zijn, hiervoor is voedsel simpelweg te belangrijk. Als de voedselproductie volledig gestuurd wordt door de markt, verliest een land op dat gebied haar soevereiniteit. Bij een volledig open markt is er geen mogelijkheid om eisen te stellen op het gebied van duurzaamheid. Wij pleiten daarom voor een marktregulering gericht op voedselzekerheid door voedselsoevereiniteit.

Productie-eisen op het gebied van duurzaamheid doorbreken de spiraal van steeds meer produceren tegen steeds lagere prijzen. Dit zal soms krapte in het voedselaanbod in de hand werken, wat tot hogere inkooprijzen voor supermarkten en mogelijk een hogere voedselprijs leidt. Een hogere inkooprijzen voor tussenhandelaren en supermarkten geeft financiële ruimte aan de boer om gehoor te geven aan de gestelde productie-eisen, en daarmee aan de maatschappelijke wensen voor een verduurzaming van de landbouw. Dat een

duurder voedselpakket daarbij een ander minimaal beleid vraagt is evident. Daarmee komen voedselschaarste en honger weer uit op wat ze bijna altijd zijn: een sociaaleconomisch probleem gebaseerd op de verdeling van voedsel. Een hogere voedselprijs zal, via dezelfde eisen voor te importeren producten, ook doorwerken in de ontwikkelingslanden, waar meer perspectief geboden kan worden aan een duurzame bedrijfsontwikkeling.

Het is aan politici om deze stip op de horizon te zetten: een landbouwbeleid gestoeld op soevereiniteit in onze voedselproductie en met nadruk op voedselkwaliteit en duurzame productiewijzen gericht op dierwelzijn, natuurwaarden en blijvende bodemvruchtbaarheid. De keus hiervoor, in plaats van alleen maar inzetten op kwantitatieve verbetering en een goedkoop voedselaanbod, bepaalt ook de invulling van budgettering en beleidsinstrumenten zoals quota, subsidies en regulering van de markt. Een voorbeeld is het succesvolle beleid om de legbatterij te verbieden door het sinds 2012 Europees-breed geldende beleid wat betreft minimale dierwelzijns-eisen voor legkippen. De positie van Nederland als sterk agrarisch land komt met deze voorstellen niet in gevaar, omdat het grootste deel van de Nederlandse agrarische export binnen Europa plaatsvindt, waar dezelfde duurzame normen gelden. ■

Auteurs

Harm de Vries, MSc. heeft een achtergrond in tropische veeteelt, is zzp-er in bodemadvies en verduurzaming van de landbouw en gemeenteraadslid voor de ChristenUnie in Vlagtwedde.

Mark Zandvoort, MSc. is planoloog, doet promotieonderzoek bij de vakgroep landschapsarchitectuur van de Wageningen UR en is lid van de denktank van Perspectief.

Jeroen Mandemakers, MSc. is milieuwetenschapper en als aquatisch ecooloog werkzaam bij Wittenveen + Bos.

De Thematische Partij Commissie Duurzaamheid heeft als kerntaak om de ChristenUnie gevraagd en ongevraagd advies te geven op het gebied van duurzaamheid. De auteurs zijn lid van de subgroep Landbouw, Voeding en Natuur.

Ik geloof dat we de twijfelaars over de streep krijgen

INTERVIEW MET JURGEN VAN HOUDT, WETHOUDER ASIEL EN INTEGRATIE ENSCHEDE

DOOR MIRJAM KOSTEN Begin 2014 werd de gemeente Enschede door het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA) gevraagd vluchtelingen op te vangen; het college zei 'nee'. Toen de instroom van vluchtelingen eind 2014 omhoog ging, kwam het college daar op terug en nu staan er een noodopvang en een AZC gepland. Volgens Van Houdt moet Enschede, met 160.000 inwoners de elfde stad van Nederland, dat aankunnen: 1500 in een stad als Enschede is minder dan 1%; dat is prima op te vangen. Dat het normaal is om vluchtelingen op te vangen, mag vaker gezegd worden, vindt hij.

Enschede heeft eerst geweigerd en is toen zelf naar het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA) gestapt om een opvang te realiseren?
Op dat moment, begin 2014, was het niet raar om dat te zeggen tegen het COA. Enschede heeft echt grote uitdagingen als het gaat om de bijstand en werkloosheid. Wij hebben toen gezegd "Spreek vooral sterkere gemeenten aan op de verantwoordelijkheden voor opvang". Maar binnen een half jaar liep de instroom enorm op. En op een gegeven moment zie je dat je niet weg kunt kijken en zelf verantwoordelijkheid moet nemen. Er zijn grote problemen in de wereld en op het kleine microniveau van de stad Enschede mag ik een bijdrage leveren. Dat zie ik ook als mijn plicht.

'Er zijn grote problemen in de wereld en op het kleine microniveau van de stad Enschede mag ik een bijdrage leveren. Dat zie ik ook als mijn plicht'

Hoe hebben jullie dat aangepakt?

We hebben in Enschede gevraagd naar suggesties voor locaties: "Waar in uw wijk zou het kunnen?". Er kwamen drie locaties als potentieel bovendrijven, waarvan één locatie met stip op nummer één kwam. En die is vlakbij mijn eigen huis; daar schrok ik best wel even van. Je weet dat een AZC wat gevoelig ligt en het ligt ook gevoelig in mijn eigen buurt. Dat de emotie in de stad zo heftig zou zijn, had ik niet gedacht. Je krijgt geen applaus als je met een opvang voor asielzoekers in een wijk aankomt.

Die reacties van mensen, horen die bij het democratische proces?

Laat ik het zo zeggen: ik heb veel geïncasseerd. Blijkbaar leven we in een tijd en in een land waarbij dit ook hoort bij dit mooie ambt. Wat niet zegt dat ik vind dat het hoort. Het zou onderling wel wat fatsoenlijker mogen. Blijkbaar hoort dit erbij als je je bestuurlijke verantwoordelijkheid neemt, maar het gaat wel ver. We hebben vrijheid van meningsuiting, maar dat betekent niet dat je van alles en nog wat tegen bestuurders kunt zeggen en doen. Ik heb zelf in zekere zin voor het ambt gekozen, maar je gezin kiest daar niet voor. Als je gezin ook last krijgt van het werk dat je doet – waarbij je ook nog eens vanuit je overtuiging omziet naar je naaste – dan is dat wel heel vervelend.

Protest in Enschede heeft de plannen van de gemeente niet beïnvloed. In andere plaatsen gebeurde dat wel. Kun je je daar iets bij voorstellen?

Die protesten zijn bij onze locatie ook gebeurd; er zijn varkenskoppen neergelegd. Ik moet eerlijk zeggen dat ik wel blij en dankbaar ben dat zowel college als raad niet zijn gaan schuiven en voet bij stuk gehouden hebben. Omdat het ook van belang is dat je laat zien waar je voor staat als overheid: de overheid is een schild voor de zwakkeren. Het is dan niet goed als een overheid te chanteren is. Ik ben dankbaar dat Enschede niet staat in het rijtje waar het niet gelukt is opvang te regelen voor vluchtelingen, maar in het rijtje waar die gerealiseerd zal gaan worden. Het aantal steunbetuigingen dat je krijgt is

minstens zo groot als het aantal verwensingen dat je krijgt. Dat zie je niet als je alleen naar de media kijkt. Het zijn mensen die dat in stilte doen, minder openbaar. Ze mailen of ze spreken je aan, en ook in mijn eigen kerkelijke gemeenschap ervaarde ik veel meeleven, ook naar mijn gezin. Het lijkt wel, nu het steeds dichterbij komt, alsof de voorstanders steeds meer naar buiten durven treden. We hebben meer dan tweehonderd initiatieven van vrijwilligers; personen, maar ook kerken en stichtingen die iets met asielzoekers willen gaan doen. Dat vind ik echt hartverwarmend om te zien. We hebben straks meer vrijwilligers dan asielzoekers.

Dat zijn 'mensen van goede wil'.

Gaan er ook mensen van mening veranderen?

Ja, dat weet ik zeker. Het is denk ik belangrijk dat we niet alleen over, maar vooral met vluchtelingen gaan praten. Door wederzijds contact ontstaat acceptatie en blijken het heel gewone mensen te zijn. Dan vallen vooroordelen weg. Ik geloof dat er ook echt mensen tegen vluchtelingenopvang in de buurt zullen blijven, en dat is hun goed recht, maar ik geloof ook dat we de twijfelaars over de streep krijgen. Het is de taak van de gemeente om bruggen te bouwen en er voor te zorgen dat mensen zich thuis kunnen voelen en meedoen. Niet alleen van ons naar de vluchteling, maar ook van de vluchteling naar de inwoners van Enschede toe. Een wederkerige relatie dus. Ik zie het als onze verantwoordelijkheid dat we die wederkerigheid faciliteren. Daarmee komen de talenten die iedereen van de Schepper heeft meegereggen, optimaal tot bloei.

Beïnvloedt de discussie in Den Haag het debat in Enschede?

Landelijk draagvlak voor de lokale uitdaging is essentieel. Onze staatssecretaris zegt in de krant: "Ik heb behoefte aan stoere bestuurders en stoere raadsleden". Dat is zo, maar wij hebben hier behoefte aan een stoere staatssecretaris en minister-president die ook gaan staan voor de opdracht. Ik vind wel dat het verhaal dat het normaal is om op te vangen, vaker gehoord mag worden. ■

Op het intranet kunnen bestuurders van de ChristenUnie meer informatie vinden over wat ze kunnen doen bij bedreigingen.

Personalia Jurgen van Houdt is namens de ChristenUnie wethouder Zorg, Welzijn, Sport en Integratie in de gemeente Enschede

Leren hoe jij wilt bij het Opleidingscentrum

DOOR JOAN PASTOOR Driekwart jaar na de succesvolle invoering van 'Het nieuwe leren' bij het ChristenUnie Opleidingscentrum is het tijd om deze manier van leren eens onder de loep te nemen. Het nieuwe leren is een mix van fysieke bijeenkomsten, online leren en leren in de praktijk, die je leerproces completer en effectiever maakt. Maar wat motiveert de deelnemers nu echt?

Afstudeeronderzoek

Als Opleidingskundestudent kijk ik in mijn afstudeeronderzoek naar het online gedeelte van 'Het nieuwe leren'. In het kort: ik doe onderzoek naar welke online werkvormen voor cursussen van het Opleidingscentrum het meest motiverend werken voor de deelnemers, passend bij hun leerbehoefte. Concreet betekent dit dat het Opleidingscentrum de beschikking krijgt over een set werkvormen die in de online leeromgeving kunnen worden ingezet om het leren voor deelnemers nog aantrekkelijker en effectiever te maken.

Interviews

In de afgelopen tijd interviewde ik meerdere deelnemers over hun motivatie om een cursus te volgen bij het Opleidingscentrum. Om met de werkvormen aan te kunnen sluiten bij de leerbehoefte van de deelnemers vroeg ik daarnaast hoe zij het liefst leren. Ieder mens heeft namelijk een andere voorkeur voor zijn/haar manier van leren. De een leert het beste door de kunst af te kijken, de ander vooral door te doen. De leerstijlen van Kolb (denker, doener, beslisser en dromer) is een veel gebruikte theorie om deze behoeften van deelnemers in te delen. Ik koos ervoor mijn onderzoek op een nieuwere en rele-

vantere theorie te baseren, namelijk de leervoorkeuren van Manon Ruijters. Deze leervoorkeuren benadrukken vooral de context waarin iemand leert. In haar proefschrift groepeerde ze de grootste verschillen in leren in vijf leervoorkeuren:

- De kunst afkijken
- Participeren
- Kennis verwerven
- Oefenen
- Ontdekken

Uit de interviews concludeerde ik dat veel deelnemers energie krijgen door te ontdekken. Ze voelen zich uitgedaagd als ze in het diepe worden gegooid, maar met de veiligheid van het Opleidingscentrum onder zich. Een andere groep deelnemers leert graag door zich te spiegelen aan iemand die het al kan. Ze leren het makkelijkst door de kunst af te kijken of dingen samen te oefenen. Alle leervoorkeuren waren herkenbaar voor de deelnemers, maar het hing af van de situatie en context, welke ze gebruikten. Dus wat motiveert de deelnemers dan echt? Via de online leeromgeving van het Opleidingscentrum moeten de deelnemers de keuze hebben om volgens elke gewenste leervoorkeur te leren. Daarom komt er binnen het nieuwe leren een grotere diversiteit aan werkvormen beschikbaar, passend bij de verschillende leerbehoeften. Dat motiveert echt! ■

COMPLETE AANBOD 2016- 2017

Bekijk ons complete aanbod 2016- 2017 op www.christenunie.nl/opleiding

ChristenUnie
Opleidingscentrum

Column

Verdieping, nuance en scherpte

DOOR MARTINE VONK, HOOFDREDACTEUR

Onlangs heb ik het hoofdredacteurschap van *DenkWijzer* overgenomen van Eppo Bruins. Een mooie en uitdagende opdracht. *DenkWijzer* is een bijzonder blad, dat ik wil kenmerken door drie begrippen: verdieping, nuance en scherpte. Ik draag er graag aan bij dat deze drie begrippen de komende jaren nog meer uit de verf komen.

Verdieping

In een uitgave die drie of vier keer per jaar verschijnt, kiezen we niet voor het dagelijkse nieuws. Tegelijkertijd kiezen we wel voor thema's die middenin de actualiteit staan, zoals in dit nummer *Vluchtelingen*. Onlangs meldde het journaal dat de Italiaanse kustwacht in twee dagen drieduizend mensen uit de zee heeft gehaald. In *DenkWijzer* stellen we de diepere vragen achter deze actualiteit. Wat zijn de onderliggende oorzaken van de groeiende vluchtelingenstroom? Wat laat de houding van Europa zien? Waar raakt dit vraagstuk aan onze diepe drijfveren en onze geloofsovertuiging? Wat kunnen oude en nieuwe inspiratiebronnen ons hierover leren? Een blad als *DenkWijzer* heeft de ruimte voor juist deze vragen, als verdiepend kader voor het dagelijkse nieuws.

Nuance

In *DenkWijzer* willen we nuances aanbrenge in het debat. Zeker rond een thema als vluchtelingen liggen meningen ver uit elkaar en worden deze vaak zwart wit tegenover elkaar geplaatst. Die diversiteit aan meningen vinden we ook binnen onze eigen achterban. Waar de één wekenlang heeft geholpen aan de Griekse kust met het uitdelen van voedsel en het de christelijke plicht vindt om ieder mens te helpen, maakt een ander zich ernstig zorgen over de consequenties van de opvang van een groot aantal vluchtelingen in ons land. In *DenkWijzer* willen we ruimte voor verschillende meningen en opvattingen. We willen de argumenten kauwen en proeven. Niet om uiteindelijk tot een grijze brij te komen waar iedereen zich enigszins in kan vinden. Juist niet. Het kan wel helpen om begrip te kweken voor de redenen waarom iemand anders denkt en inzicht geven in wat er leeft in de samenleving.

Scherpte

In dat zoeken naar de nuance willen we ook scherp zijn. Dat betekent: niet tevreden zijn met gemakkelijke antwoorden, met vanzelfsprekendheden, met 'zo doen we dat nu eenmaal' of 'zo ervaar ik dat', maar doorzoeken tot waar het pijn doet. Ook onze eigen ChristenUniestandpunten zullen we regelmatig tegen het licht houden. In het zoeken naar de scherpe kanten komen soms lastige dilemma's aan bod, zoals ook in dit nummer. Vanuit ons hart willen we misschien wel ieder mens helpen die een beroep op ons doet. Maar we hebben ook wijsheid nodig om dat op een verstandige en vol te houden manier te doen. Iedere politicus heeft daarmee te maken. Het hart en het verstand zijn daarbij beide nodig. ■

‘Europa dacht alles zo goed voor elkaar te hebben, maar precies vanuit deze zelfverzekerdheid weet ze zich geen raad met de vluchteling.’

Ruud Welten, pagina 26

DENKWIJZER
DW

WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VAN DE CHRISTENUNIE

Jaargang 16 | Nummer 2 | september 2016

Interview met kardinaal Eijk

Autonoom sterven?

Mee met de mainstream

TTIP

Vrij om
te sterven?

VOORwoord

Vrij om te sterven?

Er zijn onderwerpen, bijvoorbeeld het vrouwenkiesrecht, die definitief van de agenda mogen. Er zijn ook onderwerpen waarover we moeten blijven praten: zoals euthanasie.

Met het rapport *Voltooid leven* van adviescommissie-Schnabel is de politieke discussie over euthanasie niet voorbij. D66 kondigde aan met een initiatiefwetsvoorstel te komen, waarin euthanasie ook mogelijk wordt gemaakt voor ouderen die hun leven voltooid achten. In maart 2016 sprak Theo Boer de veertiende Groenlezing uit onder de titel *Vrij om te sterven. Nederland, religie en het zelfgekozen levenseinde*. In deze *DenkWijzer* wordt op die lezing gereageerd. Op pagina 29 vindt u een samenvatting – we hopen dat u de lezing die u als donateur thuisgestuurd kreeg, er weer bij pakt.

Er zijn mensen die menen dat je in het euthanasiedebat niet naar christenen hoeft te luisteren. Dat is onterecht: het al dan niet volledig afwijzen van euthanasie vormt geen aanleiding om niet te luisteren naar kanttekeningen bij euthanasie. Bovendien doet die houding geen recht aan de verschillen in posities. Er zijn gelovigen die euthanasie in alle gevallen afwijzen en er zijn gelovigen die dat niet doen. Net zo goed, zij het in andere verhoudingen, zijn er voorstanders, kritische voorstanders en tegenstanders te vinden onder niet-christenen. Tegelijk rijst de vraag of tegenstanders van euthanasie op hun beurt wel met meer dan een half oor luisteren naar argumenten van voorstanders van euthanasie.

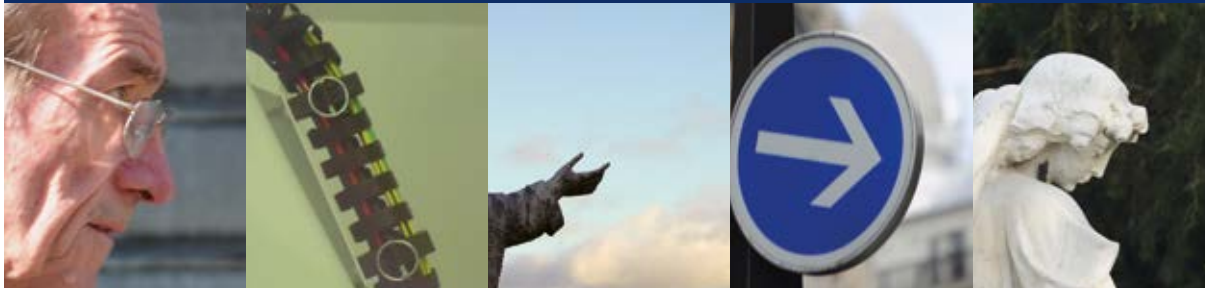
In een studie naar het euthanasiedebat in Nederland vertelt een niet-gelovige criticus van euthanasie dat hij door voorstanders opzij werd geschoven als een katholieke fundamentalist. Want als je iets tegen euthanasie hebt, ben je gelovig. En als je gelovig bent, hoeven we niet naar je te luisteren. *Ad hominem* wordt dat in de argumentatieleer wel genoemd, een drogreden.

Pijnlijk. Want of palliatieve zorg genoeg geld krijgt, of er aandacht is voor mensen die niet zozeer dood, als wel een andere leven willen, zijn legitieme vragen. Niet-christenen en christenen zouden daar zich beiden druk om moeten maken.

Het doet er niet toe wie de argumenten aandraagt; als het terechte kanttekeningen zijn, tellen ze mee.

MIRJAM KOSTEN, EINDREDACTEUR

INHOUDSOPGAVE

04 - 'Onze opdracht is mensen helpen' | INTERVIEW MET KARDINAAL EIJK

08 - Autonom sterven? | MAARTEN VERKERK

14 - De techniek de baas? | DOEKE POST

18 - 'Omdat je christelijk bent' | GERBERT VAN LOENEN

20 - Mee met de mainstream | ESMÉ WIEGMAN-VAN MEPELEN

24 - Levensbeëindiging: de wet, de feiten en de staat | MARTIN BUIJSEN

30 - Een welkome dood? | ANNEMARIEKE VAN DER WOUDE

34 - Een positief-kritische blik op TTIP | ROB JONKMAN

44 - 'Je ogen openhouden naar de burens' | INTERVIEW MET ERNA DE WOLFF

46 - Proeven aan lokale politiek, iets voor jou? | RIEKE ELSNBROEK

WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VAN DE CHRISTENUNIE

ChristenUnie
Bestuursvereniging

DenkWijzer, studieblad van de ChristenUnie. Jaargang 16, nr. 2, september 2016.

Oplage: 6000 | ISSN: 1568-5845

DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de mr. G. Groen van Prinsterer stichting) en de Bestuursvereniging van de ChristenUnie. DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

- Meer informatie over abonnement of donateurschap via: wi.christenunie.nl
- DenkWijzer verschijnt 3 keer per jaar.
- Deadline kopij volgende nummer: 01-11-2016
- Donateurschap WI per 01-01-2015: € 36,00* per jaar. T/m 26 jaar € 20,00.*
- Donateur WI (kwartaalbetaling) € 9,00 mogelijk met aut. incasso.

*Bij aut. incasso, anders € 2,50 toeslag

Redactie:

Martine Vonk (hoofdredacteur)
Bort Koelwijn (namens bestuursvereniging)
Bernadette van den Berg (namens bestuursvereniging)
Wouter Langendoen (namens Tweede Kamerfractie)
Geert Jan Spijker (WI)
Mirjam Kosten (eindredacteur)

Vormgeving:

frivista | Amersfoort

Fotografie:

Folkert Rinkema, ChristenUnie, WI

Druk:

Drukkerij De Bunschoter

Uitgave, redactie en administratie:

Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
WI van de ChristenUnie

Legaten:

Gedenkt u het WI testamentair dan luidt de tenaamstelling: Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, 'Mr. G. Groen van Prinsterer stichting' Amersfoort. KvK dossiernr. 32084387.

Postbus 439, 3800 AK Amersfoort
Telefoon: 033 - 422 69 60
Email: denkwijzer@christenunie.nl
www.wi.christenunie.nl
www.bestuurders.christenunie.nl

Mocht u de toezending van DenkWijzer of uw donateurschap willen opzeggen, doe dit dan schriftelijk voor 1 oktober 2016 (per post of via ledenadministratie@christenunie.nl).

© ChristenUnie 2016
Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na toestemming van de redactie.

‘Onze
opdracht
is mensen
helpen
om het
lijden tot
draagbare
proporties
terug te
brengen’

Kardinaal Eijk promoveerde in de jaren tachtig op het onderwerp euthanasie. De publieke en politieke discussie over het onderwerp is niet meer dezelfde. We spreken hem in het bisschoppelijk paleis in Utrecht over euthanasie, christelijke hoop en het gebruik van christelijke argumenten in het politieke debat over euthanasie. Wat betekent barmhartigheid in dit debat?

U promoveerde bijna dertig jaar geleden op euthanasie. Is het publieke debat over euthanasie veranderd?

Absoluut. In de jaren tachtig ging de discussie over de vraag of euthanasie in het terminale stadium van een somatische ziekte moest worden toegelaten. Op dit moment acht men euthanasie ook toelaatbaar bij niet-terminaal zieken en op grond van psychiatrische aandoeningen. Tevens is als gevolg van de doorgesloten individualisering het accent steeds sterker op de autonomie van het individu komen te liggen. Nu zijn mensen vaak kritisch over de euthanasiewet van 2002 omdat je om het leven te (laten) beëindigen binnen het kader van deze wet nog altijd de medewerking van een arts nodig hebt. Dat zien veel mensen als een beperking van hun autonomie. Vandaar ook het initiatief Voltooid leven waarmee initiatiefgroep Uit Vrije Wil in 2010 betoogde dat mensen vanaf hun zeventigste de gelegenheid moeten krijgen om te vragen om middelen waarmee zij op elk desgewenst moment aan hun leven een einde kunnen maken wanneer zij dat voltooid achten. Dat betekent dat het besluit om uit het leven te stappen zoveel mogelijk bij het individu wordt gelegd. Die grotere nadruk op autonomie is een opvallend verschil met de jaren tachtig.

Prof. dr. Theo Boer zegt in de Groenlezing dat mensen, als ze echt autonomie ervaren en zelf dat drankje moeten nemen of die pil moeten slikken, een drempel zullen ervaren. Hoe ziet u dat?

Uiteindelijk neemt degene die om euthanasie of hulp bij suïcide vraagt het initiatief tot de beëindiging van het leven. Dat kan doordat de arts het dodelijke middel toedient, zoals bij euthanasie gebeurt, of doordat de arts middelen ter beschikking stelt die betrokkene dan zelf inneemt om het leven te beëindigen. In het eerste geval verricht de arts de levensbeëindigende handeling, in het tweede geval verleent hij daar medewerking aan. Qua morele beoordeling is het verschil tussen beide niet groot. Of het dan misschien toch nog een hele stap voor mensen is om zichzelf dat middel toe te dienen? Het kan zijn, maar dat is niet onderzocht voor zover ik weet. Misschien dat er ook een aantal mensen is dat daar helemaal niet

zo'n probleem mee heeft. Het innemen van een dodelijk hoeveelheid medicamenten is immers tot op zekere hoogte – fysiek gezien – hetzelfde als het innemen van andere medicamenten. Ik weet niet of dat voor veel mensen psychologisch zo'n hoge drempel is.

Euthanasie is steeds vaker een optie.

Kunnen we dat tij keren?

Een cultuur veranderen is heel moeilijk. Wat wij moeten doen is getuigen als christenen. Dat doen we niet alleen door de norm te stellen en te zeggen "euthanasie en suïcide zijn moreel ongeoorloofde handelingen". Je moet natuurlijk ook positief iets doen en proberen om mensen die onder lijden gebukt gaan, de helpende hand toe te steken, hen in hun lijden bij te staan en zo voorkomen dat ze in een situatie terecht komen waarin ze om euthanasie of hulp bij suïcide zouden kunnen vragen.

Wat kun je aan de situatie veranderen?

Onze opdracht is mensen helpen om het lijden tot draagbare proporties terug te brengen. Niet om het weg te nemen, dat kunnen we in veel gevallen gewoon niet, dat is een illusie.

U heeft eens gezegd dat christelijke hoop het houvast in lijden is. Vindt u het voorstelbaar dat iemand die lijdt, zonder die christelijke hoop, niet verder wil leven?

Je kunt je voorstellen dat iemand die ondraaglijk lijdt, niet gelooft in God en in een leven na de dood, op een gegeven moment tot de conclusie komt: "Het is genoeg geweest, ik zie geen reden om het leven voort te zetten". Vanuit dat perspectief is het wellicht voorstelbaar dat iemand wil sterven en daadwerkelijk zoekt naar wegen om het leven te beëindigen. Je kunt je ook voorstellen dat iemand verlangt naar de dood en dat is niet illegitiem. Het verlangen om te sterven komt ook bij christenen voor. Je mag in sommige omstandigheden ook aan God vragen of Hij je laat sterven. Maar dan leg je jouw lot in Zijn handen en vertrouw je je toe aan Zijn liefdevolle ontferming. Je mag vragen om verkorting van het leven, alleen je hebt niet het recht om het zelf te beëindigen.

Is door technologische ontwikkelingen het verschil tussen een natuurlijke dood en actieve levensbeëindiging nog wel duidelijk?

Ik denk dat je daar duidelijkheid over kunt verschaffen. Bij zorgvuldig omgaan met de middelen die ons ter beschikking staan om pijn te verlichten, met name bij palliatieve sedatie, blijft het onderscheid tussen beide helder. Door zware pijnstillende middelen toe te dienen kan het gebeuren dat het ademcentrum onderdrukt wordt en dat iemand daardoor sterft. Als de arts de dosis afstemt op wat nodig is voor de pijnbestrijding, en daar niet overheen gaat, dan is de intentie niet het beëindigen van het leven, maar dan accepteert hij de mogelijkheid dat het leven wordt verkort als een bijwerking. Bijwerkingen accepteren we in de geneeskunde.

Hoe ziet u dan palliatieve sedatie?

Soms kun je pijn alleen maar tot dragelijke proporties terugbrengen door het bewustzijn af en toe of continu te onderdrukken. Het Koninklijk Nederlands Medisch Genootschap heeft duidelijke richtlijnen geformuleerd voor het toepassen van palliatieve sedatie in de praktijk, mede om te voorkomen dat palliatieve sedatie en euthanasie door elkaar gaan lopen. De verleiding kan er zijn om toch een hogere dosis te geven dan nodig is voor de pijnbestrijding. Dan verschuift de intentie. Dan zou palliatieve sedatie veranderen in actieve levensbeëindiging, of levensbeëindiging zonder verzoek van de patiënt, als daar geen overleg over geweest is. Daar kan er een mistig gebied ontstaan. Maar als je genoemde richtlijnen zorgvuldig toepast, is er een duidelijk onderscheid tussen actieve levensbeëindiging en palliatieve sedatie.

Hoe kijkt u naar het gebruik van religieuze argumenten in het politieke debat over euthanasie?

Die argumenten zijn geldig, maar ze stuiten op onbegrip. Als een lid van de Tweede Kamer tijdens een Kamerdebat citeert uit de Heilige Schrift, dan is de reactie van een aantal Kamerleden: "De argumenten die u uit de Bijbel haalt, gelden voor u, maar wij geloven niet in de Heilige Schrift of we lezen die anders dan u." En dan is de discussie over. Ik vind wel dat we moeten getuigen, ook in de Kamer. Dat is niet altijd zo makkelijk, maar als wij het niet doen, wie doet het dan? Je moet je echter realiseren dat het goed is om ook andere,

niet-religieuze argumenten te hanteren. Omdat je daardoor in discussie blijft met andersdenkenden. We moeten proberen ook argumenten aan te dragen waarvan we mogen verwachten dat die door anderen ook begrepen worden.

Een zinvolle politieke discussie is dus mogelijk?

Wij katholieken geloven dat God bij de schepping in het hart van de mens de principes heeft gegeven voor moreel handelen. Bovendien kan de mens nadenken over zijn eigen wezen, over de wereld en over zijn verhouding met God. Op basis daarvan kan hij normen ontdekken voor zijn handelen. Zo kan de mens weten wat moreel goed handelen is, buiten de openbaring om. Ook mensen die geen christen zijn, delen een groot aantal morele uitgangspunten met ons. In diverse ethische stromingen en in praktisch alle culturen treffen we dezelfde morele basisprincipes aan. Dus buiten de openbaring om is het mogelijk om op basis van een filosofische mensvisie te beargumenteren waarom levensbeëindigend handelen in de vorm van euthanasie en suicide ongeoorloofd is.

Kunt u een voorbeeld geven van hoe zo'n niet-religieuze argumentatie eruit ziet?

Praktisch elke ethische stroming neemt aan dat de menselijke persoon een 'essentieel goed' is en men hem daarom niet mag gebruiken als puur middel tot een doel. Menselijke personen moeten altijd worden bejegend als een doel op zich. De klassieke christelijke mensvisie houdt in dat het lichaam een 'essentiële dimensie' is van een menselijk persoon. Dat wil zeggen dat het lichaam hoort bij een menselijk persoon. Daaruit volgt dat als je het lichaam van de mens reduceert of degradeert tot een middel, dan degradeer je ook de menselijke persoon tot een middel. Bij actief levensbeëindigend behandelen, offer je het lichaam op, gebruik je het als middel om aan het lijden een eind te maken. In onze huidige cultuur zijn veel mensen dat niet met ons eens. Men ziet het lichaam als een object, als iets dat tegenover de mens staat. De eigenlijke menselijke persoon bestaat in die visie uit hogere hersenfuncties die het rationele bewustzijn en het autonome willen mogelijk maken. In deze mensvisie wordt het lichaam gezien als een object, een middel waarover hij, bijvoorbeeld als het lichaam door een ernstige ziekte is ontlusterd, kan besluiten dat het

‘We kunnen wel in alle objectiviteit een oordeel hebben over de handeling, maar nooit over de persoon’

zijn waarde heeft verloren en hij er door actieve levensbeëindiging afstand van kan doen. Over een filosofische mensvisie valt te discussiëren. Er zijn ook niet-christenen die het lichaam zien als een essentiële dimensie van de menselijke persoon.

Wat is de taak van de christelijke politiek volgens u in het politieke debat over euthanasie?

Ik denk op de eerste plaats getuigen. Of anderen ervan gediend zijn of niet, die moed moeten we gewoon hebben. Als christenen gaan we er vanuit dat er een universele waardigheid is van het menselijk leven. Dus hoe ontluisterd het leven ook is, door een ziekte of door een psychiatrische aandoening, men blijft een menselijke persoon en het leven blijft menselijk leven met een waarde. Deze universele waardigheid van het menselijk leven blijft altijd. Daarnaast moeten we ook kijken of we via de politiek toch mogelijkheden kunnen scheppen om het lijden tot draagbare proporties terug te brengen. Thomas van Aquino zegt: als iemand onder zeer kommervolle omstandigheden leeft, bijvoorbeeld zeer arm is en van alles te kort heeft, dan is het voor hem heel moeilijk om moreel verantwoordelijk te leven. Je zou mensen in staat moeten stellen om te leven volgens morele normen. Daar zijn een aantal mogelijkheden voor. Bijvoorbeeld het stimuleren van palliatieve zorg. Hierdoor worden mensen met ongeneeslijke aandoeningen in staat gesteld om hun leven voort te zetten en niet te vragen om de beëindiging van het leven.

Zetten we ons met dat christelijk getuigen niet buiten de politieke discussie, omdat anderen die gedachtegang niet kunnen volgen?

Het is een kwestie van prudentie, van praktische wijsheid. Het gaat ook om de manier waarop je dingen formuleert. Ik denk dat het voor een politicus geen kwaad kan om in een debat duidelijk aan te geven waar hij persoonlijk staat. Hij kan onomwonden zeggen: “Ik heb een christelijke levensovertuiging en op basis van mijn geloof in God ga ik ervan uit dat levensbeëindiging in de vorm van euthanasie of hulp bij suïcide ongeoorloofd is. Maar ik heb ook een aantal andere argumenten die ik graag aan u voorleg en met u wil delen.” Ik denk dat mensen het ook wel op prijs stellen als je duidelijk aangeeft waar je staat. Want als je aankomt met niet-religieuze argumenten terwijl je

eigenlijk een religieus standpunt hebt, dan riskeer je dat mensen die dat weten, zeggen: “Ja u brengt nu wel deze argumenten naar voren, maar dat is eigenlijk verhullend want u bent christen.”

De Paus heeft het jaar van de barmhartigheid uitgeroepen. Zou het niet van barmhartigheid getuigen als de kerk het toelaat als mensen door euthanasie willen sterven?

Barmhartigheid in de zin van vergevingsgezindheid betekent: vergeving van iets dat verkeerd is, een zonde. Als God een mens een handeling vergeeft, dan is die handeling een zonde. Laat dat voorop staan. Wij kunnen over euthanasie en hulp bij suïcide als handeling in alle objectiviteit vanuit de leer van de Katholieke Kerk zeggen dat moreel ongeoorloofde handelingen zijn en daar kunnen we ook argumenten voor aanvoeren. Maar je kunt je voorstellen dat iemand die in moeilijke omstandigheden verkeert en zich bedreigd voelt, geëmotioneerd raakt en angstig wordt. Dat maakt het voor mensen moeilijker om in vrijheid besluiten te nemen. Als de vrijheid is verminderd, is ook de persoonlijke schuld en de verantwoordelijkheid verminderd. Alleen God doorgrondt hart en nieren. Alleen Hij kan de persoonlijke schuld van mensen wegen. Hoe God kijkt naar de persoon, daar blijven wij volstrekt buiten. Als iemand euthanasie heeft gepleegd en vervolgens voor God komt te staan, dan weten we niet hoe God over hem oordeelt. We moeten twee dingen heel scherp uit elkaar houden. We kunnen wel in alle objectiviteit een oordeel hebben over de handeling, maar nooit over de persoon. Het oordeel over de persoon is alleen aan God. ■

Personalia Dr. Wim Eijk is kardinaal en aartsbisschop van Utrecht. Hij studeerde geneeskunde en promoveerde in 1987 met een proefschrift over euthanasie. Tevens promoveerde hij in de filosofie in Rome op een proefschrift over de ethische aspecten van genmodificatie bij mensen. Daarnaast schreef hij mee aan het *Handboek Katholieke Medische Ethiek* (2010).

Autonoom sterven?

VERDOVING, RATIONALITEIT EN VERANTWOORDELIJKHEID

DOOR MAARTEN VERKERK De Groenlezing van prof. dr. Theo Boer brengt het debat over euthanasie verder maar roept ook vragen op. Hoe ziet minder religieus denken over euthanasie eruit? Is 'relationele autonomie' niet beter op zijn plaats dan 'autonomie 2.0'?

Op 2 maart 2016 sprak prof. dr. Theo A. Boer de veertiende Mr. G. Groen van Prinsterelezing uit onder de titel *Vrij om te sterven. Nederland, religie en het zelfgekozen levenseinde*. Een ongemakkelijke titel over een ongemakkelijk onderwerp. De titel is ongemakkelijk omdat deze zoveel open laat: is het een pleidooi voor de vrijheid om op een zelfgekozen moment te sterven of is het juist een pleidooi tegen die vrijheid? Ook de verbinding met religie is ongemakkelijk omdat in het maatschappelijke en politieke debat juist die verbinding ter discussie staat. Ten slotte, het onderwerp 'de dood' is zelf al ongemakkelijk. Aan de ene kant proberen we dit onderwerp bespreekbaar te maken en aan de andere kant proberen we het uit ons leven weg te bannen. Ik heb de uitgeschreven lezing met plezier gelezen. Boer stelt een lastig onderwerp op een gedurfde manier aan de orde. Met krachtige voorbeelden maakt hij duidelijk waar het om gaat. Zijn pleidooi om minder religieus over euthanasie te denken is op zijn minst opvallend. Ook zijn suggestie dat de patiënt zelf de mogelijkheden zou moeten verkennen om zijn leven eventueel te verkorten ligt niet voor de hand. Ten slotte vraagt zijn kritiek op adviescommissie Voltooid leven onder leiding van prof. dr. Schnabel om nadere doordenking.

Samenvatting

- De combinatie van het protestantisme en de tijdgeest verklaart het Nederlandse denken over euthanasie.
- Minder religieus denken over euthanasie geldt voor niet-christenen en christenen.
- Onze autonomie is ingebed in relaties met anderen.

We moeten beseffen dat deze discussie niet vrijblijvend is: het gaat om de vraag hoe de christelijke politiek met dit ongemakkelijke onderwerp moet omgaan. Het debat over de euthanasiewet zal in de Nederlandse politiek voorlopig niet verstommen. En het debat over 'voltooid leven' komt er nog aan.

In mijn bijdrage wil ik vier vragen aan de orde stellen:

1. Hoe komt het dat juist in het protestantse Nederland de euthanasiegedachte op zo'n liberale wijze voet aan de grond kreeg?
2. Moeten we inderdaad minder religieus over euthanasie gaan denken?
3. Wat betekent het woord 'autonomie' en welke verschuivingen vonden/vinden in die betekenis plaats?
4. Bevordert de Adviescommissie Voltooid leven euthanasie en houdt ze vast aan het monopolie van de arts?

Protestant Nederland

Boer geeft zeven argumenten waarom de euthanasiegedachte in Nederland zo'n vruchtbare bodem vond. Hij concentreert zich op de bijdrage van het protestantisme. Onder andere noemt hij de nadruk op het 'vrij-zijn van de wet' en de 'voorliefde voor de genade', de christelijke nadruk op het individu, de aandacht voor het hiernamaals en het beoefenen van de barmhartigheid. Naar mijn indruk geven deze factoren een goed inzicht in de bijdrage van het protestantisme. Maar ze geven geen verklaring waarom de euthanasiegedachte pas in de zeventiger jaren van de vorige eeuw kwam bovendrijven en waarom er enkele decennia later zo'n sterke liberale wetgeving geboren kon worden. Naar mijn gevoel spelen veranderingen in de tijdgeest een hoofdrol. Ik wil hierbij wijzen op drie ontwikkelingen: de Verlichting, de secularisatie en het individualisme.

De Verlichting nam op rigoureuze wijze afscheid van de Bijbel als moreel kompas: de bron voor de ethiek zou niet meer liggen in een geopenbaarde bron buiten de mens maar in het denkvermogen binnen de mens. Daarnaast droeg de Verlichting bij aan een groot geloof in de menselijke beheersing; ook rondom leven en dood.¹ In de jaren zestig van de vorige eeuw brak de secularisatie in Nederland door. De gevolgen werden zichtbaar

in zowel het denken over 'God en zijn gebod' als in de afnemende kerkelijkheid. Zo steeg in de periode 1958 – 1980 het percentage buitenkerkelijken van 24 tot 50 procent.² Ten slotte werd de individualisering, die al diep in de geest van de tijd verborgen lag, in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw manifest: de gunstige economische ontwikkelingen maakte verdergaande individualisering mogelijk. Mensen zagen zichzelf steeds meer als individu en minder als lid van een gemeenschap.³ Deze drie factoren hebben het protestantisme elk op een eigen wijze beïnvloed. De protestanten zijn ook door de Verlichting heengegaan, zijn beïnvloed door de secularisatie en het individualisme heeft doorgewerkt in de kerken. Mijns inziens zijn het juist deze onderstromen in de cultuur die begrijpelijk maken waarom de 'tijd rijp was' voor de euthanasiegedachte. Deze onderstromen maakten het mogelijk dat de door Boer genoemde factoren uit het protestantisme hun 'werk' konden doen. Het feit dat er een liberale versie van de euthanasiewet kwam, heeft mijns inziens te maken met de erfenis van de woelige zestiger jaren van de vorige eeuw waar D66 een duidelijke exponent van was.

Minder religieus

Boer stelt dat we minder religieus over euthanasie moeten gaan denken. Zijn belangrijkste argument is dat we ons moeten ontdoen van de 'verdovende' levensbeschouwelijke argumenten die de discussie frustreren. Hij doelt hierbij op de verdovende werking die uit kan gaan van de troost van het hiernamaals – 'straks wordt alles beter' – waardoor niet meer serieus over de problematiek wordt nagedacht. Voor alle duidelijkheid: die 'verdovende' argumenten vinden we niet alleen bij christenen maar ook bij seculiere burgers. Zoals de wens van een 'goede reis' voor mensen die geëuthanaseerd worden. Deze wens is een levensbeschouwelijke uitdrukking die mensen 'verdooft' en hen ervan weerhoudt om kritische vragen te stellen bij euthanasie.

In de voorbeelden die Boer geeft, gaat het niet om het gebruik van religieuze argumenten *an sich* maar om de ongewenste neveneffecten van die argumenten. Namelijk: ze verdoven de partijen die aan het debat meedoen en daarmee wordt de problematiek niet in zijn scherpste op tafel gelegd. Wat mij betreft mag deze lijn van denken

‘Op het moment dat in het debat het woord ‘autonomie’ valt, ontstaat er een sfeer waarin we alleen maar ‘ja’ mogen zeggen en kritische vragen over dat begrip het zwijgen wordt opgelegd’

in de toekomst verder uitgewerkt worden omdat debatten over de gezondheidszorg vol zitten van verdovende religieuze argumenten.

Ik zou nog een stap verder willen gaan. Het gaat niet alleen om religieuze argumenten die een verdovende werking op het debat hebben, maar ook om alle religieuze argumenten in dit debat. Zowel christelijke als seculiere burgers moeten geen religieuze argumenten in het debat inbrengen die door de andere deelnemers aan het debat niet op waarde geschat kunnen worden.

Belijdenis

Graag wil ik dit nader toelichten. Ik blijf daarbij dicht bij mijzelf. Mijn periode als lid van de Adviescommissie Voltooid leven kan gekarakteriseerd worden als ‘argumenteren zonder religie’. Dat wil zeggen, ik heb in het interne debat in de commissie nooit religieuze argumenten op tafel gelegd maar altijd argumenten die de leden zonder religieuze achtergrond als potentieel argument zagen waarmee ze het eens of oneens zouden kunnen zijn. Het gevolg was dat elk argument dat ik op tafel legde serieus besproken werd. Als ik het argument ‘leven is een gave van God’ op tafel had gelegd dan was de discussie snel beëindigd. Graag willen we als christenen door middel van religieuze argumenten God eer geven en zijn wetten – die goed voor iedereen zijn – naar voren halen. Toch geldt juist voor dit soort debatten: niet doen! Eigenlijk is de zin ‘leven is een gave van God’ geen argument maar een belijdenis. Je moet als christen weten wanneer je je geloof belijdt en wanneer niet.

Boek der natuur

Mijn reden om te ‘argumenteren zonder religie’ is niet alleen een politiek-praktische: over religieuze argumenten valt nauwelijks een debat te voeren. Een andere reden ligt in de belijdenis van de werkelijkheid als ‘boek van de natuur’ waar God de ‘auteur’ van is. In artikel 2 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis (NGB) belijden we dat we God ten eerste kunnen leren kennen uit de schepping en ten tweede uit zijn Woord. Er is veel discussie over de verhouding tussen beide openbaringsbronnen. Het is opvallend hoe zorgvuldig de NGB belijdt: “Ten eerste door (...) Ten tweede ... nog duidelijker en volkomener...” Het lijkt er op dat Guido de Brès elke discussie wil afsnijden over welke bron

het belangrijkste is. In zijn visie zijn beide bronnen nodig. In het gereformeerde denken heeft de tweede bron altijd de prioriteit gehad. Mijns inziens ten onrechte.

Het was voor mij een uitdaging om in de Adviescommissie Voltooid leven geen religieuze argumenten te gebruiken. In de praktijk heb ik dat best lastig gevonden. Tegelijk ervoer ik ook een ‘reinigende werking’ op mijn eigen denken. Mijn diepe overtuiging is dat het leven een gave van God is: hoe zie ik dat terug in de werkelijkheid en welke betekenis heeft dat? Mijn diepe overtuiging is dat God de mens relationeel geschapen heeft: wat betekent dat voor menselijke relaties rondom euthanasie? Debatteren zonder religie dwingt je om vanuit het ‘boek van de natuur’ te laten zien dat de weg van euthanasie niet vanzelfsprekend is en dat die weg vol klemmen en voetangels is. Deze manier van debatteren schept ook ruimte: je kunt de religieuze argumenten – al dan niet verdovend – van de andere (seculiere) deelnemers in het debat scherp aan de orde stellen.

Het bovenstaande wil niet zeggen dat religieuze argumenten nooit in een debat gebruikt mogen worden. Er zijn momenten dat debatten op zo’n fundamenteel niveau gevoerd worden dat je alleen nog maar je geloof kunt belijden. Dat kan een geweldig mooi moment in een debat zijn: dan kijk je door het verstand heen in elkaars hart.

Verschuivingen in het begrip autonomie

Boer onderscheidt twee soorten autonomie. In zijn visie werd de autonomie van de jaren tachtig bepaald door de gedachte dat het individu autonoom kan kiezen en dat de overheid, de dokter en anderen die autonome keuze moet realiseren. Deze benadering van autonomie bestempelt hij, zonder dat woord expliciet te gebruiken, autonomie 1.0. In zijn visie heeft deze visie op autonomie haar beste tijd gehad. Hij pleit voor een visie op autonomie niet alleen betekent dat het individu zelf kiest maar die ook betekent dat het individu zelf zijn of haar keuze realiseert zonder anderen daarmee te belasten. De tweede vorm van autonomie noemt Boer autonomie 2.0. Voor een goed begrip van de discussie wil ik deze begrippen verder uitwerken en laten zien waar de kritische vragen liggen.

In het christelijke denken staat het begrip autonomie altijd in relatie tot God. Daarvoor wordt

wel eens het woord 'theonome autonomie' gebruikt. De kern is dat de autonomie van de mens, om het nieuwtestamentisch te formuleren, ingebed is in het Koninkrijk van God. Met de opkomst van de Verlichting zien we een heel andere vorm van autonomie zijn intrede doen. Het gaat om een autonomie die ingebed is in de ratio van de mensheid: een verlichte autonomie. Deze vorm van autonomie komt het mooiste tot uitdrukking in de ethiek van Kant. Kant zegt dat je je zo moet gedragen dat je zou willen dat jouw gedrag tot algemene wet wordt. In de redenering van Kant zien we twee kernmomenten: de ethiek moet rationeel gefundeerd worden (en niet religieus!), en die rationele fundering leidt tot een wet die voor iedereen geldt.

Postmoderne autonomie

Met de opkomst van het postmoderne denken zien we een verdere verschuiving in het denken over autonomie. Ten eerste wordt de dominante positie van de ratio bekritiseerd. Ook wordt, misschien nog belangrijker, autonomie geïndividualiseerd: elk individu neemt autonoom zijn eigen beslissingen. In het denken van Kant zouden rationele overwegingen leiden tot wetten die voor iedereen gelden. Maar in het postmoderne denken is het 'voor iedereen' verdwenen: elk individu maakt zijn of haar eigen, autonome keuzen. Voor het gemak spreek ik hier van 'postmoderne autonomie'.

In zowel de theonome als de verlichte vorm van autonomie is er sprake van morele wetten die voor de gehele gemeenschap gelden. Vanuit dat perspectief gezien is het niet verwonderlijk dat in een samenleving met christelijke en verlichte wortels, zich de praktijk ontwikkelde dat als euthanasie wettelijk is toegestaan het ook logisch is dat die euthanasie gefaciliteerd wordt.

In de huidige discussie over euthanasie en in de discussie over 'voltooid leven', speelt de postmoderne invulling van autonomie de hoofdrol: ik als individu bepaal wat het doel van mijn leven is en wanneer mijn leven klaar is. Boer voegt daar voorzichtig aan toe: als je vindt dat je leven klaar is, maak er dan ook maar zelf een einde aan en doe geen beroep op anderen. Ik ben het met Boer eens dat mensen een grotere verantwoordelijkheid moeten dragen voor hun levenseinde. Ik begrijp ook dat Boer in dat kader pleit voor autonomie 2.0. Mijn bezwaar is dat in de 'autonomie 2.0 benadering' te veel postmoderne tonen doorklinken.

Allereerst, het begrip 'autonomie' is in het huidige debat al een 'religieus' begrip dat verdovend werkt. Op het moment dat in het debat het woord 'autonomie' valt, ontstaat er een sfeer waarin we alleen maar 'ja' mogen zeggen en kritische vragen over dat begrip het zwijgen wordt opgelegd. Verdovende religie. Vervolgens de 'postmoderne tonen'. Boer zal zeker geen pleidooi voeren voor een postmoderne autonomie. Maar zijn woordkeuze en zijn voorbeelden gaan in die richting. Ik zou liever kiezen voor een term waarin dat soort gedachten al vanaf het begin de pas wordt afgesneden.

Relationele autonomie

Postmoderne autonomie is een 'verdovende' illusie: elk mens is immers afhankelijk van andere mensen. Dat geldt niet alleen voor baby's en kwetsbare ouderen maar ook voor mensen in de kracht van hun leven. Iedereen is afhankelijk van anderen. Iedereen heeft relaties met anderen. Iedereen wordt mede gevormd door anderen. Vanuit dat perspectief bestaan er geen autonome keuzen: alle keuzen worden beïnvloed door anderen en alle keuzen hebben effect op anderen. Persoonlijk zou ik in het politieke debat liever kiezen voor de term 'relationele autonomie' waarmee uitgedrukt wordt dat autonomie ingebed is in en mede vorm krijgt door relaties. Het is een geweldige uitdaging om de huidige euthanasiepraktijk te doordenken vanuit het begrip relationele autonomie. Hoe verhoudt mijn autonomie zich tot die van de ander? Als ik autonoom ben en de dokter ook autonoom is mag ik hem of haar dan vragen mijn leven te beëindigen? Denkend vanuit Hippocrates mag ik de dokter vragen alle zorg te geven die nodig is: tot aan palliatieve sedatie toe. Maar mag ik hem of haar vragen een handeling uit te voeren die mijn autonomie beëindigt en die ook de relatie met anderen (waaronder de dokter) beëindigt?

Adviescommissie Voltooid leven

Het kan niet anders dan dat Boer in zijn lezing ook ingaat op het advies van de Adviescommissie. Hij vraagt zich af of we wel "helemaal gelukkig moeten zijn" met dat advies en formuleert twee kritiekpunten. Hij stelt dat de commissie "mede naar aanleiding van de hevige protesten" echter niet moe wordt er op te wijzen "dat mensen die hun leven voltooid achten, in het algemeen wel bij de arts terecht kunnen". Ook stelt hij dat het

‘Eigenlijk is de zin “leven is een gave van God” geen argument maar een belijdenis’

rapport het monopolie van artsen bevestigt en daardoor bijdraagt “aan verdere druk op deze beroepsgroep”.

Ik weet niet of je ooit met dit soort rapporten ‘helemaal gelukkig’ kunt zijn. In elk geval: ik ben er gelukkig mee en sta achter het hele rapport. De commissie heeft zich intensief beziggehouden met de euthanasiewet. We kwamen tot het inzicht dat de euthanasiewet zogenaamde ‘open normen’ kent. Het gaat hierbij om de begrippen ‘ondraaglijk lijden’ en ‘uitzichtloos lijden’. De wet geeft niet aan in welke situaties aan deze normen wordt voldaan en wanneer niet. Het zijn open normen: de praktijk moet steeds door de rechter aan de wet getoetst worden. De commissie constateerde – let hier op het woordgebruik: constateerde – dat er burgers zijn met een opeenstapeling van ouderdomsklachten die euthanasie krijgen omdat zowel de arts als de SCEN-arts ervan overtuigd is dat er sprake is van ondraaglijk en uitzichtloos lijden. De commissie constateert dat een aantal van deze burgers ook aangeeft dat hun leven voltooid is. Het probleem ligt niet in deze constatering. Als er al een probleem is – wat op dit moment niet duidelijk is – dan zou dat kunnen liggen in het feit dat het Openbaar Ministerie de toepassing van de open normen met betrekking tot een stapeling van ouderdomsklachten niet door de rechter aan de wet heeft laten toetsen. Ik kan de kritiek van Boer, dat de commissie benadrukt dat je met voltooid leven bij de arts terecht kunt, wel plaatsen. Maar die kritiek gaat mijns inziens aan het echte probleem voorbij: de interpretatie van open normen moet steeds weer door de rechter aan de wet getoetst worden.

Monopolie van artsen

Ik ben het oneens met de kritiek van Boer dat het rapport het monopolie van artsen bevestigt en de druk op de beroepsgroep doet toenemen. Wie het hele rapport doorleest ziet dat er meerdere voorstellen gedaan worden om de druk op artsen te verminderen. Als eerste om bij complexe situ-

aties naast de SCEN-arts een tweede deskundige in te schakelen. Als tweede, en dat past helemaal in het denken van Boer, om de praktijk te verleggen van ‘levensbeëindiging op verzoek’ (waarbij de arts de dodende handeling uitvoert) naar ‘hulp bij zelfdoding’ (waarbij de patiënt zelf de dodende handeling uitvoert). Daarnaast constateerde de commissie dat de wet zelfdoding niet verbiedt. Ook worden verschillende manieren van zelfdoding besproken. Toch voerde de commissie terecht geen pleidooi voor eigen regie op dit punt. De reden daarvoor ligt in het mogelijke misbruik. Vandaar dat de commissie pleitte voor handhaving van de huidige euthanasiewet en niet voor verruiming van de mogelijkheden tot zelfdoding.

Conclusie

De lezing van Boer over de vrijheid van sterven is van grote betekenis voor het debat over euthanasie en over het komende debat over het door D66 aangekondigde voorstel ‘voltooid leven’. In mijn bijdrage heb ik enkele elementen van zijn lezing gearticuleerd, genuanceerd en van een aanvullende onderbouwing voorzien. Ik kom tot de volgende conclusies: De euthanasiegedachte kreeg in het protestantse Nederland op liberale wijze voet aan de grond door een combinatie van de tijdsgeest en typische protestantse factoren. Debatten over euthanasie en voltooid leven zouden een minder religieus karakter moeten krijgen. Dit geldt zowel voor de bijdrage van christenen als voor de bijdrage van niet-christenen. Het woord ‘autonomie 2.0’ is minder geschikt om het huidige debat over euthanasie te voeren omdat te veel postmoderne tonen meeklinken. Het woord ‘relationele autonomie’ is geschikter. De kritiek van Boer op Adviescommissie Voltooid leven is onterecht. De commissie bevordert euthanasie bij voltooid leven niet en houdt terecht vast aan het monopolie van de arts bij euthanasie. ■

Noten

- 1 Zie o.a. L. Ferry. (2007). *Met andere ogen kijken naar je leven*. Amsterdam: Arbeiderspers.
- 2 SCP. (2006). *Godsdienstige veranderingen in Nederland*. De Haag.
- 3 Zie o.a. N. Elias. (1995, derde druk). *Het civilisatieproces*. Utrecht: Het Spectrum.

Auteur

Prof. dr. Maarten Verkerk maakte deel uit van de Adviescommissie die in opdracht van ministers van Volksgezondheid, Welzijn & Sport en de Veiligheid & Justitie in februari 2016 het rapport *Voltooid leven* publiceerde. Hij is bijzonder hoogleraar Christelijke Wijsbegeerte aan de Technische Universiteit Eindhoven en Universiteit Maastricht en lid van het bestuur van VitaValley, een innovatienetwerk in de zorg.

De techniek

Casus 1

Hij was begin vijftig, een succesvolle ondernemer. Hij genoot van het leven met vrouw en kinderen. En toen, plotsklaps, sloeg het noodlot toe. Longkanker werd vastgesteld. Met overal uitzaaiingen; eigenlijk niets meer aan te doen. Hij liet zich niet van de wijs brengen en zei dat hij uitgebreid de strijd zou aangaan met de indringer in zijn lijf. Hij bezocht artsen die aan zijn zijde stonden om de oorlog tegen de kanker te voeren. Hij werd doodziek van de behandeling, maar hij ging door en kreeg medicijnen die nog niet eens goed waren uitgetest. Nieuwe technologie werd in stelling gebracht. De kanker moest terrein prijsgeven, maar de patiënt leverde veel van zijn energie in. Hij wilde niet toegeven en vroeg zijn arts om alles uit de kast te halen, om het leven te verlengen. Hij wilde en kon niet toegeven aan de gedachte dat deze ziekte hem naar het einde zou brengen, en dat hij de oorlog tegen de ziekte zou verliezen. De strijd duurde een jaar. Na een jaar moest hij zijn verlies erkennen.

Casus 2

Een 78-jarige man, altijd gezond geweest, ontdekte dat hij gewicht verloor. Het eten smaakte ook minder goed. Na onderzoek in het ziekenhuis kreeg hij de boodschap dat er een kanker was gevonden in zijn maag met uitzaaiingen in lever en botten. De oncoloog kwam met een voorstel om de zaak grondig aan te pakken met bestraling, chemotherapie en daarna een operatie. Na de eerste schrik beseftte hij dat zijn leven naar het einde ging. Geen oorlogszuchtige taal over de strijd tegen de kanker maar acceptatie, niet passief berustend, maar heel bewuste keus. Hij wist hoe erg de bijverschijnselen van de behandeling konden zijn. Hij zou er ziek van worden. Dat wilde hij niet want de tijd die hem nog restte, wilde hij benutten om de kinderen en kleinkinderen te vertellen hoe mooi zijn leven was geweest en hoe men door positief denken dat leven kon verrijken. Dat heeft hij gedaan en heeft een jaar gehad waarin met al de verhalen over zijn leven naar zijn einde toegeleefd heeft.

DOOR DOEKE POST

Medische techniek zorgt ervoor dat we steeds ouder worden.

Maar ook met alle ontwikkelingen zijn we de dood niet definitief te slim af: we kunnen veel, maar niet alles.

Hoe verhoudt de medische techniek zich tot het mens-zijn? Kunnen we nog sterven?

de baas?

We zijn dood te slim af, denken we

Twee totaal verschillende 'eindverhalen', twee heel verschillende opvattingen over de laatste levensfase. Twee verschillende manieren van omgaan met de technologische mogelijkheden. Vooral bij de eerste patiënt zien we de inzet van technologische wapens in de strijd. Dat is ook wel voor te stellen: die man was pas vijftig jaar en er zijn ook steeds meer medische mogelijkheden die we kunnen inzetten.

In toenemende mate zien we dat mensen met een terminale ziekte de strijd aangaan. Immers de geneeskunde is zo machtig en kan zo veel. "Het is toch niet voorstelbaar dat de dokters mij niet kunnen genezen" zo hoorde ik als huisarts vaak.

De afgelopen decennia is de levensverwachting verlengd tot voor de vrouw 83 jaar en voor de man tachtig jaar. De prognose is dat we in de jaren vijftig van deze eeuw de negentig jaar zullen bereiken. Aan het eind van deze eeuw hebben de baby's die dan geboren worden een levensver-

wachting van ver boven de honderd jaar. Naast de verbeterde omgevingsfactoren als leefstijl, milieu en verhoging van de welvaart, is het de geneeskunde die een revolutionaire ontwikkeling doormaakt. De biotechnologie geeft mogelijkheden om in de lichaamscellen in te grijpen en de chromosomen te beïnvloeden. Aan het uiteinde van chromosomen bevinden zich telomeren. Bij elke celdeling slijten die iets af. De cel sterft als de telomeer is verdwenen. Door het beïnvloeden van die telomeren kan de cel langer leven en gaat veroudering langzamer. Door de nieuwe ontwikkelingen in de biotechnologie zal men in staat zijn de genen te manipuleren. Men kan mensen maken 'naar ons beeld'. 'Ongezonde' genen worden vervangen door 'gezonde' genen. Mensen worden verbeterd (*human enhancement*). Nieuwe weefsels worden in productie genomen. Miniatuurorganen, *organoids*, kunnen hart-, lever-, darm- of hersenfuncties nabootsen en overnemen.

Daarnaast zal de biotechnologie in combinatie met

3D-techniek vanuit de stamcellen nieuwe organen kunnen kweken. Bij leverafwijkingen wordt de zieke lever vervangen door een nieuw gekweekte lever. Bij een muis is het al gelukt om een gezonde, gekweekte nier te implanteren.

Nanotechnologie

Een tweede revolutie is die van de nanotechnologie. Men is in staat op de schaal van een bloedcel een robot te maken, de nanobot, die als een 'laboratorium' in het lichaam fungeert. Alle afwijkingen die zich aan de nanobot presenteren, worden direct gesignaleerd en zo nodig verholpen. Daarnaast werkt men op dit moment ook aan robots die medicijnen in het lichaam kunnen vervoeren.

TECHNOLOGISCHE REVOLUTIES IN DE GENEESKUNDE

1. Biotechnologie
 - In kaart brengen van genen
 - Gentherapie
 - Genetische manipulatie
 - Stamceltechnologie: nieuwe weefsels en organen maken
 - 3D bioprinten
 - Mensverbetering: human enhancement
2. Nanotechnologie: robots op nanoschaal
 - Nanobots; lab-on-chips
 - Scanobots
 - Nanoreparatiebots
3. Verouderingsonderzoek
 - Telomerenonderzoek
 - Onderzoek naar invloed van vrije radicalen
 - Levensverlengende methodieken
4. Cognitieve wetenschappen
 - Geheugenchips
 - Deep Brain Stimulation bij de ziekte van Parkinson
 - Zintuigstimulatie
 - Prothese verbinden met hersenen

Vervolgens krijgen we de scanobots. Deze worden in het bloed gebracht om een cellen die kanker gaan worden, te signaleren en te vernietigen. Naast deze revoluties op het terrein van biotechnologie en nanotechnologie zien we ook ontwikkelingen op het terrein van het brein en de cognitieve wetenschappen, evenals bij de informatietechnologie. Vooral de fascinatie voor het brein speelt momenteel een grote rol. Men probeert kunstmatige intelligentie te implanteren via een chip in de hersenen, zodat in de toekomst het korte termijngeheugen zou kunnen worden vervangen. Een oplossing voor dementie?

Menselijk sterven

Met al deze nieuwe ontwikkelingen lijkt het erop dat over een aantal decennia ons lichaam meer bestaat uit technologie dan uit biologie. De mens wordt een *cyborg*, een cybernetisch organisme, een soort 'man van 6 miljoen', die in een serie uit de jaren zeventig na een zwaar ongeluk voor zes miljoen dollar technisch herbouwd werd. Wat zijn de consequenties van deze ontwikkelingen? Het aantal ouderen zal gigantisch toenemen, meer dan men nu verwacht. Nu zal over dertig jaar één op de vier Nederlanders ouder dan 65 jaar. Maar met deze nieuwe ontwikkelingen zal dat getal hoger worden en zal het aantal honderdjarigen fors gaan toenemen. Die ouderen zullen meer technologie gaan inzetten om de dood te slim af te zijn, zoals ik in mijn boek *De dood te slim af. Bezinning op nieuwe medische technologie* (2014) beschrijf. De dood als een onvermijdbaar gegeven zal steeds minder aanvaard worden. Maar wat moet de mens van de toekomst hier mee? De technologie overlapt en verhindert vaak de keuzes die we als mens moeten maken aan het eind van het leven.

Keuzen aan het eind van het leven.

Techniek zal een steeds grotere rol gaan spelen. Op het terrein van kanker hebben technische ingrepen het doel om het leven te verlengen. We zagen dat in de voorbeelden aan het begin van dit artikel. Steeds meer nieuwe medicijnen komen op de markt, steeds meer ingewikkelde operaties worden uitgevoerd en steeds meer technische instrumenten omringen het ziekbed. Mensen zijn soms nauwelijks meer te bereiken vanwege alle slangen en apparatuur. Columnist en ouderenarts

Bert Keizer heeft in *Trouw* meermalen de verzuchting geslaakt dat men tot aan het graf bezig is met het verwijderen van al die apparatuur. Soms vergeten dokters dat het leven eindig is. De zieke krijgt de tijd niet om zich rustig voor te bereiden op het einde. Liggend tussen allerlei slangen en apparaten lijkt de zieke te veranderen in een verlengstuk van de moderne technologie.

Het teveel aan techniek zouden we moeten afremmen als het einde in zicht is. Ja, de medische ontwikkelingen moeten zeker doorgaan. We hebben er veel heil van te verwachten in de bestrijding van ziekten. Maar het grote gevaar is dat we de technologie de baas laten zijn omdat we te sterk vertrouwen op die technologische mogelijkheden. We komen niet aan sterven toe, en zeker niet aan een bezinning op dat komende einde. De mens lijkt zo in de ban van overleven, dat er geen ruimte is voor waardig afscheid nemen van het leven, van familie en vrienden.

Tijd om te sterven

Natuurlijk is er veel meer te kiezen dan vroeger. Daarin zullen patiënt en arts samen beslissingen moeten nemen, waarbij de patiënt de regie moet houden en de arts als adviseur optreedt. De arts is de expert die de weg kan wijzen, maar hij beslist niet. Onze tweede patiënt is een duidelijk voorbeeld van iemand die zelf de regie nam. Dat vergt een goede vertrouwensband met de behandelend arts en uitgebreid overleg over de technische mogelijkheden. Het is belangrijk dat mensen zich tijdig realiseren wat er mogelijk is en in een wilsbeschikking hun keuze vastleggen. Een bezinning op welke keuzes er moeten worden gemaakt, kan al beginnen als men nog gezond is. Soms zal de patiënt door willen gaan met de behandeling, terwijl de arts adviseert om de behandeling te staken wanneer die medisch niet meer zinvol is. De arts en patiënt zullen samen moeten bespreken wat de beste keus is. Bij onze eerste patiënt, die ook de regie nam, werd er gekozen voor het doorbehandelen, bij de tweede patiënt voor het stoppen, beide keuzes kwamen in overleg tot stand.

Noot 1 Zie: N. Doorn. (2011). *Moral responsibility in R&D networks*. Delft: 3TU.Centre for Ethics and Technology.

Leven teruggeven

Op individueel terrein moet de politiek zich niet bemoeien met de behandeling van patiënten, behalve op het vlak van de kwaliteit van de zorg. Wel zal ze de ontwikkelingen van de techniek in de geneeskunde meer dan tot nu toe moeten reguleren. Wetenschap en techniek lijken een eigen weg te gaan. Politici zullen er voortduren op moeten wijzen dat er gevaarlijke kanten zitten aan deze ontwikkelingen, dat de mens steeds meer een cyborg gaat worden en zijn menselijkheid kwijtraakt.

Hoe kunnen we dit voorkomen? Sommigen wijzen erop dat de inbreng van de ethiek te gering is. Of alles moet en mag wat kan, wordt te weinig besproken. Ethica Neelke Doorn stelde voor dat bij alle nieuwe researchvoorstellen vanaf het begin een ethicus aanwezig is om kritische vragen te stellen.¹ Ik onderschrijf haar ideeën.

Bij deze ontwikkelingen gaat het ook om onze visie op de mens. Die visie speelt een rol in wat er wel en niet mag en moet. De mens, zo is mijn visie, is een individu dat in relatie staat met, andere mensen, zoals de Joodse filosoof Buber zegt. Dat is de horizontale relatie. Maar hij staat in verticale lijn ook in relatie tot God, of zo anderen het noemen, het Transcendente of de Eeuwige. Voor mij geldt dat binnen die relaties de verantwoordelijkheid een centrale rol moet spelen. Dat geldt voor de onderzoeken naar nieuwe technieken, maar dat geldt zeker ook voor beslissingen die we nemen bij ernstige, levensbedreigende ziekten. Mogen we misschien het leven aan de Schepper teruggeven? ■

Auteur Prof. dr. Doeke Post was huisarts en is emeritus hoogleraar Sociale Geneeskunde aan Rijksuniversiteit Groningen. Hij schreef over het levenseinde *De dood komt steeds later. Het einde van het leven in discussie* (2015), *De dood te slim af! bezinning op nieuwe medische technologie* (2014) en *Met het oog op het einde. De praktijk van de laatste levensreis* (2013). Nijmegen.

‘Omdat je christelijk bent’

DOOR GERBERT VAN LOENEN “Ik neem aan dat je dit zegt omdat je christelijk bent.” Als een christen een kritische vraag stelt over euthanasie en hulp bij zelfdoding, kan hij deze reactie verwachten. Voor je het weet zit je gevangen in een retorisch frame. Al snel krijg je als antwoord: “Ik respecteer je geloof, maar ik ben niet christelijk en kan dus niet zo veel met jouw standpunt.” Hoe kun je voorkomen dat je zo in de houdgreep wordt genomen?

Die vraag is urgent nu D66-Kamerlid Pia Dijkstra heeft aangekondigd met een initiatiefwetsvoorstel te komen dat hulp bij zelfdoding mogelijk maakt voor wie zijn leven voltooid acht. Als christenen in de discussie over haar voorstel gehoor willen vinden, zullen ze argumenten moeten kiezen die ook voor niet-christenen acceptabel zijn. Drie mogelijkheden dienen zich aan.

‘Dit zet kwetsbare mensen onder druk’

Mensen worden gepest, zwartgemaakt en buitengesloten, soms zo erg dat ze aan de zin van hun leven gaan twifelen. Als zelfdoding dan wordt gefaciliteerd, kan discriminatie dodelijk worden. Zo noemde de directeur van euthanasievereniging NVVE mensen met alzheimer herhaaldelijk “zombies in poepluiers”.¹

De Adviescommissie Voltooid leven baseerde haar advies om geen hulp bij zelfdoding mogelijk te maken mede op het gevaar dat druk ontstaat op kwetsbare mensen. “Ondanks de positieve connotatie van het begrip ‘voltooid leven’ zal het in de praktijk toch vooral gaan om mensen die naar hun aard of situatie toch al kwetsbaar zijn en vaak ook afhankelijk van de hulp van anderen. Zij hebben recht op bescherming tegen de druk of de verleiding om te kiezen voor levensbeëindiging. Het recht om er te zijn geldt onverkort voor wie er is.”²

Het is niet altijd zelfbeschikking als iemand zegt dood te willen, mensen kunnen elkaar de dood injagen met harde opvattingen over wat waardig leven is. Laten we liever zorgen voor een samenleving met ruimte voor iedereen, inclusief de meest lastige medemens.

‘Je moet kunnen loslaten’

Veel mensen proberen koste wat het kost greep te krijgen op hun leven. Dat moet geluk brengen, want als er geen geluk meer in zit, wordt het leven zinloos. De liefde, je lichaamsvormen, je gezondheid, je rijkdom, het kind dat je krijgt: alles proberen mensen in hun greep te krijgen om het grootst mogelijke geluk af te dwingen. Zo dreigt de mens een controlfreak te worden. Die ontwikkeling lijkt Pia Dijkstra door te willen trekken door ook de dood tot eigen verantwoordelijkheid te maken. Plaats hiertegenover iemand die zich kan overgeven, die de controle over het leven kan loslaten. Die haar kind accepteert zoals het is, over haar lichaam soms de schouders ophaalt, die weet dat werkloosheid niet altijd je eigen schuld is, die dankbaar is voor het mooie dat haar overkomt. Die is wellicht gelukkiger dan wie koste wat het kost het eigen geluk wil afdwingen.

‘Het gaat te snel’

Een derde argument dat je kunt inbrengen, is dat de ontwikkelingen rond levensbeëindiging snel gaan in Nederland. Elke grens die we trekken, blijkt weldra achterhaald. Zo schermen de voorstanders van hulp bij zelfdoding aan wie zijn leven voltooid acht nu met een leeftijdsgrens. In sommige voorstellen moet je zeventig, in andere ook tachtig zijn voor je in aanmerking komt voor hulp bij zelfdoding. Die grens is boterzacht, erkennen de voorstanders. Petra de Jong, op dat moment directeur van de euthanasievereniging NVVE, zei eind 2014: “Die leeftijdsgrens is niet houdbaar. Vervolgens krijg je dan altijd gelijk discussie over een achttienjarige, maar daar willen we het niet

over hebben. Het gaat echt over voltooid leven.”³ Eerder zei Dick Swaab, ook hij is een strijder voor zelfdoding, tijdens een bijeenkomst van gelijkgezinden: “De leeftijdsgrens is willekeurig. Onder ons gezegd, we hebben de leeftijdsgrens uit pragmatische overwegingen opgenomen, om de kans op een meerderheid in het parlement te verhogen.”⁴ Uiteindelijk zal elke leeftijdsgrens arbitrair blijken, en zal hulp bij zelfdoding voor senioren uitmonden in hulp bij zelfdoding voor alle leeftijden. Zo is eerder ook in de euthanasiepraktijk de grens in Nederland steeds verlegd. Aanvankelijk ging het in de jaren tachtig om euthanasie bij mensen die lichamelijk lijden, en bij het volle bewustzijn een arts verzoeken om hun leven te beëindigen. Al snel werd ook psychisch lijden geschaard onder de categorie leed die vermeden mag worden door een eind te maken aan het leven. De laatste jaren is euthanasie bij mensen met dementie en psychiatrische aandoeningen gebruikelijker worden. Ook is, in rechtspraak en in protocol, levensbeëindiging bij baby’s gerechtvaardigd geacht indien zij ernstig lijden. En in 2015 stelde de Nederlandse Vereniging voor Kindergeneeskunde dat ook levensbeëindiging bij kinderen tussen een en twaalf jaar mogelijk moet zijn.

Of je nu positief of negatief oordeelt over deze verschillende vormen van levensbeëindiging, niemand kan ontkennen dat heel grote stappen zijn gezet in dertig jaar. Pleit daarom voor een pas op de plaats. Je uit dan geen fundamentele kritiek, je pleit alleen voor enig conservatisme in een zaak van leven en dood.

Bij deze argumenten spelen op de achtergrond christelijke waarden. Het gaat om solidariteit met mensen die worden buitengesloten zoals ooit de melaatsen, om acceptatie dat niemand zijn leven helemaal in eigen hand heeft, en om een poging iets overeind te houden van het ‘Gij zult niet doden’. Het zijn tegelijkertijd argumenten die je kunt delen met niet-christenen. ■

Noten

- 1 R. Jonquière. (2008, 10 mei). Mens wil geen uitstel, de *Volkscrant* en E. Ety. (2008, 26 april). De stelling van Rob Jonquière: aanvaard alle consequenties van een waardig einde, *NRC Handelsblad*.
- 2 P. Schnabel, W.J. Schudel., (...) M.J. Verkerk. (2016). *Voltooid leven. Over hulp bij zelfdoding aan mensen die hun leven voltooid achten*. Den Haag: Rijksoverheid., 140-141.
- 3 G. van Loenen. (2015). *Lof der onvolmaaktheid*. Utrecht: Ten Have, 59.
- 4 Bijeenkomst van Uit vrije wil en Humanistisch Verbond, 9 november 2010, Amsterdam, de Rode Hoed.

Auteur

Drs. Gerbert van Loenen is journalist en auteur van onder meer *Lof der Onvolmaaktheid* (2015) en *Hij had beter dood kunnen zijn. Oordelen over andermans leven* (2009).

DOOR ESMÉ WIEGMAN-VAN MEPPELEN

Prof. dr. Theo Boer heeft met zijn Groenlezing *Vrij om te sterven* een prikkelende bijdrage geleverd aan het debat over het levenseinde. De lezing vermeerderd onze kennis en brengt ons bezinning. Naast waardering voor de lezing bleef ik ook met een ongemakkelijk gevoel zitten. Plaatst deze lezing christenen niet op achterstand in het debat?

De uiteenrafeling van het protestantisme in de invloed op de cultuur is knap weergegeven door Boer. Hij gaat in op de grote stromingen door te verwijzen naar officiële publicaties van hervormden en gereformeerden. Hij stelt dat andere stromingen ondervertegenwoordigd en buiten beeld waren van commissies die voorbereiden werk deden. De minderheid met bezwaren werd niet serieus genomen. Juist als hoogleraar verbonden aan een Professor Lindeboom leerstoel had Boer die stromingen mogen benoemen. Het seculariserende protestantisme was de aanleiding voor het ontstaan van organisaties van 'radicale protestanten' als de Evangelische Omroep, het opinieblad Koers, De Evangelische Hogeschool en de Nederlandse Patiënten Vereniging. Was hun verzet werkelijk in de marge en buiten beeld van de voorbereidende commissies? Ik durf het te betwijfelen. Alleen al de stille tocht in 2001 met duizenden deelnemers en de verdeeldheid binnen het CDA ten aanzien van de euthanasiewet zijn tekenend. Er was destijds scherpe oppositie tegen de euthanasiewet van 2001.

Radicaal of mainstream?

Remco van Mulligen schrijft in zijn proefschrift over 'radicale protestanten'. In een lezing zegt hij over de positie van die radicale protestanten ten opzichte van de maatschappij: "De samenleving was tot de jaren tachtig zeer gepolariseerd. De sfeer sloeg vanaf de jaren tachtig echter om. Dit is de periode waarin in de hele maatschappij ideologie minder belangrijk werd. Onder orthodoxe protestanten die actief waren in de media, de politiek en elders gebeurde hetzelfde. Niet langer was het 'wij tegen de rest van de samenleving'. Dat schiep ruimte voor een inhoudelijke verschuiving, bijvoorbeeld over vrouwenemancipatie en over homoseksualiteit."¹

Mee met de
mainstream

Dat proces voltrok zich ook in het denken over euthanasie. Nu de euthanasiegedachte steeds breder en algemener ingang vindt in onze samenleving, zie ik dat ook gebeuren onder de achtervan van de Evangelische Omroep, de Evangelische Hogeschool, de Nieuwe Koers, de NPV en het prof. dr. Lindenboominstuut. Hebben 'radicale protestanten' van destijds in de laatste decennia geleidelijk hun scherpe oppositie van weleer ingevuld voor een streven naar aansluiting bij de mainstream? Daarbij is de vraag: staat de Groenlezing in deze trend? Helpt de Groenlezing het debat verder of draagt deze eraan bij dat het inhoudelijke debat uiteindelijk helemaal niet meer gevoerd wordt? Zijn onze opvattingen nog 'radicaal christelijk', of meer mainstream geseculariseerd?

De aansluiting bij het mainstream denken over euthanasie is alleen problematisch als we daarmee iets kwijtraken. Volgens mij blijven orthodox-christelijke uitgangspunten relevant voor het publieke debat. De christelijke hoop kan meer zijn dan een persoonlijke krachtbron om lijden te dragen. Ze kan ook fungeren als gemeenschappelijke krachtbron om elkaar te dragen in een samenleving die zich geen raad weet met lijden.

Van autonomie tot 'doe het zelf'

Interessant is Boers herziening van het autonomiebegrip in de euthanasiediscussie. Het is inderdaad wel erg jaren tachtig om op basis van het argument van autonomie een arts te vragen euthanasie uit te voeren. Als we dan echt autonoom zijn, moet het zelfbeschikkingsrecht 'tot op het bot' doorleefd worden en daarbij hoort dat de laatste handeling door mensen zelf wordt uitgevoerd. Ik ben echter wel gelukkig met het advies van adviescommissie Voltooid leven, omdat de commissie terecht de vraag opwerpt wat het betekent voor de samenleving als we mensen volkomen zelfbeschikkend maken bij euthanasie.

Bij de beoordeling van de vraag naar een verruiming van de juridische mogelijkheden van hulp bij zelfdoding, heeft de commissie een aantal fundamentele aspecten betrokken: een individualistische versus een relationele benadering van autonomie, het belang van veiligheid (voor hulpvragen, hulpverlener en de samenleving), het gegeven dat zelfdoding onomkeerbaar is, het belang van transparantie en de toetsbaarheid van de betrokkenen, zorgvuldigheid, proportionaliteit

(de groep waar het om gaat is waarschijnlijk klein), de maatschappelijke rol van de arts, het functioneren van de Wet Toetsing Levensbeëindiging en de reikwijdte van de wet, de functie en zorgplicht van de overheid, het maatschappelijke draagvlak en de wenselijkheid van het voorkomen van gewelddadige zelfdodingen. De zorgplicht en de beschermende taak van de overheid hebben in die afweging een doorslaggevende stem gekregen.² Terecht, want juist in het maatschappelijke klimaat waarin veel ouderen lijden aan gebrek aan zingeving en zinervaring is het letterlijk dodelijk om voeding te geven aan het idee dat bij voltooid leven een zelfgekozen levenseinde uitkomst biedt.

Durven, mogen, willen

Boers idee om de patiënt een grotere verantwoordelijkheid te geven in het uitvoeren van de levensbeëindigende handeling kan ik volgen. In de praktijk (bijvoorbeeld in de Verenigde Staten) blijkt dat het zelf het drankje drinken in plaats van de arts een infuus te laten plaatsen, een drempel opwerpt. Bovendien ontlast het de artsen, die aangeven dat euthanasie emotioneel belastend is. Vanwege die drempel en de positie van de arts is het pleidooi begrijpelijk. Maar als christen die oproep doen, vind ik tegelijk ook problematisch. Betekent het niet dat we onze naaste aan zijn lot over laten en zeggen 'doe het zelf'? Dat staat voor mij haaks op de christelijke hoop en op de waarde die we als christenen, maar ook met de internationale gemeenschap, toekennen aan het leven. De menselijke waardigheid komt niet voor niets tot uitdrukking in onze mensenrechten. Het mysterie van het leven, door rooms-katholieke broeders en zuster 'de heiligheid' van het leven genoemd, vraagt om eerbied, respect en uiterste terughoudendheid het lot in eigen hand te nemen. Waar Theo Boer de vraag opwerpt of hij het zou durven, sluit ik bij hem aan met de vragen 'zou ik het ook mogen?' en 'moeten we dit als samenleving willen?'

Brengers van hoop

Ik moet er niet aan denken dat er in onze samenleving een sfeer gaat ontstaan dat we mensen vooral de ruimte willen geven om autonoom te sterven. Of dat nu gebeurt uit wanhoop (suicide) of als wens bij ziekte of een voltooid leven (euthanasie). Ik hoop dat er om mij heen altijd voldoende mensen zullen zijn om mij ervan te weerhouden dat te doen. Dat er

‘Waar Theo Boer de vraag opwerpt of hij het zou durven, sluit ik bij hem aan met de vragen: zou ik het ook mogen? En: moeten we dit als samenleving willen?’

mensen zijn die mij aan de kant van het leven proberen te houden, in plaats van mij te bevestigen in mijn doodswens. Dat er liefde, zorg en begeleiding zullen zijn om het lijden te dragen.

In de roman *Winter in Gloster Huis* (2015) weet Vonne van der Meer fantastisch neer te zetten wat de impact van een Voltotooid-leven-wet op de samenleving kan zijn. Twee broers krijgen een grote erfenis, met de opdracht er iets goeds mee te doen. De oudste begint een hotel aan een meer, waar je waardig en omringd door aandacht kunt sterven. Het wordt een enorm succes. De jongere broer bouwt aan de overkant Gloster Huis, waar mensen die toch aan hun doodswens beginnen te twijfelen, welkom zijn. Maar wie laat zich daar naartoe lokken? Wie denkt nog dat er iets beters bestaat dan de maakbare dood? Weinig mensen komen over het water naar het Gloster Huis, terwijl de getallen aan de overkant bij het vaarwel-hotel duizelingwekkend zijn. De wachtlijst groeit en groeit. Dat patroon zien we terug in de samenleving: menselijke ervaringen die versteend zijn door teleurstelling, angst en eenzaamheid. Dit moet losgewrikt worden en aangrijpingspunt daarvoor is de aarzeling die mensen toch opeens kunnen hebben. Wie aarzelt, heeft de hoop op een andere levensmogelijkheid nog niet helemaal verloren. In het euthanasiedebat en vooral ook in zorg en welzijn zijn brengers van hoop nodig. Het is in die zin onmogelijk om minder religieus te denken over euthanasie. De euthanasiediscussie kan prima zonder de verdovende levensbeschouwelijke argumenten die Boer bekritiseert. Maar helemaal niet-religieus denken over euthanasie is voor een christen niet mogelijk. Ook bij niet-christenen leeft het gevoel dat euthanasie een ethisch zwaarwegende keuze is. Dat gevoel is gebaseerd op religieuze restanten in de samenleving en het

natuurlijke inzicht in goed en kwaad (Romeinen 2). De pro-euthanasie lobby maakt van deze gevoeligheid handig gebruik door religieuze termen als ‘barmhartigheid’ en ‘waardigheid’ te gebruiken. In een strikt seculier debat, rationeel, waardenvrij en procedureel van karakter, is het menselijk lichaam niets anders dan een chemisch proces dat eenmaal ophoudt te bestaan. Moeten we de autonome mens aan dat lot overlaten? En zou de drempel bij autonome mensen werkelijk hogere worden als hij het ‘ik’ vernietigt dat geen hierna maals verwacht? Dat lijkt mij een onhoudbare en ontoetsbare stelling.

Het draait in dit debat om geloof, gebrek aan geloof, hoop en liefde. Rondom euthanasie worden, zoals Boer noemt, tal van geloofsuitspraken gedaan. Stervenden wordt een goed reis gewenst. Mensen verwachten van de dood dat hun lijden volkomen wordt opgeheven. Niemand weet echter op euthanasie op dat punt *evidence based* is. Er is nog nooit iemand teruggekeerd uit de dood om euthanasie als passende keuze kunnen evalueren.³

De dood is niet barmhartig

Jezus keerde terug uit de dood. Hij zei: Ik ben de opstanding en het leven. Wie in Mij gelooft zal leven! Jezus heeft de dood vrijwillig gekozen; niet als vriend, om verlost te worden van een ellendig leven op aarde. Die dood was als vijand, om ons te verlossen van ons ellendige leven door ziekte, zonde en schuld. Het gaat zelfs nog veel verder: Hij verlost ons van een eeuwigheid gescheiden zijn van God, nu en na dit leven.

De dood is hoe dan ook niet barmhartig. De dood is de laatste vijand. De dood is niet door Jezus overwonnen om vervolgens ingezet te worden als daad van barmhartigheid. Jezus zelf leert ons wat barmhartigheid is, door te huilen bij een graf en door mensen in een geïsoleerd bestaan van ziekte en handicap op te zoeken. Hij gaf mensen nieuw leven, zin en betekenis. Laten we Hem daarin n volgen. Zo is christelijke hoop niet alleen persoonlijk tot troost voor mensen die geloven, maar ook een krachtbron om in onze samenleving het lijden samen te dragen. ■

Auteur Drs. Esmé Wiegman-van Meppelen Scheppink is directeur van de Nederlandse Patiëntenvereniging en oud-Kamerlid van de ChristenUnie.

- Noten**
- 1 R. van Mulligen. (2010). *Tegen de secularisatie het evangelie?* Lezing. Op 12 maart 2010 uitgesproken tijdens het atelier De jaren zestig in begrippen van het Huizinga-instituut.
 - 2 P. Schnabel, W.J. Schudel, (...) M.J. Verkerk. (2016). *Voltooid leven. Over hulp bij zelfdoding aan mensen die hun leven voltooid achten*. Den Haag: Rijksoverheid., 16.
 - 3 Zie: W.G. van der Dorp. (2010, 26 november). Het onbewezen effect van euthanasie. *Medisch Contact*.

Levensbeëindiging: de wet, de feiten en de staat

DOOR MARTIN BUIJSEN **Nederland heeft in vergelijking met andere landen een uitzonderlijke euthanasiewet. Wat staat er in die wet en hoe zijn de cijfers van euthanasie in Nederland? Het Nederlandse euthanasiebeleid moet aan het Europese Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens voldoen en dat beperkt de ruimte voor politici.**

Levensbeëindiging op verzoek (euthanasie) en hulp bij zelfdoding zijn strafbare feiten naar Nederlands recht. Vervolging blijft echter achterwege als voldaan is voorwaarden die onder meer zijn neergelegd in de Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding (Wtl, ook wel 'Euthanasiewet').

In deze bijdrage zal ik eerst het systeem en de werking van de Euthanasiewet weergeven. Vervolgens wil ik aan de hand van internationale rechtspraak de verhouding van de staat tot euthanasie en hulp bij zelfdoding bezien. Beide fenomenen lenen zich voor zeer uiteenlopende morele kwalificaties die ook politiek hun vertaling vinden. De houding van een partij als de ChristenUnie tegenover euthanasie en hulp bij zelfdoding is uiteraard een andere dan die van – zeg – D66. Ik besluit met de vaststelling dat aan euthanasie en hulp bij zelfdoding juridische aspecten kleven die politieke smaak overstijgen: mensenrechten bepalen de ruimte voor verschil.

De wet...

Euthanasie en hulp bij zelfdoding zijn strafbaar (art 293 lid 1 en art 294 lid 1 Sr). Van een strafbaar feit is geen sprake als het feit begaan is door een arts, die heeft voldaan aan de zorgvuldigheidseisen én zijn handelen heeft gemeld aan de gemeentelijke lijkschouwer. Deze uitzondering is in het Wetboek van Strafrecht opgenomen als bijzondere strafuitsluitingsgrond (Art. 293 lid 2 jo. Art 294 lid 2 Sr). De zorgvuldigheidseisen zijn vastgelegd in de Euthanasiewet, terwijl de meldingsplicht is opgenomen in de Wet op de lijkbezorging. Bij melding van euthanasie of hulp bij zelfdoding voegt de arts een verslag waarin hij motiveert

waarom hij aan de zorgvuldigheidseisen meent te hebben voldaan. De lijkschouwer gaat vervolgens na hoe het leven van de patiënt is beëindigd. Tevens controleert hij het verslag van de arts op volledigheid. De lijkschouwer meldt de euthanasie of hulp bij zelfdoding aan een van de vijf regionale toetsingscommissies euthanasie (RTE's) en geeft de relevante stukken (art. 7 Wtl).

De RTE beoordeelt of de arts gehandeld heeft overeenkomstig de zorgvuldigheidseisen. Deze houden in dat hij: a. de overtuiging heeft gekregen dat er sprake was van een vrijwillig en weloverwogen verzoek van de patiënt, b. de overtuiging heeft gekregen dat er sprake was van uitzichtloos en ondraaglijk lijden van de patiënt, c. de patiënt heeft voorgelicht over de situatie waarin deze zich bevond en over diens vooruitzichten, d. met de patiënt tot de overtuiging is gekomen dat er voor zijn situatie geen redelijke andere oplossing was, e. ten minste één andere, onafhankelijke arts heeft geraadpleegd, die de patiënt heeft gezien en schriftelijk zijn oordeel heeft gegeven over de zorgvuldigheidseisen a tot en met d, en f. de levensbeëindiging of hulp bij zelfdoding medisch zorgvuldig heeft uitgevoerd (art 2 lid 1 Wtl).

De beoordeling door de RTE (een arts, een ethicus en een jurist-voorzitter) vindt plaats aan de hand van de overgelegde stukken. Wanneer de commissie vragen heeft of nadere informatie behoeft, wordt de meldende arts en/of de geconsulteerde arts daarover telefonisch of schriftelijk benaderd. Is de RTE op grond van de stukken van plan te oordelen dat de arts niet overeenkomstig één of meer van de zorgvuldigheidseisen heeft gehandeld, dan wordt hij voor een gesprek uitgenodigd.

De RTE's geven uiteindelijk een schriftelijk oordeel over de meldingen die zij ontvangen. Komt de commissie tot het oordeel dat aan alle zorgvuldigheidseisen is voldaan, dan ontvangt de arts het oordeel en is de zaak daarmee afgedaan. Luidt het oordeel anders, dan gaat het oordeel tevens naar het College van procureurs-generaal en de Inspectie voor de Gezondheidszorg, vergezeld van het dossier. Het College beslist of tot strafvervolging wordt overgegaan, de Inspectie of andere maatregelen getroffen worden.

Ten slotte bevat de Euthanasiewet bepalingen met betrekking tot euthanasie en hulp bij zelfdoding bij wilsonbekwame en minderjarige patiënten, die toezien op de betekenis van schriftelijke

wilsverklaringen en de betrokkenheid van ouders of voogden in het besluitvormingsproces (Art 2 lid 2 t/m 4 Wtl).

... en de feiten

De RTE's leggen jaarlijks verantwoording af. Volgens het jaarverslag van 2015 ontvingen de commissies in dat jaar 5516 meldingen van euthanasie en hulp bij zelfdoding.¹ In 2002, het jaar waarin de Euthanasiewet van kracht werd, bedroeg het aantal meldingen 1882.² Sindsdien is het aantal meldingen dus bijna verdrievoudigd.

In 2015 was in 5277 gevallen sprake van euthanasie, in 208 gevallen van hulp bij zelfdoding en in 31 gevallen betrof het een combinatie van beide. In 4730 gevallen was de meldende arts een huisarts. In 4000 gevallen was kanker de onderliggende aandoening. In 56 meldingen vormde een psychiatrische aandoening de grondslag van het lijden van de patiënt. In 109 meldingen was dementie de grondslag.³ De levensbeëindiging vond in 4409 gevallen thuis plaats. In slechts vier gevallen oordeelden de RTE's dat niet aan alle zorgvuldigheidseisen was voldaan.⁴

De Euthanasiewet is geëvalueerd in 2007 en 2012. De resultaten van de derde evaluatie worden in de loop van 2017 verwacht. In 2010 werd geschat dat 2,9 procent van alle sterfgevallen in Nederland voor rekening kwam van euthanasie of hulp bij zelfdoding. In dat jaar werd het aantal meldingen geschat op 77 procent van het totale aantal gevallen van euthanasie en hulp bij zelfdoding.⁵ Sinds de inwerkingtreding van de Euthanasiewet is in 73 gevallen geoordeeld dat de meldende arts niet zorgvuldig handelde. In geen van deze gevallen is het tot strafvervolging gekomen.

Privacy...

Nederland is partij bij het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de burgerlijke vrijheden (EVRM). Op de naleving ziet het Europees hof voor de rechten van de mens (EHRM) toe. Het EVRM kwam in 1950 tot stand als reactie op de talloze mensenrechtenschendingen die in de Tweede Wereldoorlog hadden plaatsgevonden. De verdragstekst zegt niets over euthanasie of hulp bij zelfdoding. Maar omdat het EHRM (de allerhoogste Europese mensenrechtenrechter) dit verdrag opvat als een *living instrument* van mensenrechtenbescherming, dat gehanteerd moet

worden in *present-day conditions*, heeft deze rechter zich ook gebogen over deze zaken.

Allereerst is het Pretty-arrest (2002) belangrijk.⁶ Een vrijwel volledig verlamde ALS-patiënte zocht een uitspraak van de EHRM omdat het Engelse openbaar ministerie weigerde haar echtgenoot op voorhand te vrijwaren van strafvervolging als deze haar zou helpen bij het beëindigen van haar leven. Diane Pretty vreesde een levenseinde dat in haar ogen onwaardig zou zijn en voerde onder meer aan dat het besluit van het openbaar ministerie een schending betekende van haar recht op leven en haar recht op privacy. Met betrekking tot het eerste recht stelde zij dat dit recht geen plicht tot leven kon inhouden. Het hof ging hierin niet mee: het recht op leven impliceert géén recht op sterven.⁷ Het belang van het arrest ligt in de overwegingen met betrekking tot het tweede recht. Aan haar keuze om wat Pretty beschouwde als een onwaardig en schrijnend levenseinde te vermijden, stond naar het oordeel van het EHRM het algehele verbod op hulp bij zelfdoding van de Engelse strafwet inderdaad in de weg, waarop het verklaarde "niet bereid te zijn uit te sluiten dat dit neerkwam op een inmenging van haar recht op eerbiediging van het privéleven (...)"⁸

In het Haas-arrest (2011) is men specifieker. Ernst Haas leed al 20 jaar aan een ernstige bipolaire stoornis. Omdat zijn moeilijk te behandelen aandoening een waardig leven voor hem onmogelijk maakte, benaderde hij vergeefs meerdere psychiaters met het verzoek om hem euthanatica voor te schrijven. Haas wendde zich uiteindelijk tot het EHRM met de klacht dat er inmenging had plaatsgevonden in het gebruik van zijn privacyrecht, omdat hij aan de voorwaarden voor het krijgen van de middelen, te weten een door een arts uitgeschreven recept na een grondige psychiatrische evaluatie, nooit zou kunnen voldoen.

Hoewel het hof een positieve staatsverplichting tot het nemen van de nodige maatregelen die een (in de ogen van Haas) waardige zelfdoding mogelijk maken niet aanneemt,⁹ stelt het wel dat "het recht van een individu om te beslissen *op welke wijze* en *op welk tijdstip* het eigen leven zal eindigen beschouwd worden als een van de aspecten van het recht op privéleven (...), vooropgesteld dat het individu in staat is vrijelijk een dergelijke keuze te maken en daarnaar te handelen".¹⁰ Dit recht mag niet 'louter theoretisch of illusoir' zijn.¹¹

‘Pro life-politici moeten beseffen dat mensen het recht hebben te beslissen over de wijze en het tijdstip van het eigen levenseinde’

... en het recht op leven

In beide zaken stelde het EHRM uiteindelijk vast dat de privacy niet geschonden was. In de *Pretty*-zaak oordeelde het hof dat de inmenging kon worden gerechtvaardigd omdat zij tot doel had de rechten van anderen te beschermen, in het bijzonder hun recht op leven. Het Engelse algehele verbod op hulp bij zelfdoding was in de ogen van het EHRM bovendien niet disproportioneel omdat bij de handhaving flexibiliteit wordt betracht. ‘Mercy killings’ blijven meer dan eens door de Engelse rechter onbestraft.¹² Ware dat anders, dan had het hof het ‘behoudende’ Verenigd Koninkrijk berispt. Hoewel het EHRM blijk gaf van sympathie voor de wens van Haas, was het toch van oordeel dat de Zwitserse regelingen een legitiem doel dienen: de bescherming tegen overhaaste besluiten en het voorkomen van misbruik: toegang tot de middelen door mensen die niet tot belangenafweging in staat zijn. Volgens het hof verplicht het recht op leven staten tot inrichting van procedures die kunnen garanderen dat een besluit om het eigen leven te beëindigen overeenkomt met de vrije wil van het betrokken individu.¹³ Had het ‘liberale’ Zwitserland niet die procedure, dan zou het hof dat land op de vingers hebben getikt.

In het recht op privacy ligt volgens het hof géén positieve staatsverplichting besloten om een ‘waardige’ zelfdoding te faciliteren. Dat mag, maar het moet niet. Het recht op leven kent wél een positieve staatsverplichting: staten hebben de plicht zelfdoding te voorkomen waar het individu het besluit daartoe niet vrijelijk en met volledig begrip van de implicaties kan nemen. Kwetsbaren moeten beschermd worden, óók tegen handelingen die het eigen leven in gevaar brengen.

Slotsom

Beleidsmakers doen vaak voorkomen dat Nederland in een normatief vacuüm verkeert. De ruimte voor nationaal beleid is echter voorgestructureerd in een niet te onderschatten mate. Zo is de Nederlandse staat onder meer aan internationale mensenrechtenverdragen gebonden en de uitleg die daaraan door de rechter gegeven wordt. Nationaal beleid, in de vorm van wetgeving, regeringsbeleid of jurisprudentie, mag hiermee niet in strijd zijn. Het EVRM is verreweg het belangrijkste verdrag. Over het recht van het individu om te beslissen over de wijze en het tijdstip van het eigen levenseinde wordt uiteenlopend gedacht onder de staten die partij zijn bij dit verdrag. Bij afwezigheid van morele consensus is het volgens het EHRM primair aan hen om de relevante belangen (bescherming van het leven en keuzevrijheid met betrekking tot het eigen levenseinde) af te wegen.¹⁴ Maar niet alle uitkomsten kunnen. ‘Pro life’-politici moeten beseffen dat mensen het recht hebben te beslissen over de wijze en het tijdstip van het eigen levenseinde: een recht dat als alle mensenrechten praktisch en effectief moet zijn. Evenzeer moeten ‘pro choice’-politici ervan doordrongen zijn dat dit komt met verantwoordelijkheden voor de levens van kwetsbaren. In een staat die zich door hoger recht gebonden weet – in een rechtsstaat – zijn politieke keuzes voor uitersten hier niet langer een optie. ■

Noten

- 1 Regionale Toetsingscommissie Euthanasie. (2016). *Jaarverslag 2015*. Den Haag., 7.
- 2 Regionale Toetsingscommissie Euthanasie. (2003). *Jaarverslag 2002*. Den Haag., 3.
- 3 *Jaarverslag 2015.*, 7-11, 19.
- 4 *Jaarverslag 2015.*, 17.
- 5 ZonMw. (2012). *Sterfgevallenonderzoek 2010. Euthanasie en andere medische beslissingen voor het levenseinde*. Den Haag., 41-45.
- 6 EHRM. (2002, 29 april). appl. no. 2346/02 (*Pretty/Verenigd Koninkrijk*), NJ 2005, 543 (m. nt. Alkema)
- 7 *Ibid.*, par. 40.
- 8 *Ibid.*, par. 78.
- 9 EHRM. (2011, 20 januari). appl. no. 31322/07 (*Haas/Zwitserland*), EHRC 2011, 53 (m. nt. Den Hartogh) par. 53.
- 10 *Ibid.*, par. 51.
- 11 *Ibid.*, par. 60.
- 12 EHRM (2002, 29 april). appl. no. 2346/02 (*Pretty/Verenigd Koninkrijk*), par. 76.
- 13 EHRM (2011, 20 januari). appl. no. 31322/07 (*Haas/Zwitserland*), par. 58.
- 14 *Ibid.*, par. 55

Auteur

Prof. dr. Martin Buijsen is hoogleraar recht en gezondheidszorg aan de *Erasmus School of Law* en het instituut *Beleid en Management Gezondheidszorg* van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij adviseerde de adviescommissie *Voltooid leven* over de interpretatie van het EVRM.

Agenda WI

WI zoekt jong talent voor Fellowsprogramma

In januari 2017 start voor de tiende keer het Fellows-talentenprogramma, een introductie in het christelijk-sociale gedachtegoed voor jonge denkers. Ook dit jaar nodigen wij jonge academici met interesse voor christelijke politiek weer van harte uit te solliciteren. Om te proeven van christelijke politiek, of om bestaande kennis verder te verdiepen.

Waarom het Fellows-talentenprogramma volgen?

In het programma wordt een basis gelegd voor het denken over politiek en maatschappij, en doe je kennis en vaardigheden op waar je een leven lang baat bij hebt. Aan de hand van teksten van vooraanstaande politieke denkers – van Augustinus tot Stanley Hauerwas – gaan de cursisten een jaar lang eens per maand met elkaar in gesprek over verschillende thema's binnen de christelijke politiek. Elk van die avonden wordt geopend met een introductie door een deskundige op het betreffende thema. Sprekers dit jaar zijn bijvoorbeeld hoogleraar Johan Graafland, senator Roel Kuiper en bisschop Gerard de Korte. Nieuwe onderdelen van het programma zijn de training opiniërend schrijven en de training debatteren. De cursisten ronden het programma af met het schrijven van een essay.

Investeren in de toekomst

Met dit programma wil het Wetenschappelijk Instituut, samen met Perspectief en het Opleidingscentrum, investeren in de politiek van de toekomst. Veel van de deelnemers van eerdere jaren hebben tegenwoordig een functie waarin zij de opgedane kennis en vaardigheden kunnen inzetten ten bate van de samenleving. Sommigen binnen de ChristenUnie, sommigen op een andere plek in de maatschappij. De Fellows zijn bovendien waardevolle en inspirerende gesprekspartners voor het WI, bijvoorbeeld over lopende onderzoeksprojecten.

Nieuwsgierig geworden?

Kijk op wi.christenunie.nl/fellows2017 voor meer info.

Solliciteren

Stuur voor 1 december je motivatiebrief en cv naar wi@christenunie.nl.

Deelnemersbijdrage

€ 250,- (studenten ontvangen een korting van 50%).

DenkWijzer-debat 'Christelijke politiek en het levenseinde'

Sinds de Groenlezing die prof. dr. Theo Boer in maart dit jaar uitsprak, is het debat over het levenseinde niet verstomd. Sterker nog, het gesprek hierover lijkt een nieuwe impuls te krijgen in de discussie rondom 'voltooid leven'. Op vrijdagmiddag 28 oktober gaan we graag met u en auteurs van deze DenkWijzer in gesprek over 'Christelijke politiek en het levenseinde'. Welke rol speelt autonomie in vragen rondom het levenseinde? Zijn we werkelijk autonoom als anderen onze keuzes beïnvloeden? En welke rol kunnen die anderen – familie, vrienden, samenleving – hebben in het toeleven naar het sterven?

Deze vragen staan centraal in het DenkWijzer-debat 'Christelijke politiek en het levenseinde', met onder meer Tweede Kamerlid Carla Dik, bijzonder hoogleraar Christelijke Wijsbegeerte Maarten Verkerk.

Programma

- 'De autonomie-paradox', in reactie op de Groenlezing van prof. dr. Theo Boer.
- 'Samen leven, tot de dood', m.m.v. dr. Annemarieke van der Woude, predikant en voormalig geestelijk verzorgster.
- 'Geloofsargumenten in het levenseinde-debat', m.m.v. drs. Gerbert van Loenen, journalist en auteur.

Praktische informatie

Thema: Christelijke politiek en het levenseinde

Datum: vrijdagmiddag 28 oktober

Locatie: Stadscafé de Observant, Amersfoort

Meer informatie en aanmelden

wi.christenunie.nl/levenseindedebat

Groen van Prinsterer lezing 2016

Op 2 maart sprak prof. dr. Theo Boer de Groenlezing *Vrij om te sterven* uit, over dilemma's rond het levenseinde. Donateurs hebben de lezing meegestuurd gekregen bij het vorige nummer van *DenkWijszer*, 'Meer Vluchtelingen'. In deze *DenkWijszer* vindt u enkele reacties op de Groenlezing. Hieronder vindt u de belangrijkste punten uit de Groenlezing opgesomd.

Euthanasie kreeg in Nederland steun van belangrijke protestanten. Protestanten uit theologische, ethische en medische hoek – onder meer theoloog Harry Kuitert – spraken zich uit voor euthanasie, en ook vanuit protestantse media werd euthanasie bespreekbaar gemaakt. Sommige kerkelijke rapporten stelden dat euthanasie in het licht van het christelijk geloof niet onverantwoord hoeft te zijn. Natuurlijk was er ook weerstand, maar die was in de protestantse *mainstream* ondervertegenwoordigd, aldus Boer (p10-11).

Zeven protestantse elementen die bijgedragen hebben aan de snelle acceptatie van de euthanasiewetgeving in Nederland:

1. Voorliefde voor genade; protestanten houden niet van regels en staan open voor het nieuwe.
2. Nadruk op het individu; en aangezien in de ethiek de een niet boven de ander staat, heeft niemand het recht om een ander zijn autonome keuze te ontzeggen.
3. Sceptis over de morele relevantie van bijvoorbeeld een natuurlijke dood
4. Het hiernamaals als de plaats waar mensen getroost zullen worden: 'Wie doodgaat, krijgt het straks beter'.
5. Barmhartigheid: we moeten onze naaste een effectieve oplossing bieden voor zijn lijden.
6. Het leven als een gave waarover de mens mag beschikken en beslissen.
7. Calvinistische rechtlijnigheid: als je vuile handen maakt, wees er dan ten minste open over (p12-15).

Minder religieus denken over euthanasie

In het debat over het levenseinde mogen we getuigen van de christelijke hoop, die zegt dat geen mensenleven op aarde vergeefs is geboren. Maar we moeten minder religieus gaan denken over euthanasie, zegt Boer. In het spreken over het levenseinde wordt vaak gesproken in verdovende termen, ontleend aan religie. De dood wordt voorgesteld als een reis naar een beter leven, waar we ook onze geliefden weer zullen tegenkomen. Die argumenten voor euthanasie vervallen als we minder religieus over euthanasie spreken en denken. We moeten het leven koesteren alsof er geen hiernamaals is (p16-18).

Autonomie 2.0

De autonome wens om te sterven is in Nederland vrijwel altijd een verzoek aan een derde om die wens te realiseren. Bij de uitvoering houdt de autonomie dus op. Maar het recht om te sterven mag niet de plicht tot doden betekenen voor artsen. Tijd, daarom, voor autonomie 2.0, waarbij de betrokkene verantwoordelijk is voor de uitvoering van zijn sterven, zoals internationaal al de norm is. Door de grotere rol van de patiënt, kunnen we zekerder zijn dat hij zijn aanstaande dood tot het laatste moment heeft gewenst. Bovendien wordt zo vermeden dat een samenleving het als taak van de overheid gaat zien om de dood van zijn burgers te regelen (p19-21).

Een welkome dood?

OVER DEMENTIE EN EUTHANASIE

DOOR ANNEMARIEKE VAN DER WOUDE Zelfbeschikking en autonomie zijn sleutelwoorden in de euthanasie-discussie. Dementie tast het 'ik' van de zelfbeschikking aan. Welk 'zelf' beslist over het leven? Een pastoraal perspectief op de betekenis van nabijheid bij dementie.

Casus 1

“Een welkome dood”, verzuchtten de kinderen. Moeder is gestorven in het verpleeghuis. Ze was helemaal in zichzelf gekeerd. Eerst sprak ze nog zinnen, daarna alleen nog maar woordjes, en op het laatst zei ze niets meer. Haar kleindochter zag nog wel kans om een vage glimlach te toveren op de lippen van oma. Haar eigen kinderen herkende ze niet meer. “Achteraf,” zeggen de kinderen, “maar dat is achteraf, is het al wel tien jaar geleden dat we voor het eerste gekke dingen zagen bij moeder. Het was na haar heupoperatie. Daar is ze niet goed uitgekomen. Ze slikte veel medicijnen

en was totaal in de war. Op een gegeven moment werd het thuis te gevaarlijk. Toen is ze opgenomen.” Moeder is langzaam uit het leven weggeleden. De dood was haar meer dan gegund. De kinderen vinden het moeilijk om te bedenken wat de waarde is geweest van de laatste periode van haar leven. Communicatie was er nauwelijks meer. Eten en drinken ging nog wel. En aanraken. Zachtjes aaien. Een hand over haar wang. Een nat washandje op haar voorhoofd. Hadden zij hun moeder dit moeten besparen? En hoe dan?

Casus 2

Nadat de geriater de diagnose ‘Alzheimer’ had gesteld, heeft ze onmiddellijk contact gezocht met haar huisarts. Ze had het gezien bij haar vader – die kon zo agressief worden dat hij iedereen de huid vol schold en de kopjes door de kamer vlogen – en dat wilde zij onder geen beding. Ze heeft haar dokter om euthanasie gevraagd. Ze was er volstrekt open over tegen de kinderen. Haar arts heeft een paar indringende gesprekken met haar gevoerd. Uiteindelijk heeft hij vastgesteld dat zijn patiënte ondraaglijk leed onder het vooruitzicht dement te worden en naar een verpleeghuis te moeten. De SCEN-arts is tot dezelfde conclusie gekomen. Er is een datum vastgesteld – ze wilde haar verjaardag niet meer meemaken – en ze is, met hulp van haar huisarts en in het bijzijn van haar kinderen, gestorven. De dood verwelkomde ze als een goede vriend. Na ruim zes weken ontving de arts bericht dat de toetsingscommissie van mening is dat hij ‘zorgvuldig’ heeft gehandeld bij de euthanasie van zijn patiënte.

In de verhalen van deze twee vrouwen openbaart zich een dilemma. Bij beiden was de dood welkom, zij het dat de vrouw die alle stadia van dementie heeft doorlopen, zich daarover niet meer kon uitspreken. Het waren haar kinderen die van mening waren dat moeder ‘op’ was en haar lichaam ‘uitgewoond’. De tweede vrouw wilde zelf een punt achter haar leven zetten. De dood is haar niet komen halen. Zij heeft, daarbij geassisteerd door haar huisarts, de dood opgezocht. Haar kinderen aanvaardden weliswaar haar levenseinde, maar deden dat in navolging van hun moeder. Is de eerste vrouw misschien te laat gegaan en de tweede te vroeg: is dat het dilemma waarvoor wij ons als samenleving geplaatst zien?

Terminaal ziek

In 2015 waren er in Nederland ruim vijfduizend meldingen van euthanasie bij mensen die terminaal ziek waren. Wanneer we het als samenleving het proberen waard vinden om dit getal omlaag te brengen, zie ik twee routes voor me: niet langer doorbehandelen en palliatieve zorg. Het zijn twee kanten van dezelfde medaille. Het vraagt innerlijke moed van een zorgverlener om te erkennen dat hij, als het over *cure* – genezen – gaat, is uitgepraat. Dat is de ene kant. Wijs is die behandelaar die dan de overstap maakt naar *care* – het zorgen voor zijn patiënt. Dat is de andere kant: in lichamelijk, psychisch, sociaal en spiritueel opzicht de stervende terzijde staan. Dat is wat palliatieve zorg behelst. Euthanasie, opgevat als opzettelijke levensbeëindiging op verzoek van iemand die terminaal ziek is, uitgevoerd door een arts die zich aan de zorgvuldigheidseisen houdt, interesseert mij eigenlijk niet zo. Dat klinkt natuurlijk gek, maar ik leg uit waarom. Voor deze zieke mensen geldt dat de dood al bij hen heeft aangeklopt. De euthanasie bekort de periode van het lijden, maar zonder euthanasie zou iemand ook binnen afzienbare tijd gestorven zijn.

Niet terminaal ziek

De gestage groei van het aantal niet-terminaal zieke mensen van wie op verzoek het leven wordt beëindigd, houdt mij meer bezig. In 2015 ging het om bijna 350 meldingen. De grondslag van hun ondraaglijk lijden werd gevormd door dementie (109 patiënten), een psychiatrische aandoening (56 patiënten), of een opeenstapeling van ouderdomsklachten (183 patiënten). In de hedendaagse euthanasiediscussie in Nederland zijn 'autonomie' en 'zelfbeschikking' leidende principes. Bepalend is het antwoord op de vraag hoe iemand zijn lijden ervaart. Een medisch classificeerbare aandoening is een vereiste, maar daarnaast legt de ervaren lijdensdruk een groot gewicht in de schaal. De draagkracht van de ene mens is nu eenmaal niet dezelfde als die van de andere. Waar de een erin slaagt om bij een afnemende gezondheid de aandacht te richten op wat er nog wel is, wordt het bestaan van een ander gekleurd door het besef van wat er allemaal niet meer kan. In de beoordeling van het euthanasieverzoek wordt de balans tussen draaglast en draagkracht van de patiënt meegewogen. Voor de arts moet het 'invoelbaar' zijn dat iemand de dood verkiest boven verder leven.

Hoewel euthanasie bij mensen die een psychiatrische aandoening hebben en euthanasie bij mensen die hun leven als voltooid beschouwen óók om doordenking vragen – bij deze twee vormen van lijdensproblematiek is namelijk het zorgvuldigheidscriterium in het geding of er werkelijk geen sprake meer is van een 'redelijk alternatief' – laat ik die beide kwesties verder rusten. In deze bijdrage ga ik in op euthanasie bij dementerende mensen.

Het gezonde en zieke 'zelf'

Je zou de hersenaandoening 'dementie' kunnen omschrijven als een ziekte waarbij dat wat iemand maakt tot een uniek individu – zijn hebbelijkheden en onhebbelijkheden, zijn kwaliteiten en tekortkomingen – langzaam maar zeker verdwijnt. Wat overblijft, is een 'zelf' waarbij het soms moeilijk is om er nog sporen in te herkennen van wie iemand ooit was. Er zullen mensen zijn die vinden dat wat rest nauwelijks nog de omschrijving 'zelf' verdient. Hoe dan ook, in een publiek debat over het levenseinde waarin juist het 'autonome zelf' koers bepaalt, is de gedachte aan een vervagend 'zelf' een afschrikwekkend idee. Het confronteert ons met de vraag hoe je het euthanasieverzoek van een dementerende, met of zonder wilsverklaring, moet interpreteren. Welk 'zelf' is het dat gezegd heeft dat het onder bepaalde omstandigheden sterven wil? En welk 'zelf' is het dat vervolgens misschien ontkent dat het dat ooit heeft beweerd? Krasser geformuleerd: als het 'zelf', iemands kern, oplost in de nevelen van de hersenziekte, is het dan niet geoorloofd om het euthanasieverzoek in te willigen, zeker wanneer dat verzoek is opgesteld of uitgesproken in de jaren dat iemand nog helder van geest was? Is het, met andere woorden, niet logisch om het oordeel van het *then self* te laten prevaleren boven dat van het *now self*?

Stuurman

De Vlaamse arts en theoloog Marc Desmet twijfelt. In *Euthanasie: waarom niet?* (2015), een studie die hij wijdt aan de toon van het hedendaagse euthanasiedebat, vraagt Desmet zich af of wij de dementerende mens wel voldoende 'eren' wanneer wij de wens van de gezonde mens prioriteit geven boven de wens van de zieke. De vraag naar het 'zelf' zou je ook kunnen formuleren in termen van persoon-zijn. Wat maakt een mens tot een persoon? De dominante gedachte in onze Westerse cultuur is dat het persoon-zijn wordt bepaald door iemands vermogen

‘Als wij erin slagen om een andere kijk te ontwikkelen op dementie, dan heeft dat misschien gevolgen voor het doodsverlangen van mensen bij wie Alzheimer is vastgesteld’

om, in een zekere onafhankelijkheid ten opzichte van zijn omgeving, richting te geven aan zijn leven. Dat vereist vaardigheden die dementerende mensen niet meer bezitten: overzicht over een situatie, besef van tijd en ruimte, vrijmoedigheid en creativiteit om plannen te maken en doorzettingsvermogen om die ook uit te voeren, enzovoorts. Iemand die dementeert treft zichzelf steeds opnieuw in het heden aan. Van een toekomst heeft hij geen weet meer. Toegang tot het verleden is er nog als anderen de deur daar naartoe voor hem op een kier zetten. Zo geredeneerd ontstaat de verleiding om dementerende mensen het persoon-zijn te ontzeggen. Zij zijn niet langer stuurman over hun eigen bestaan. Integendeel, ze dobberen op zee in een roeibootje zonder peddels, overgeleverd aan de elementen.

Verschillende niveaus

Nee, dementie is geen aantrekkelijk vooruitzicht. Nogmaals, is de vraag naar euthanasie dan niet gerechtvaardigd? Natuurlijk is die vraag gerechtvaardigd. Alle vragen zijn gerechtvaardigd. De vraag is niet in het geding, maar het antwoord. Dat antwoord kun je geven op verschillende niveaus. De politiek: dan gaat het om de keuze om wel of niet te investeren in verpleeghuiszorg. De economie: dan gaat het over de kwestie wat mensen die geen geld meer in het laatje brengen, de samenleving waard zijn. Je kunt de vraag naar levensbeëindiging op uitdrukkelijke wens van iemand die dementeert ook belichten vanuit het perspectief van het pastoraat: lukt het om iemand die zichzelf aan het verliezen is nabij te zijn en nabij te blijven? Op het niveau van de filosofie kun je aan de orde stellen welk mensbeeld schuilgaat achter de gedachte dat iemand zijn waardigheid ontleent aan het vermogen om baas te zijn over het eigen bestaan. Een theoloog, tenslotte, kan zich afvragen of God te maken heeft met dementerende mensen. Het is een vraag die John Swinton, hoogleraar praktische theologie en pastorale zorg aan de universiteit van Aberdeen, in zijn boek *Living in the Memories of God* (2012), in ieder geval positief beantwoordt.

Nu wordt het pas echt spannend. De filosofisch-theologische vraag naar het mens-zijn interesseert mij het meest, omdat ik vermoed dat de manier waarop wij als samenleving aankijken tegen mensen die de macht over het stuur van hun leven verloren hebben, de euthanasievraag beïnvloedt. Ik draai de redenering om: als wij als samenleving erin zou-

den slagen om een andere kijk te ontwikkelen op wat het betekent om dement te zijn, dan heeft dat misschien gevolgen voor het doodsverlangen van mensen bij wie Alzheimer is vastgesteld.

Het lichaam als drager van geschiedenis

Is de eerste vrouw te laat gegaan? En de tweede te vroeg? Dat weet ik niet. Het eerste verhaal toont dat wat uiteindelijk aan communicatie overblijft met iemand die diep dement is, een lichaam is om te koesteren. Het tweede verhaal laat zien dat het schrikbeeld van dementie de vraag naar de dood kan aanwakkeren. Naast een breuk tussen het vroegere, gezonde zelf, en het huidige, zieke zelf van de dementerende mens, neem ik nog iets anders waar. Er is ook een ononderbroken lijn. Het lichaam is de materialisatie van die continuïteit. In de fysieke gestalte liggen herinneringen opgeslagen. Het is dát lichaam dat heeft gebaard en heeft getroost. Het is hetzelfde lichaam dat heeft liefgehad en in woede is ontstoken. En ook als in de broze gestalte van een dementerende nog nauwelijks iets te herkennen is van wie zij was in de kracht van haar leven, dan is het nog steeds hetzelfde lijf. Met een litteken dat herinnert aan een knieoperatie; met de ruwe handen die herinneren aan het werk op de boerderij, en ga zo maar door. Het lichaam is de drager van deze ene levensgeschiedenis. Een mens blijft uniek in zijn lichamelijkeheid.

Geestelijke oefening

Ik oefen om bij dementerende mensen mijn aandacht niet te richten op een geest die verward raakt, maar op een lichaam dat blijft. Wanneer je vertrouwd bent met de taal van de theologie zou je zeggen: ieder mens is een schepsel Gods. En dat ben je niet om wat je presteert, maar omdat de menselijke conditie een ‘geschapen’ conditie is. Maar ook als de taal van de theologie je minder zegt, zou ik die andere manier van kijken willen omschrijven als een ‘geestelijke’ oefening: een oefening om het lichaam dat oud, gerimpeld en krachteloos geworden is, maar waarin desalniettemin een mensenleven ligt opgeslagen – een oefening om dat lichaam op waarde te schatten. Tot in de dood. ■

Auteur

Dr. Annemarieke van der Woude is redactiesecretaris van tijdschrift *Speling*, tijdschrift voor *bezinning*, exegeet Oude Testament en predikant van de Remonstrantse Gemeente in Oosterbeek. Ze werkte tien jaar als geestelijk verzorger in een verpleeghuis.

Een positief-kritische blik op
TIP

DOOR ROB JONKMAN **Het is ongebruikelijk dat burgers de straat op gaan en handtekeningenacties worden georganiseerd tegen een handelsakkoord dat er nog niet is. Bij TTIP gebeurt dat allebei wel. Veel organisaties en politieke partijen hebben zich op voorhand tegen het verdrag uitgesproken. Is dat niet een beetje voorbarig?**

De weerstand lijkt erg prematuur want de definitieve tekst van het verdrag is nog niet gereed. De brede aversie van dit moment is niet geheel te plaatsen. Van antiglobalisten is bekend dat deze per definitie tegen de gevolgen van vrijhandel zijn, maar de groep tegenstanders is veel breder. Het onderwerp wordt bijvoorbeeld aangegrepen door tegenstanders van de Europese Unie (EU) om te betogen dat wij overgeleverd zijn aan 'Brussel' en zelf niets meer te zeggen hebben. Er wordt echter tegemoetgekomen aan de voorstanders van transparantie, die bezwaar hebben tegen onderhandelingen met een geheim mandaat. De EU geeft op haar website aan met welke punten de onderhandelingen worden ingegaan. Het wantrouwen van veel burgers tegen Europa zal zeker een rol spelen; de indruk kan bestaan dat er besluiten worden genomen met een beperkte democratische legitimiteit. Hiervan is bij TTIP geen sprake als de procedure nader wordt beschouwd. Ook is er de angst dat er sprake zal zijn van de verlaging van Europese standaarden of dat het milieu zal worden geschaad. De Europese Commissie (EC) en ook de Nederlandse regering hebben aangegeven geen concessies te zullen doen op dit gebied. Er worden veel bezwaren opgeworpen over zaken waarover nog moet worden onderhandeld of over veronderstellingen. De in mei 2016 via Greenpeace uitgelekte teksten van wat tot nu toe is overeengekomen, geven voornamelijk geen reden tot bezorgdheid, al geeft dit uiteraard geen garantie voor de uiteindelijke versie van het verdrag. Het zal te zijner tijd in zijn geheel moeten worden beoordeeld.

Chloorkip

Het veel gebruikte symbool van tegenstanders van TTIP is de chloorkip. Chloor wordt in de VS gebruikt om op kippenvlees de schadelijke Salmonel-labacterie, waaraan jaarlijks mensen overlijden, te doden. Dit gebeurt in met water verdund chloor. Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat dit veilig is voor het milieu en voor de mens, maar door de politiek is het gebruik in lidstaten van de EU verboden, vanwege de angst dat dit zou kunnen leiden tot minder hygiënisch werken. Hier speelt de voedselveiligheid dus geen rol; je zou zelfs het tegenovergestelde kunnen betogen.

Bezwaren van gemeenten

Wat de concrete gevolgen zijn voor decentrale overheden is nog niet duidelijk. Wel is de kans groot dat TTIP het makkelijker zal maken voor Amerikaanse bedrijven om zich in te schrijven voor overheidsopdrachten in Nederland. Het verdrag zal een scala aan onderwerpen raken waar ook gemeenten mee te maken hebben zoals aanbestedings- en staatssteunregels, vrij verkeersregels en mededingingsrecht.¹ Sommige gemeenteraden hebben moties aangenomen waarin zorgen worden uitgesproken over TTIP, zoals begin dit jaar in Utrecht. Andere gemeenten, zoals Amsterdam medio 2015 en Zaanstad enkele maanden later, verklaren zich in moties zelfs 'TTIPvrij'. Dat roept herinneringen op aan de jaren tachtig van de vorige eeuw, waarin diverse gemeenten zich 'kernwapenvrij' verklaarden. Net als toen, hebben deze moties een meer symbolische waarde. Het uitspreken van bezorgdheid ondersteunt de inzet van de EU onderhandelaars, die in grote lijnen de bezwaren van de gemeenteraden delen.

Comité van de Regio's

Gemeenten en provincies zijn vertegenwoordigd in Brussel via het Comité van de Regio's. Dit gremium, waarin decentrale overheden van alle lidstaten zijn vertegenwoordigd, geeft advies aan de EC en het Europees Parlement (EP). Ook over TTIP is geadviseerd, met een positief kritische insteek. Enerzijds worden kansen gezien voor groei en de werkgelegenheid, anderzijds wordt aandacht gevraagd voor de democratische participatie van lokale en regionale overheden. Ook wordt gewezen op de noodzaak van het handhaven van bescherming van het leven, gezondheid, klimaat, milieu, dieren en het in stand houden of verbeteren van de veiligheid van producten.²

Garanties

Verantwoordelijk Eurocommissaris, Cecilia Malmström, heeft toegezegd in het EP dat het recht van regeringen om beleid aan te passen of te maken, overeind zal blijven en dat dit in de verdragstekst zal worden opgenomen. Het EP heeft geëist dat er geen concessies zullen worden gedaan als het gaat om de Europese standaarden op het gebied van consumenteneiligheid, milieu en voedselveiligheid.

TTIP: eerlijke internationale spelregels

Gert-Jan Huisman, partner en oprichter van Anders Invest

Zijn er publiekelijk nog verdedigers van TTIP te vinden? De economie stort niet in wanneer het er niet komt, maar toch is de trend zorgwekkend. Mensen willen hogere ‘dijken’ en verwachten welvaartswinst van protectionisme. Een misvatting! Internationale handel bouwde onze welvaart en het heeft de kans op gewapende conflicten verminderd. Landen hebben namelijk echt wat te verliezen. Soms steeg de handel te snel: aanpassingsprocessen zijn dan pijnlijk. Economen laten dat nu zien. Maar protectionisten willen de boel terugdraaien en dat is andere koek. Jaarlijks bezoek ik tientallen prachtige MKB-productiebedrijven met een groot deel van hun omzet uit het buitenland. Juist bedrijven uit kleine landen hebben een systeem van eerlijke internationale spelregels nodig. Daar horen gedetailleerde product- en kwaliteitsstandaarden bij, anders bevoordelen grote landen hun industrie met specifieke normen en komen daarmee weg. Leidt dat tot een race to the bottom? Nee, vaak zijn buitenlandse normen beter dan de onze, zie Volkswagen en de VS!

Op 8 juli 2015 is hierover een duidelijke resolutie in het EP aangenomen. De opdracht aan de EU onderhandelaars en de inzet van de Nederlandse overheid is om hierover in het verdrag harde garanties op te nemen. Geen chloorkip dus en geen genetisch gemodificeerde gewassen. Het is duidelijk dat ook ons nationale parlement hier nauwlettend op zal toezien. Dat blijkt bij de genoemde investeringsbescherming, die bedrijven te veel macht zou kunnen geven. Daarover heeft de Tweede Kamer een motie van Gert-Jan Segers aangenomen, waarin wordt uitgesproken dat de geschillenbeslechting geen afbreuk mag doen aan ons rechtssysteem en onze democratische besluitvorming. De EC heeft inmiddels een nieuw voorstel aan het EP gedaan, waarin het oude, bekritiseerde model wordt vervangen.

Hoe verder?

De al of niet terechte zorgen – in hoeverre ze terecht zijn, kan pas bij het eindresultaat worden beoordeeld – die de demonstranten, organisaties

Negatieve impact van TTIP op Utrecht

Jolande Uringa, raadslid ChristenUnie Utrecht

Gerechtigheid en Duurzaamheid. Dat zijn de speerpunten van onze fractie in Utrecht. TTIP brengt verplichtingen mee die een negatieve impact hebben op sociale zekerheid, voedselveiligheid, dierenwelzijn en milieubescherming. Het beleid dat wij als ChristenUnie hier in Utrecht mede hebben vormgegeven, wordt door TTIP *overruled*. TTIP is dus schadelijk voor de Utrechtse democratie omdat het verdrag lokale afspraken – tot stand gekomen door politieke stemming van meer- en minderheid – niet respecteert. Bovendien is het spijtig dat onze afspraken voor een fijne, veilige en gezonde stad door TTIP onder druk komen te staan. In een aangenomen motie, door ons meeondertekend, vragen we het college van burgemeesters en wethouders onze zorgen hierover te delen met minister Ploumen, de vaste Kamercommissie voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, de Europese Commissie en de Raad van ministers van de EU.

en politieke partijen hebben geuit, zijn wel van invloed op het onderhandelingsproces. De Europese Commissie realiseert zich terdege dat TTIP alleen een kans van slagen heeft, als rekening wordt gehouden met de roep om transparantie en wanneer de voorstellen van de EU als inzet van de onderhandelingen worden gedeeld. Een deel van de teksten wordt echter nog geheim gehouden om de onderhandelingen niet te doorkruisen. Ook over de voortgang wordt meer in algemeenheden gecommuniceerd, maar het is inmiddels wel duidelijk dat er nog een aantal lastige hindernissen te nemen zijn. Overigens is er niet alleen weerstand en kritiek in Europa, maar ook in de Verenigde Staten. De tijd begint wel te dringen.

Conclusie

De race is nog niet gelopen. Het is nog maar de vraag of het lukt om de onderhandelingen over de definitieve tekst van het verdrag voorafgaand aan het aftreden van president Obama in januari 2017

af te ronden. Mocht dat niet lukken, dan lijken de kansen op een akkoord ernstig te slinken omdat noch Donald Trump, noch Hillary Clinton warme pleitbezorgers zijn van TTIP. Trump stelt dat met de vrijhandelsverdragen de belangen van de Amerikanen worden verkwaanseld en Clinton is onder andere bevreesd voor de negatieve gevolgen van het minimumloon. Het is dus denkbaar dat wij in Nederland niet eens de kans krijgen om met een goede argumentatie iets van de eindversie van het beoogde akkoord te vinden. Inmiddels is in de publieke opinie sprake van veel aannames, die zeker niet per definitie juist zijn, maar wel tot weerstand leiden. Mocht het akkoord er wel komen, dan zal het nog een hele toer zijn om de negatieve beelden weg te nemen en het resultaat objectief te beoordelen. Zeker als je je gemeente al 'TTIPvrij' hebt verklaard. Gezien alle garanties en mogelijkheden om van het eventuele eindresultaat van de onderhandelingen iets te mogen vinden, zou echter een positief kritische houding tegenover het verdrag een reële optie zijn. In het verkiezingsprogramma van de ChristenUnie/SGP voor het EP wordt gerefereerd aan de decennialange verbondenheid van de Amerikaanse en Europese economieën en het blijvend vitaal houden van trans-Atlantische verhoudingen op een zo breed mogelijk front. ³ Wij delen met de VS veel normen en waarden en die overeenkomst kan als basis dienen voor een akkoord waarbij recht wordt gedaan aan onze verworvenheden op onder andere sociaal gebied, (voedsel)veiligheid en milieu. ■

Noten

- 1 Europa Decentraal. *Belang TTIP voor decentrale overheden*. Zie: www.europadecentraal.nl.
- 2 Comité van de Regio's. (2015) *Het trans-Atlantisch partnerschap voor handel en investeringen (TTIP)*, 3.
- 3 ChristenUnie/SGP. (2014). *Samenwerking JA, Superstaat NEE, Verkiezingsprogramma ChristenUnie en SGP 2014-2019*, 18.

Geen arbitragemechanisme

Eppo Bruins, Tweede Kamerlid en woordvoerder TTIP

Met TTIP kan de handel tussen Europa en de VS een impuls krijgen en vormen we een sterker blok tegenover Azië. Of TTIP gunstig zal uitpakken, verschilt per sector. Vrijhandel betekent ook dat je regels op elkaar af gaat stemmen en op een aantal gebieden willen we niet dat Europa meer gaat lijken op de VS. In Nederland loopt geschillenbeslechting via de rechter. In TTIP-teksten wordt een arbitragemechanisme ingesteld waarmee bedrijven een staat kunnen aanklagen buiten de reguliere rechtspraak om. Het mechanisme (ICS, voorheen ISDS) voldoet niet aan de eisen voor behoorlijke rechtspraak zoals wij die in Nederland kennen. Arbitrage is vooral voer voor duurbetaalde advocaten en arbiters die per zaak worden betaald. Veel landen willen er weer van af. Wij willen er niet aan. Volgens internationale regels mag je alleen een importverbod opleggen wanneer producten niet voldoen aan de producteisen. De manier waarop ze geproduceerd zijn (de productiewijze), is geen grond voor een verbod. In de VS gelden hele andere regels voor voedselveiligheid en voor de omgang met mens, dier, milieu en energie. Daarom moeten landbouw en voedselvoorziening buiten het verdrag blijven. Bovendien hanteert Europa strengere regelgeving voor sociale en arbeidsomstandigheden en consumentenbescherming. Dat leidt tot een oneerlijke concurrentiepositie voor bedrijven in Europa. Amerikaanse producten kunnen simpelweg goedkoper worden geproduceerd. Men hoopt dat TTIP ertoe zal leiden dat Amerika ook duurzamere en socialere regelgeving zal gaan invoeren. Je kunt echter op je vingers natellen dat het eerder zal leiden tot een versobering van werknemers- en consumentenbescherming in Europa om het Europese bedrijfsleven niet op achterstand te zetten.

Auteur

Rob Jonkman is ChristenUnie wethouder Economie in Opsterland. Hij maakt deel uit van het Comité van de Regio's, dat de Europese Commissie en het Europees Parlement adviseert over TTIP.

TTIP

Wat is TTIP eigenlijk?

Het vrijhandelsakkoord TTIP kent voor- en tegenstanders en de voor- en nadelen van TTIP worden verschillend afgewogen. Zelfs over de feiten wordt gediscussieerd. De belangrijkste punten op een rij. Wat is TTIP eigenlijk?

Sinds 2013 onderhandelen de twee grootste economische regio's ter wereld, de Verenigde Staten en de Europese Unie, over het Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP). Dit beoogde akkoord heeft als doel economische groei te genereren en onderlinge handel te vergemakkelijken. Dat wordt mogelijk gemaakt door het afbouwen of afschaffen van importtarieven, het aanpassen van belemmerende wetgeving en het erkennen van verschillende standaarden. Zo worden nu in de VS en de EU auto's niet op dezelfde wijze op veiligheid getest. Door wederzijdse erkenning van standaarden is het niet nodig auto's tweemaal te testen, zodat auto's eenvoudiger kunnen worden geëxporteerd en geïmporteerd.

Procedure

Inmiddels is de veertiende onderhandelingsronde medio juli 2016 in Brussel afgesloten. Vooraf worden, na kritiek op ontransparante onderhandelingen, de meeste voorstellen online gepubliceerd en worden belanghebbenden geraadpleegd. Na elke ronde deelt de EU-hoofdonderhandelaar de stand van zaken mee. Na de onderhandelingen worden de Europese onderhandelingsteksten online openbaar gemaakt. De Amerikaanse teksten zijn, na het tekenen van een geheimhoudingsverklaring, door parlementleden van de lidstaten in een beveiligde kamer in te zien. De regeringen van alle EU-landen en de leden van het Europees Parlement besluiten over goedkeuring van het verdrag. TTIP wordt door Nederland en de andere lidstaten van de EU als een gemengd akkoord beschouwd, waar dus ook nationale parlementen over mogen stemmen. Verwacht wordt dat het uiteindelijke verdrag ook aan de Tweede Kamer zal worden voorgelegd. Het gemengde karakter van het akkoord is echter nog niet officieel bevestigd en is afhankelijk van een uitspraak van het Europese Hof van Justitie hierover.¹

Voordelen

De Sociaal Economische Raad (SER) concludeert op basis van een metastudie dat TTIP econo-

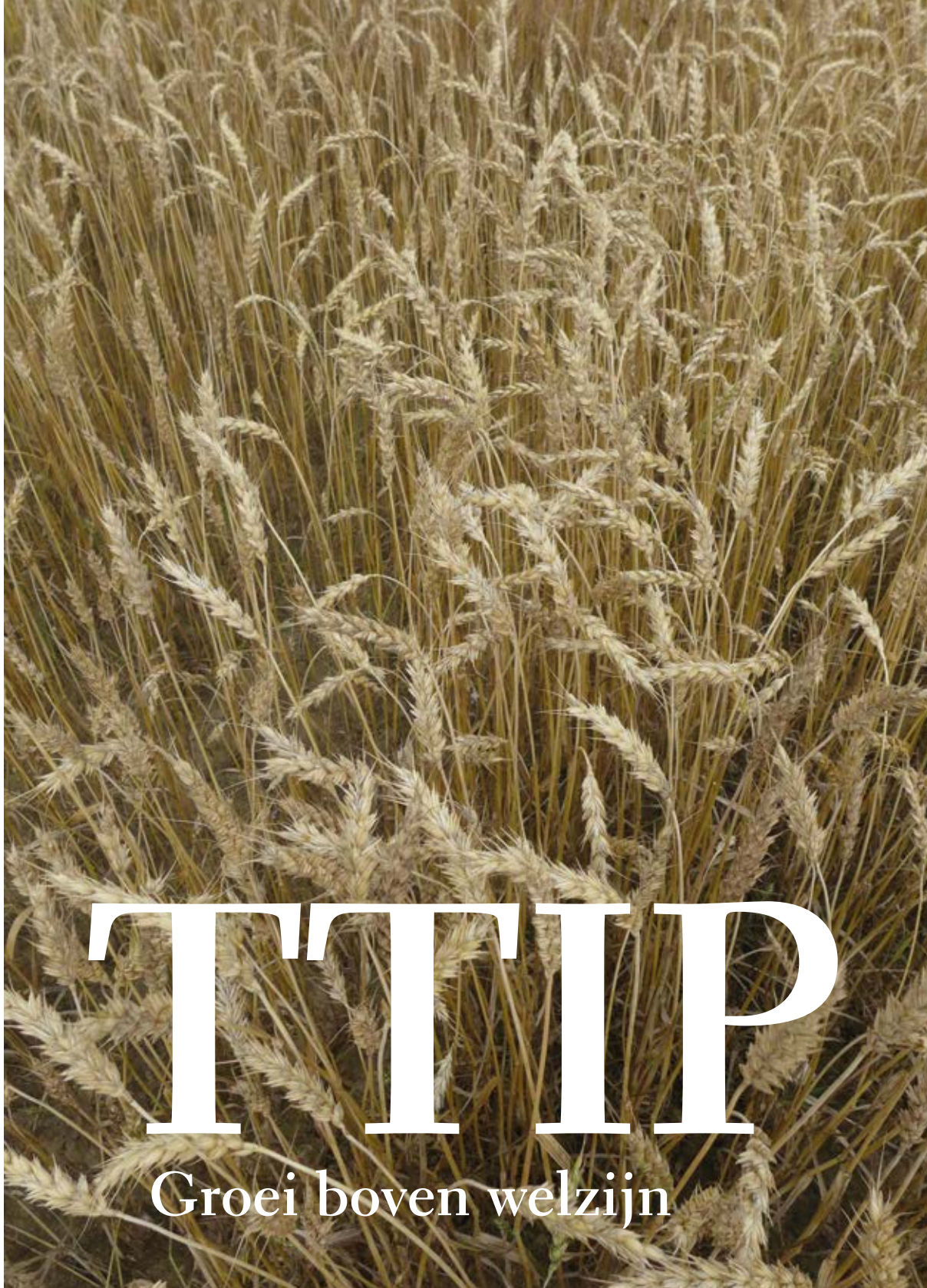
mische groei kan opleveren van 0,5% tot 2%, verdeeld over een periode van tien jaar.² Lagere invoertarieven kunnen zorgen voor besparingen bij bedrijven en dus voor meer investeringsruimte. Investeringsruimte kunnen weer leiden tot meer banen. Het genoemde SER-rapport noemt dat er licht positieve effecten op werkgelegenheid worden verwacht.³ Voor het MKB ontstaan meer mogelijkheden om naar de VS te exporteren.⁴ Consumenten krijgen meer keuzemogelijkheden en betalen een lagere prijs voor producten.

Nadelen

Door de toenemende concurrentie zullen waarschijnlijk in sommige sectoren, zoals bij de export van vlees en machines, banen verloren gaan. Ook zijn er zorgen dat de EU-normen op het gebied van milieu, voedselveiligheid, privacy en arbeidsomstandigheden, worden verlaagd. Maatschappelijke weerstand bestaat tegen het mogelijk opnemen van een Investor-State Dispute Settlement (ISDS) regeling. Die regeling houdt in dat investeerders bij een conflict met een buitenlandse overheid niet naar de nationale rechter gaan, maar hun geschil voorleggen aan een speciaal internationaal arbitragetribunaal. Investeringsruimte worden vaak voor de lange termijn gedaan en dan is rechtszekerheid belangrijk. Het probleem van ISDS is echter dat het nationale rechtssysteem geheel of gedeeltelijk terzijde wordt gesteld. De EC heeft daarom plaats van het bekritiseerde ISDS een Investment Court System (ICS) voorgesteld, dat meer transparant is en het recht van overheden beschermt om regelgevend op te treden. De SER concludeert dat ten opzichte van ISDS het ICS een verbetering is, maar dat het in nog niet voldoende kan functioneren als een internationale instantie met een publiek en onafhankelijk karakter.⁵ ■

Noten

- 1 Rijksoverheid. (2015). Onderhandelingen over TTIP. Website: www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/ttip-handelsovereenkomst-tussen-europese-unie-en-de-verenigde-staten/inhoud/onderhandelingen-over-ttip
- 2 Sociaal Economische Raad. (2016). *Advies TTIP: Transatlantic Trade Investment Partnership*. Den Haag., 146, 165.
- 3 Ibid, 165. 4 Ibid, 415 Ibid, 142

TTIP

Groei boven welzijn

DOOR CHRISTIAAN MEINEN Discussies over Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) worden vaak gedetailleerd gevoerd. Toch is het goed om een stap terug te doen. TTIP moet niet enkel benaderd worden op het niveau van cijfers, groeipercentages, de chloorkip en het omstreden arbitragehof. Wat is het doel van TTIP? En deugt dat doel?

“We pray that peoples of all faiths, all races, all nations, may have their great human needs satisfied; that those now denied opportunity shall come to enjoy it to the full; that all who yearn for freedom may experience its spiritual blessings; that those who have freedom will understand, also, its heavy responsibilities; that all who are insensitive to the needs of others will learn charity; that the scourges of poverty, disease and ignorance will be made to disappear from the earth, and that, in the goodness of time, all peoples will come to live together in a peace guaranteed by the binding force of mutual respect and love.”¹

Deze prachtige woorden sprak president Eisenhower in zijn afscheidsrede. In diezelfde rede sprak hij zijn zorgen uit over de groeiende invloed van grote internationals en met name het Militair Industrieel Complex (MIC) in de Verenigde Staten (VS). De woorden van Eisenhower zijn opnieuw relevant in het licht van het vrijhandelsverdrag waarover onderhandeld wordt tussen de Europese Unie (EU) en de VS.

De grenzen van groei

Wat zijn de risico's van een verdrag waar met grote letters 'groei' boven staat? Economische groei, of die nu door TTIP komt of niet, heeft nadelige kanten. Zoals de bankensector keer op keer aantoonde: 'ongelimiteerde, eeuwigdurende groei' is onmogelijk. Dit is een natuurlijk principe dat zichtbaar is in de natuur, het leven van mensen en de economie. Groei kost energie. Streven naar economische groei betekent dat grondstoffen en energie in grotere hoeveelheden nodig zijn. Onze economieën en onze energievoorziening zijn nog niet duurzaam. In plaats van te streven naar meer groei, moeten we onszelf wellicht leren beperken. Moeten we gezien de dreigende tekorten aan grondstoffen, klimaatverandering, terrorisme, hongersnoden, vluchtelingenstromen geen andere prioriteiten stellen dan economische groei? De VS en EU zouden onder deze omstandigheden juist de samenwerking moeten zoeken in een transitie naar een duurzame economie. Ze kunnen vooroplopen in deze transitie en op die manier wereldwijde standaarden neerzetten. Zo'n TTIP zou passen in een economie die zich baseert op welzijn en leven, zoals de European Christian Political Movement (ECPM) in haar werkprogramma heeft opgenomen: “Economy is in essence about life. The purpose

of all economic activity is to support life and advance wellbeing for all. Economy is meant to provide sufficient means for all people in order to support family life, to let people flourish with their creative talents and to find solutions for the problems they face.”²

De prijs van goedkoop

De Europese Commissie (EC) en de Nederlandse overheid houden het publiek voor dat TTIP leidt tot meer keus voor consumenten, tegen een lagere prijs: “op Amerikaanse schoenen zit nu een importtarief van 8%. Wordt dit tarief afgeschaft, dan gaat de prijs van Amerikaanse schoenen in Nederland omlaag.”³ Heeft de consument dan gebrek aan keuze, zijn schoenen onredelijk duur? Ewald Engelen vat die beperkende blik op de burger samen als: “Consumenten zijn welkom, burgers zijn lastig.”⁴

De lagere prijzen ontstaan in eerste instantie door lagere importtarieven. De verwachting is echter dat het daarbij niet blijft. Extra concurrentie op prijs kan leiden tot de gevreesde *race to the bottom*. Daarin gaat 'goedkoper' ten koste van leveranciers van grondstoffen, werknemers, dierenwelzijn en milieu. Ik geef een voorbeeld van de risico's voor de duurzame agrarische sector.

In de Verenigde Staten worden eindproducten beoordeeld op kwaliteit en veiligheid terwijl in Europa meer aandacht is voor de hele productieketen, dus van begin tot eind. De inzet is dat met TTIP erkend wordt, dat de Europese en Amerikaanse standaarden “gelijkwaardig en veilig” zijn.⁵ Maar de veiligheid van het eindproduct is een te beperkte standaard; ook het proces doet ertoe. Europese productiestandaarden voor kippenvlees resulteren in duurdere kip dan de even veilige Amerikaanse kip. Extra concurrentie met even veilige, maar minder duurzame kip, is geen stimulans voor de sector. Verduurzaming komt niet spontaan tot stand in een vrije markt. Duurzaamheid heeft protectie nodig.

Garanties

Zit dat dan niet in de opzet van TTIP? De EC spreekt toch over mensenrechten, oog voor het milieu, dierenwelzijn en eerlijke handel? De positie van de Europese onderhandelaars is duidelijk, ze vinden eerlijke handel en duurzaamheid belangrijke voorwaarden. Tegelijk lijkt de drang naar groei

tegen lagere kosten en met meer keus, oftewel 'consumeren', hier haaks op te staan. Zo stelt de EC bijvoorbeeld: "EU climate legislation is not part of the TTIP negotiations. On the contrary, TTIP will support our climate targets, for example by promoting trade and investment in green goods and services."⁶ De vraag is echter hoe dat in de praktijk uitwerkt. Dat voorbehoud wordt ook gemaakt in het adviesrapport over TTIP van de Sociaal Economische Raad (SER): "Bilaterale akkoorden bieden een kans om duurzaamheid (...) op de agenda te plaatsen. Wel moet daarbij wel sprake zijn van meer dan mooie woorden."⁷ De onderhandelingen zijn niet zo transparant dat de Amerikaanse inzet duidelijk is. Omdat het onderhandelingen zijn, is het de vraag of harde garanties gegeven kunnen worden. En verschil is er, ook op kwetsbare thema's. In de woorden van Tweede Kamerlid Eppo Bruins: "in de paragrafen waar EU en VS het nog over oneens zijn, zie je de teksten botsen zoals die door EU en VS worden voorgesteld. Daar zie je de akelige en keiharde werkelijkheid: de VS wil perse niet dit, of wil meer van dat. Met name op het gebied van landbouw en voeding zie je dat er grote verschillen te overbruggen zijn tussen EU en VS. Dat was te verwachten, want juist in die sectoren zijn de ethische verschillen en de visies op de toekomst enorm groot."⁸ Je hoeft niet in complottheorieën te geloven om je zorgen te maken over de uitkomst van onderhandelingen die primair in het teken van economische groei staan.

Complexere werkelijkheid

Er is veel kritiek geweest op de geheimzinnige en ondemocratische procedure. De EC heeft daar goed naar geluisterd: sinds het begin van de veertiende TTIP onderhandelingsronde zijn veel van de Europese tekstvoorstellen publiek gemaakt. Toch blijft de informatievoorziening een lastig punt in de discussie. Deze wordt bemoeilijkt doordat de EC eenzijdig positieve informatie levert. Daarnaast zorgt de complexiteit van het thema ervoor dat de risico's vooraf moeilijk in te schatten zijn. In de discussie tussen voor en tegenstanders van TTIP presenteren beide partijen rapporten waarin men elkaar met berekeningen om de oren slaat. Omdat er geen consensus is over de verwachte impact van TTIP, is er weinig houvast in de discussie. Telt het aantal rapporten? Of is dat ene negatieve rapport van Jeronim Capaldo, waarin de economi-

sche groei door TTIP wordt betwijfeld, het meest realistisch? Het antwoord van minister Ploumen op Kamervragen over de betekenis van dit kritische rapport, toont de worsteling met informatie: "De kritiek van Capaldo over aannames in bestaande analyses is niet onverwacht: immers, elke studie moet, om de werkelijkheid te kunnen modelleren, aannames maken die in de realiteit complexer liggen. Dit geldt ook voor de studie van Capaldo: ook de aannames die Capaldo doet, zijn voor discussie vatbaar."⁹ Die feiten zijn, zoals minister Ploumen terecht stelt, modellen van een complexere werkelijkheid. Dat geldt van zowel positieve als negatieve studies naar de verwachte gevolgen van TTIP. De EC en de Nederlandse overheid willen door met TTIP. Dat is terug te zien in de informatie die gedeeld wordt. Die is niet zozeer 'fout' als wel eenzijdig.

Noten

- 1 D. Eisenhower. (1961). *Military-Industrial Complex Speech*.
- 2 ECPM. (2016). What do we stand for? Zie: <http://ecpm.info/about-ECPM/what-do-we-stand#hd>.
- 3 Ministerie van Buitenlandse Zaken. (2015, december) *Vragen en antwoorden over TTIP* (Download), 1.
- 4 E. Engelen. (2014, 28 mei). Waarom het handelsverdrag met de VS met argwaan moet worden bekeken. *De Correspondent*.
- 5 Ministerie van Buitenlandse Zaken. *Vragen en antwoorden over TTIP*.
- 6 European Commission. (2015). *Factsheet on Trade and Sustainable Development (TSD) in TTIP* (Download).
- 7 Sociaal Economische Raad. (2016). *Advies TTIP: Transatlantic Trade Investment Partnership*. Den Haag., 31.
- 8 E. Bruins. (2016, 25 februari). *Mijn bezoek aan de TTIP-leeskamer*. Blog.
- 9 E.M.J. Ploumen. (2015, 18 januari) Antwoord Kamervragen. 31985-24.
- 10 Zie bijvoorbeeld European Commission. (2015). *The Top 10 Myths about TTIP. Separating fact from fiction*. (Download).
- 11 Sociaal Economische Raad. (2016). *Advies TTIP: Transatlantic Trade Investment Partnership*. Den Haag., 146, 165.
- 12 *The Alternative Trade Mandate* (2014). Trade, time for a new vision. Zie: www.alternativetrademandate.org.
- 13 SER (2016)., 32-33.

Kritiek wordt weliswaar benoemd, maar vervolgens te gemakkelijk weggeschoven met 'geen sprake van' – maar dat weten we pas na de onderhandelingen – en: 'dit zijn de feiten'.¹⁰ Maar bij de feiten zijn we nog lang niet. Bij een zo groot verdrag als TTIP is het uiteindelijke effect moeilijk te voorzien. Daarvan zijn voorbeelden uit het verleden. De handelsovereenkomst NAFTA tussen Mexico, de Verenigde Staten en Canada pakte veel minder gunstig uit dan gedacht en kende ook onverwachte verliezers. De SER waarschuwt in haar rapport dan ook tegen te hoge verwachtingen: "De meest gezaghebbende studies wijzen uit dat TTIP Europa en Nederland extra economische groei kan opleveren, in de orde van grootte van 0,5 procent tot 2 procent, uitgesmeerd over tien jaar. (...) Het is daarom – en met de lessen van NAFTA in het achterhoofd – verstandig om de groei-effecten behoedzaam te ramen."¹¹ Het is de vraag of de oplossing ligt in een extra onderzoeksrapport. Een soort financiële bijsluiter over de onzekerheid en de risico's is in de communicatie over de verwachtingen van TTIP op zijn plaats.

Nut, noodzaak en het alternatief

Deze discussie op basis van cijfers vertroebelt echter de discussie over het nut en noodzaak van TTIP. We zijn nog niet gebonden aan TTIP en er zijn alternatieven. In alle ophef rondom TTIP moeten we oog blijven houden voor die alternatieven. Een wil ik hier graag benoemen. Wie het rapport: "Trade, time for a new vision" leest, vindt daarin uitgangspunten waarin de ChristenUnie en de ECPM zich zullen herkennen.¹² Het rapport geeft enkele principes waaraan een rechtvaardig handelsakkoord zou moeten voldoen, waaronder:

- Mensenrechten en de bescherming van het milieu boven zakelijke en persoonlijke belangen;
- democratische en transparante totstandkoming;
- ruimte voor nationale overheden om te reguleren om duurzaamheid te bevorderen.

Daarnaast heeft de SER een rapport uitgebracht met uitgangspunten waaraan TTIP en andere (toekomstige) handelsovereenkomsten zouden moeten voldoen. Die gouden standaard bestaat uit:

- Duurzaam vergroten van de maatschappelijke welvaart, inclusieve opzet naar opkomende economieën;
- bevorderen van Europese waarden,

- de bescherming van mensen- en werknemersrechten, milieu, de democratie en de rechtsstaat;
- hoog beschermingsniveau kunnen handhaven en verhogen;
- beleidsruimte om de beschermingsniveaus voor mens en milieu op een adequate wijze te kunnen borgen en verbeteren;
- vrijheid diensten in publiek belang uit te zonderen van verdrag;
- beleid om negatieve effecten te repareren;
- maatschappelijk draagvlak en transparantie borgen;
- effecten op duurzaamheid tijdig communiceren.¹³

Welzijn

Helaas zien we dat wat president Eisenhower hoopte en bad, niet de realiteit van vandaag is. We zien nog steeds mensen wiens kansen in de wereld en de maatschappij ontkend worden. Velen in deze wereld verlangen naar vrijheid. Wijzelf hebben vrijheid, maar begrijpen we werkelijk dat we daarmee ook verantwoordelijk zijn voor de vrijheid van anderen? Wij van de ChristenUnie zijn voor ontwikkelingshulp, de inzet van de krijgsmacht voor vredesmissies en eerlijke handel. Maar beseffen we werkelijk dat alles wat wij in onze Westerse samenleving kopen, consumeren en weggooien, gevolgen heeft voor die ander? We zien dat de VS en de EU ten opzichte van de geciteerde uitgangspunten van president Eisenhower een ander pad heeft verkozen: het pad van het neoliberalisme en 'consumeerder'. Ja, zowel door Europa als de VS is er veel goeds aan de wereld gegeven, maar ook veel schade en onheil.

In deze tijden van verhoogde dreiging, een wereld in rep en roer, schaarste aan (fossiele) energie en andere hulpbronnen, besluiten de Amerikaanse regering en de Europese Commissie om te streven naar groei, meer keus voor de consument en lagere prijzen. Niet economische groei maar het welzijn van mensen en de wereld waarin we leven moeten het uitgangspunt zijn in toekomstig beleid en dus ook bij handelsovereenkomsten zoals TTIP. ■

Auteur **Christiaan Meinen** werkt bij de Christian Political Foundation for Europe (CPFE), de denktank van de European Christian Political Movement (ECPM) waar de Eurofractie van de ChristenUnie deel van uitmaakt. Daarnaast is hij secretaris van de Thematische Partij Commissie Defensie van de ChristenUnie.

‘Je ogen openhouden naar de burenen’

INTERVIEW MET ERNA DE WOLFF, BURGERLID RIDDERKERK

DOOR MIRJAM KOSTEN ‘Meehobbelen’ noemt ze het zelf wat ze doet in de fractie van Ridderkerk. Even later blijkt het toch wel meer in te houden. Erna de Wolff is burgerlid van de ChristenUnie-fractie in Ridderkerk en docent bij de branche gezondheidszorg van het ROC Albeda College. In beide functies denkt ze na over het thema eenzaamheid, dat ze politiek relevant vindt.

Hoe ben je burgerlid geworden?

Ik deed veel voor de kerk, maar wilde op een gegeven moment ook wat meer daarbuiten iets doen voor de maatschappij. Daar had ik het bij een avond van de kerk over met de vrouw van de wethouder en een paar dagen later belde de wethouder mij met de vraag: “zou de ChristenUnie niet iets voor jou zijn?” Daar had ik eerlijk gezegd nog nooit over nagedacht. Maar je moet ergens beginnen en ben gewoon aangeschoven bij de fractievergadering. In die tijd ging ik net weer studeren, dus het was geen handige tijd om te starten. Een paar weken geleden is die studie afgerond en ik hobbelen nog steeds mee. Met het plan me weer actiever in te gaan zetten.

‘Ik kijk met een mildere blik naar de politiek, ook naar de Haagse politiek’

Burgerlid, is dat zoiets als lid zijn van een steunfractie?
Het is niet helemaal hetzelfde. Burgerleden worden officieel geïnstalleerd, mogen bij commissievergaderingen het woord voeren namens de fractie. Mijn onderwerpen zijn de sociale onderwerpen: onderwijs, zorg en welzijn. Ik begon toen met de participatiewet en alle veranderingen binnen de zorg. Ik zei eerst: “laat mij maar meekijken, zonder burgerlid te zijn”. Maar het heeft meerwaarde om bij die commissievergaderingen te zijn, zeker als kleine fractie. Ik zie het ook als de kunst afkijken. Van twee van de drie raadsleden die er nu zitten weet ik dat ze eerst burgerlid waren. Ik kan het anderen zeker aanraden. Je kunt instappen zonder de grote belasting die raadsleden hebben. Dat is echt een zware job, soms een baan naast een baan. Ik kan relatief vanaf de zijlijn, zonder die belasting, meekijken. Het mooie is dat het helemaal open is: ik ben begonnen met de insteek “ik weet niet of de politiek wat voor me is, we zien wel”. Na vijf jaar kun je ook weer wat anders gaan doen.

En, is de politiek iets voor je?
Ik snap nu beter wat er gebeurt. Je bent meer betrokken als burger van Ridderkerk en dat helpt mij om de andere kant van problemen te zien. Als je je verdiept in wat er gebeurt, zie je dat de gemeente serieus bezig is het goede te doen voor haar inwoners. Het belang dat jij voor ogen hebt is waardevol, maar er is vast ook een ander belang dat meetelt. Ik kijk met een mildere blik naar de politiek, ook naar de Haagse politiek. Je kunt ergens wat van vinden, maar soms moet je ook in het politieke spel meebewegen voor het hogere doel. Euthanasie vind ik een mooi voorbeeld. Je kunt zeggen: “tegen, punt”. Maar omdat euthanasie nu eenmaal in Nederland kan, moet je gaan nadenken over hoe we onze maatschappij zo inrichten dat het zo veel mogelijk voorkomen kan worden. Ik denk persoonlijk dat God het leven gemaakt heeft, en het begin en einde bepaalt. Tegelijk moeten we ons realiseren dat niet iedereen daar hetzelfde over denkt – ook binnen de ChristenUnie. Dat vind ik moeilijk: hoe houd je standpunten vast die volgens jou Bijbels zijn en geef je ruimte aan anderen. Ik vind het belangrijk dat de ChristenUnie ook erkent dat dit een lastig thema is. Ik heb geen invloed op de keuzes van anderen, ik kan mij ook inleven in sommige keuzes. Het is zo gemakkelijk om van de zijlijn iets te zeggen. Maar ik kan wel iets doen aan de omstandigheden die leiden tot die keuze.

Je schreef in het nieuwsblad van Ridderkerk een column in de Week tegen Eenzaamheid. Wat kunnen we doen?

In Ridderkerk zijn er verenigingen en wijkcentra waarin er steeds meer aandacht voor eenzaamheid is. Denk bijvoorbeeld aan Stichting Present, een prachtige club. Ik denk dat het voornamelijk zit in je ogen open houden: naar de burens, je achterburens of drie deuren verderop. Wat het ingewikkeld maakt, is dat mensen die eenzaam zijn niet altijd de makkelijkste mensen zijn. Het is de kunst om die te ondersteunen: willen we ook de minste zijn voor die niet zo leuke meneer of mevrouw, die claimt, of rare dingen zegt. Daarom is het ook belangrijk om een netwerk te vormen, dan houd je het beter vol. Eenzaamheid zit ook niet altijd in alleen zijn, je kunt niet alles oplossen door elke dag bij iemand te komen. Je kunt ook het thema ook benaderen vanuit het woonbeleid: ruimte geven aan initiatieven waarin mensen bij elkaar gaan wonen. Dat is in Ridderkerk ook aan de orde geweest. We hebben toen gezegd: “als dit een manier is om eenzaamheid tegen te gaan en mantelzorgers te ondersteunen, laten we daar dan ook voor gaan en zorgen dat daar geen welstand-achtige wetten tussen komen.”

Ligt bij eenzaamheid de verantwoordelijkheid primair bij de maatschappij of meer bij de politiek?
Ik ben bij de politiek betrokken geraakt omdat ik vind dat we ook in de politiek bij die ‘zachtere thema’s’ moeten zijn, juist bij die thema’s. Als ik iets in Ridderkerk wil bereiken, is het dit: te laten zien wat er kan als we vanuit de Bijbel leven, naar het voorbeeld van Christus. Niet teveel blijven praten, gewoon doen. Dat vind ik sterk aan de ChristenUnie. Ik vind dat de partij opkomt voor zwakkeren en veel aandacht heeft voor gezondheidszorg en welzijn; op een hele positieve manier, maar tegelijkertijd door ook de economische kant scherp hebben. En het is een leuke ploeg mensen, hier in Ridderkerk, maar ook landelijk.

Personalia **Erna de Wolff** is burgerlid van de ChristenUniefractie in Ridderkerk en docent op het ROC Albeda College, waar ze lesgeeft, onderzoek doet en innovaties begeleidt. Ze schreef in de Week tegen Eenzaamheid de column *Samen tegen eenzaamheid*.

PROEFLOKAAL

+ Proeven aan lokale politiek

Is politiek iets voor jou?

DOOR RIEKE ELSENBROEK Wie een béétje betrokken is bij lokale politiek weet dat er in 2018 gemeenteraadsverkiezingen aankomen. Die weet ook dat je als ChristenUnie-afdeling tegen die tijd met een lijst zeer geschikte kandidaten voor de dag wilt komen. En dat je op tijd moet beginnen om de juiste mensen daarvoor te vinden en klaar te stomen. Lastig? Misschien, maar het wordt een stuk gemakkelijker als je een Proeflokaal organiseert! Ook ú kunt daar uw steentje aan bijdragen.

Bij het woord "Proeflokaal" moet u in dit geval niet denken aan het geurige bouquet van een sappige chardonnay of krachtige beaujolais. Het ChristenUnie Opleidingscentrum heeft een programma opgesteld met allerlei ingrediënten die deelnemers helpen zich te oriënteren op (een rol in) de gemeenteraad. Zo kunnen ze in een kort traject vrijblijvend proeven aan de lokale politiek. Wat gebeurt er allemaal achter de schermen en hoe komen besluiten tot stand? En ook: wat betekent het om raadslid te zijn? Deelnemers gaan samen met de cursusleider in op de lokale politieke situatie en gaan zelf aan de slag met een agendapunt van de raad. Ze trekken hierin samen op met de ChristenUnie-fractie. Bij de afsluiting van deze cursus kunnen deelnemers een duidelijk antwoord geven op de vraag of zij politiek actief willen worden voor de ChristenUnie.

Iedere lokale ChristenUnie-afdeling met een fractie kan een Proeflokaal organiseren. Het programma en alle materialen zijn gratis online beschikbaar voor de cursusleider en voor de deelnemers. Bent u enthousiast voor dit idee en vindt u het ook belangrijk dat de ChristenUnie in uw gemeente sterk vertegenwoordigd is in de volgende raadsperiode? Wilt u dat de lokale democratie op niveau blijft door het optreden van capabele raadsleden? Draag dan uw steentje bij door uw hulp aan te

bieden aan het afdelingsbestuur bij de organisatie van een Proeflokaal. Wordt het Proeflokaal in uw gemeente georganiseerd, kijk dan in uw eigen netwerken of u mensen kent met een warm hart voor onze samenleving en voor christelijke politiek, en nodig hen uit om mee te doen. En bent u zelf nieuwsgierig hoe de politiek in úw stad of dorp smaakt, kom dan vooral proeven!

ZELF EEN PROEFLOKAAL ORGANISEREN?

Ook een Proeflokaal organiseren in uw gemeente? Op christenunie.nl/proeflokaal vindt u alle praktische informatie over de organisatie, een programma en cursumateriaal voor elke bijeenkomst, promotiemateriaal voor het Proeflokaal en suggesties voor het werven van deelnemers.

ChristenUnie
Opleidingscentrum

Column

DOOR MARTINE VONK, HOOFDREDACTEUR

Dit voorjaar kozen we het thema 'levenseinde' voor dit nummer van *DenkWijzer*, mede naar aanleiding van de Groenlezing *Vrij om te sterven*. Een interessant thema waar veel over te zeggen is, zoals ook bleek uit de reacties op de lezing van professor Theo Boer. Op de redactie belichtten we het onderwerp van allerlei kanten en het resultaat hebt u in handen. Twee weken na de redactievergadering kreeg ik in het ziekenhuis te horen dat ik ongeneeslijk ziek ben. De borstkanker van acht jaar geleden is teruggekomen en uitgezaaid in mijn botten en longen. Dan komt het onderwerp 'levenseinde' opeens heel dichtbij. We hopen dat ik met medicatie nog een mooie periode krijg om te genieten van het leven met mijn dierbaren.

Tijd om te leven

Door de boodschap 'ongeneeslijk ziek' krijgt het begrip tijd een hele nieuwe invulling. Hoeveel tijd is je gegeven? Dat kan niemand je zeggen. Er zijn statistieken en gemiddelden, maar die gelden zelden voor een individu. Daarop kun je je blind staren, maar dat heeft niet zoveel zin. Wel weet ik dat ik, tenzij een wonder gebeurt, van veel dingen afscheid zal moeten nemen. De kans dat ik mijn dochter ga zien studeren is klein. Oma worden zit er niet in. Een 25-jarig huwelijksfeest evenmin. Dat zijn dingen die ik langzaam zal moeten loslaten. Tegelijkertijd krijgt de tijd die je wel hebt, extra betekenis.

Tijd om te sterven

Een begrip dat veel terugkomt in deze *DenkWijzer* is autonomie. Hoeveel autonomie heb je als mens om te kiezen voor de wijze van sterven? Maarten Verkerk laat duidelijk zien dat het niet een op zichzelf staande keuze is van een individu. Er zijn altijd anderen in deze keuze betrokken. In het christelijke denken is deze autonomie ingebed in het Koninkrijk van God. Dat Koninkrijks-denken heeft niet alleen effect op hoe we leven, maar ook op hoe we ons voorbereiden op de dood. De dood heeft niet het laatste woord. Soms kunnen mensen zo verzanden in de medische wereld dat er geen ruimte is om na te denken over hun levenseinde. Ik denk dat het heel belangrijk is dat mensen accepteren dat dit leven eindig is en zich ook goed kunnen voorbereiden op het afscheid nemen en het sterven zelf.

Geen zorgen

De woorden van Jezus uit de Bergrede 'Maak je geen zorgen om de dag van morgen' zijn zeer waar. Natuurlijk maken we ons zorgen. Ook wij, er is veel onzekerheid over het verloop van mijn ziekte. Maar als je vooral bezig bent met wat morgen zou kunnen brengen, vergeet je vandaag te leven. Dat geldt voor ieder mens, ziek of niet. We kunnen zo bezig zijn met de toekomst, dat we vergeten de dingen (en mensen!) van vandaag de aandacht te geven die ze verdienen. Enkele weken geleden was ik jarig en dat heb ik volop gevierd met familie en vrienden. Niemand weet hoe lang hij of zij zal leven. Daarom moeten we iedere dag koesteren en het leven vieren. ■

‘Je zou mensen in staat moeten stellen om te leven volgens morele normen.’

Kardinaal Wim Eijk, pagina 7

DENKWIJZER
DW

WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VAN DE CHRISTENUNIE

Jaargang 16 | Nummer 3 | december 2016

Pleidooi voor pluralisme

Interview met Andreas Kinneging

Alle scholen zijn bijzonder

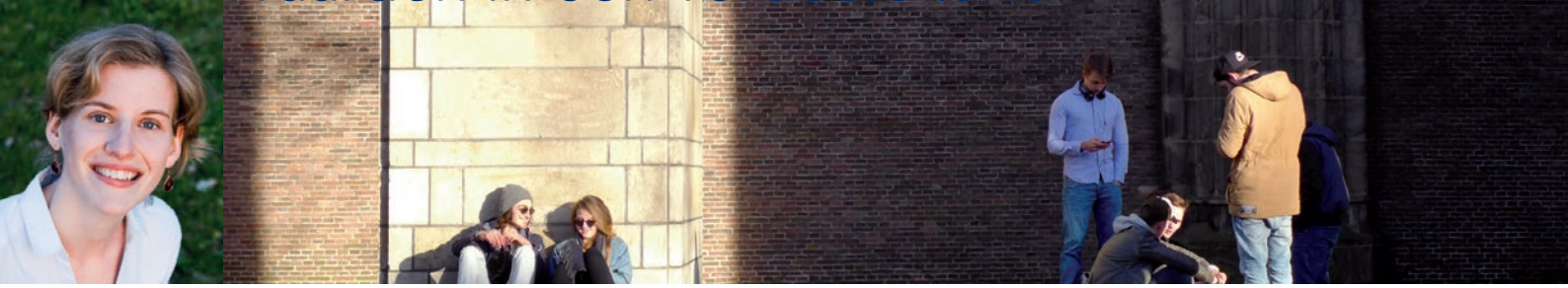
Een gedeelde liefde voor de rechtsstaat

Waarden in een verdeeld land

VOORwoord

Waarden in een verdeeld land

Waarden in de politiek, waar gaat het dan precies over? Over het fundament van vrijheid, verantwoordelijkheid en verdraagzaamheid (VVD), over de vrijheid jezelf te zijn, te investeren in mensen, kansen te krijgen, te delen, te denken aan de toekomst (D66), over de waarde van het klassieke gezin en Bijbelse normen en waarden (SGP) Of over christelijke waarden als menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid, naastenliefde, verdraagzaamheid en zorg voor onze omgeving (ChristenUnie). Wat kan er mis gaan in een land waarin politici zoveel visioenen hebben van het goede leven? Of: hoe kunnen we samenleven in een land waarin zoveel verschillende ideeën over het goed leven naast elkaar bestaan? Want als we naar de uitwerking van die waarden in de praktijk kijken, blijken er toch wel heel verschillende ideeën achter schuil te gaan.

Groen van Prinsterer was beducht voor de waarden waar in zijn tijd veel van verwacht werd: vrijheid, gelijkheid en broederschap. Het zijn waarden die volgens Groen overgenomen werden uit het christendom, maar die zonder die inbedding veranderden in hun tegenhanger. Vandaar ook dat verschillende auteurs in deze *DenkWijzer* erop wijzen dat het verwijzen naar waarden niet volstaat: waarden moeten concreet gemaakt worden. Die vrijheid en gelijkheid bijvoorbeeld, wiens vrijheid en gelijkheid zijn dat? Is dat in de discussie over bijzonder onderwijs de vrijheid voor kinderen om op school niet geconfronteerd te worden met het wereldbeeld van hun ouders? Is het de vrijheid van ouders om hun kinderen naar een school te laten gaan die past bij hun geloof? De gelijkheid, dwingt de overheid die af met 'gij zult gelijk zijn?'

Tot slot de broederschap. Die is in Nederland lang door de staat georganiseerd met de verzorgingsstaat. Nu die uit zijn voegen barst, is het weer zoeken naar de broederschap: wat kunnen we van de familie en vrienden van ouderen vragen? Waar zit de broederschap in onze samenleving? Of heeft de verzorgingsstaat onbedoeld de broederschap om zeep geholpen? De samenleving is intussen veranderd. Uit onderzoek van de Radboud Universiteit Nijmegen blijkt dat in ons land het 'individualistische waardenpatroon' het meest wordt aangehangen, gedefinieerd als 'een oppervlakkige pluk-de-dag-mentaliteit'. Makkelijk zal het dus niet zijn, maar het wordt tijd de broederschap, de solidariteit, de nodige aandacht te geven. Dat kan in mooie formuleringen in verkiezingsprogramma's, maar beter nog aan de onderhandelingstafel en in beleid.

Tot slot: dit is het laatste nummer van *DenkWijzer*. De redactie werkt al geruime tijd aan een qua vorm en inhoud heel nieuw blad dat u in maart 2017 kunt verwachten. We hopen u met die uitgave te blijven inspireren met vernieuwende en verdiepende artikelen over christelijke politiek.

MIRJAM KOSTEN, EINDREDACTEUR

INHOUDSOPGAVE

06 - Pleidooi voor pluralisme | EIMERT VAN MIDDELKOOP

10 - Hoe gaat het met Nederland? | INTERVIEW MET KIM PUTTERS

14 - Politieke waardenweging | MARTINE VONK

18 - Alle scholen zijn bijzonder | EPPO BRUINS

24 - 'Waarden en normen' en de politieke agenda | KARS VELING

28 - De mythe van waardenvrije participatie | BRAM REBERGEN

30 - Een gedeelde liefde voor de rechtsstaat | GEERT JAN SPIJKER

36 - Rechtsstaat in verval. Over de mars door de instituties | SANDER GRIFFIOEN

44 - De Drehtraad | INTERVIEW MET ANDRIES VAN GEMERDEN

46 - Vrijblijvendheid kan niet meer | RIEKE ELSENBROEK

ChristenUnie
Bestuursvereniging

DenkWijzer, studieblad van de ChristenUnie. Jaargang 16, nr. 3, december 2016.

Oplage: 6000 | ISSN: 1568-5845

DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de mr. G. Groen van Prinsterer stichting) en de Bestuursvereniging van de ChristenUnie. DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

- Meer informatie over abonnement of donateurschap via: wi.christenunie.nl
- DenkWijzer verschijnt 3 keer per jaar.
- Deadline kopij volgende nummer: 15-01-2017
- Donateurschap WI per 01-01-2016: € 36,00* per jaar. T/m 26 jaar € 20,00.*
- Donateur WI (kwartaalbetaling) € 9,00 mogelijk met aut. incasso.

*Bij aut. incasso, anders € 2,50 toeslag

Redactie:

Martine Vonk (hoofdredacteur)
Bort Koelwijn (namens bestuursvereniging)
Bernadette van den Berg (namens bestuursvereniging)
Harmjan Vedder (namens Tweede Kamerfractie)
Geert Jan Spijker (WI)
Mirjam Kosten (eindredacteur)

Vormgeving:

frivista | Utrecht

Fotografie:

Folkert Rinkema, ChristenUnie, WI

Druk:

Drukkerij De Bunschoter

Uitgave, redactie en administratie:

Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
WI van de ChristenUnie

Legaten:

Gedenkt u het WI testamentair dan luidt de tenaamstelling: Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, 'Mr. G. Groen van Prinsterer stichting' Amersfoort. KvK dossiernr. 32084387.

Postbus 439, 3800 AK Amersfoort
Telefoon: 033 - 422 69 60
Email: denkwijzer@christenunie.nl
www.wi.christenunie.nl
www.bestuurders.christenunie.nl

Mocht u de toezending van DenkWijzer of uw donateurschap willen opzeggen, doe dit dan schriftelijk voor 1 januari 2017 (per post of via ledenadministratie@christenunie.nl).

© ChristenUnie 2016
Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na toestemming van de redactie.

Om de noodlottige invloed van deze eeuw te peilen, dient men in het oog te houden dat zij zelfs het goede tot kwaad gemaakt heeft. Ik bedoel niet de overvloed van materiële welvaart die haar ten deel is gevallen. Dit is de overvloed die zij, rijk aan beloften en rijker nog in teleurstellingen, niet zelden heeft verspeeld. Nee, ik bedoel de ideeën van recht, vrijheid, verdraagzaamheid, menselijkheid en moraliteit waarin – zoals Satan als een engel van het licht – de eeuw zich aanvankelijk heeft gehuld. Dit zijn vruchten die niet op eigen akker zijn geteeld, maar op christelijke bodem. Alleen in het evangelie vindt men ze in haar echtheid. De klassieke Oudheid heeft er een flauwe afschaduwing van. Alleen de evangelieverkondiging gaf aan deze begrippen een populariteit die in de heidense wereld onbekend is. Deze rijke erfenis is niet bewaard door de orthodoxie en is in de macht van de filosofie gevallen. Wat heeft zij ervan gemaakt? Ondanks grootspraak, zijn deze schatten onder haar beheer tenietgegaan. Geen wonder.

*De uitkomst is het tegendeel van
de voorspiegeling geweest. Recht werd
verwisseld voor onrecht, vrijheid voor dwang.*

Men wilde de gevolgen behouden, terwijl men de beginselen verwierp. Zoals men rekt op het genot van water nadat men de bron heeft dichtgestopt, of op de schaduw van bomen na het doorsnijden van de wortel. Die rekening is te allen tijde een misrekening geweest. Ook hier geldt dat de planten die aan de oevers van de evangeliestroom in heerlijke bloei stonden, wel moesten verdorren toen ze eenmaal werden overgeplant in een land dat droog is en geen water krijgt. Maar nee. Deze vergelijking is nog te zwak en daarmee incorrect. Op de giftige akker van de goddeloosheid ontardden deze planten in schadelijke gewassen, waarvan het dodelijk venijn zich verbergt onder schitterende kleuren en een lieflijke geur. Het zijn toverwoorden waarmee de perfectionering van wijsheid en geluk tevoorschijn zou worden geroepen. Ook al werden zij telkens uitgebazuind, het bleven klanken. De uitkomst is het tegendeel van de voorspiegeling geweest. Recht werd verwisseld voor onrecht, vrijheid voor dwang, vervolging voor verdraagzaamheid, humaniteit voor onmenselijkheid en zedelijkheid voor zedenbederf.

Citaat van G. Groen van Prinsterer. **Ongeloof en Revolutie** (1847 (2008)).
Barneveld: Klassiek Licht Nederlands Dagblad., p174-175.

Pleidooi

DOOR EIMERT VAN MIDDELKOOP

Onderzoeksgegevens tonen al decennia de neergang van de christelijke godsdienst en het kerkelijk leven. De alledaagse ervaring bewijst de privatisering van de (christelijke) godsdienst. De kennis van de Bijbel en de christelijke traditie is bij de doorsnee Nederlander tot een bedenkelijk laag peil gezonken. Datzelfde, hoewel moeilijker aan te tonen, geldt vermoedelijk ook voor de reikwijdte en het gezag van het christelijk ethos. In elk geval is een expliciet beroep daarop in het publiek discours een zeldzaamheid geworden. Deze ontkerstening en het daarmee gepaard gaande waardenverlies heeft zich in een snel tempo voltrokken. Merkwaardig is nu dat deze ontwikkeling intellectueel nauwelijks wordt gethematiseerd. Men zou toch verwachten dat deze transformatie repercussies zou kunnen hebben – ik druk mij zo voorzichtig mogelijk uit – voor bijvoorbeeld de waardenverankering van onze rechtsorde en democratie, het ethos van de arbeid en de onderlinge omgang, de legitimiteit van het gezag et cetera. Waar blijft op intellectueel niveau de reflectie op de betekenis van deze historische breuklijn? Kortom, waar zijn de profeten van deze tijd?

Samenvatting

- Groen begreep de negatieve impact van de Franse Revolutie en de Verlichting.
- De antithese vormt geen geschikt politiek organisatiebeginsel.
- De ChristenUnie moet zich uit overtuiging en eigenbelang inzetten als hoeder van het pluralisme.

voor pluralisme

DE HEDENDAAGSE RELEVANTIE VAN HET WERK VAN GROEN VAN PRINSTERER

Fukuyama en Groen

Een bedenking tegen deze gevraagde thematisering zou kunnen zijn dat christenen een belang hebben bij het stellen van dit type vragen. Dat zou een weinig intellectuele reactie zijn, maar misschien is het meer overtuigend om de relevantie van deze vragen te laten versterken met een waarneming van één van de meest prominente politieke denkers van onze tijd, de Amerikaan Francis Fukuyama. In zijn tweedelig hoofdwerk *De oorsprong van onze politiek* (2011) stelt hij onomwonden dat de rechtsorde, die de politieke macht fundamenteel begrenst, zijn oorsprong vindt in de godsdienst. Dat is historisch eerst en vooral het geval geweest in het christelijke Europa, daar ging het recht aan de opkomst van de moderne staat vooraf. Hij voegt er nog de interessante observatie aan toe dat China nooit een transcendentale godsdienst heeft gekend en wellicht daarom nooit een echte rechtsorde heeft ontwikkeld als een fundamentele begrenzing van de politieke macht.

Ruim anderhalve eeuw geleden raakte Groen van Prinsterer aan ditzelfde thema. Waar het onderwerp voor Fukuyama politicologische relevantie heeft, daar staat voor Groen het onderwerp midden in de geschiedenis. Zoals wij vaak nog reflecteren op de Tweede Wereldoorlog, zo deed Groen dat met de Franse Revolutie. Anders echter dan met het fascisme en nationaal-socialisme die met het eindigen van de oorlog geen rol van betekenis meer speelden, onderkende Groen in zijn tijd dat de onderliggende ideeën van de Franse Revolutie, namelijk die van de Verlichting, nog altijd werkzame krachten waren. Die ideeën parasiteren op het christendom en keren de waarheid van het

christelijk geloof tegelijkertijd om. Een zwakke vorm van een vergelijkbaar parasiteren maakte een jaar of vijftientig opgeld toen in de Nederlandse politiek over cultuurchristenen werd gesproken. Dat waren burgers, die geloof en kerk vaarwel hadden gezegd, maar hun individueel en maatschappelijk ethos nog grotendeels ontleenden aan de christelijke traditie. En die op het CDA stemden. We horen er weinig meer over.

Profetisch

De gestalte van Groen is allereerst een profetische. Wie hem zou vragen om al zijn beweringen te bewijzen begrijpt niets van hem. Er valt op cultuurfilosofisch terrein niet zoveel te bewijzen, wel om aannemelijk te maken en gealarmeerd te worden. Elke geschoolde lezer zal moeten erkennen dat Groen een grondige kennis had van cultuur en geschiedenis, van godsdienst en filosofie. De Revolutieleer – wij zouden zeggen: de ideologie van de Franse Revolutie – kwalificeerde hij als de religie van het ongelof. De diepte van deze op het eerste gezicht eenvoudige stelling is dat de Revolutie en haar ideologische vooronderstellingen niet slechts een afbraak betekenden van het christelijk geloof en de christelijke traditie, maar op haar beurt ook een geloof was dat mensen in de greep kon krijgen en aanzetten tot actie.. Dat is in de twintigste eeuw zichtbaar geworden in het communisme en het fascisme. Dat waren totalitaire, religieuze ideologieën met een atheïstisch mensbeeld. Het doet er niet zoveel toe de vraag te beantwoorden of de profeet Groen dit heeft voorvoeld, hij begreep dat er godsdienstig, filosofisch en politiek iets verschrikkelijks was gebeurd, dat Nietzsche een kwarteeuw later zou verwoorden als de "*Umwertung aller Werte*".

Er is iets voor te zeggen dat we de erfenis van Groen inmiddels grotendeels hebben verwerkt. Vele generaties na hem en voor ons zijn aan de slag gegaan met zijn profetische analyse in bijvoorbeeld een nieuwe, christelijke filosofische school en een anti-revolutionaire politieke partij. Daar kunnen wij nog altijd veel van leren. Groen confronteerde zich met de in zijn ogen desastreuze politieke theorieën van Rousseau, wij weten inmiddels dat vrijwel overal die theorieën zijn stukgelopen op een praktijk van representatieve parlementaire stelsels. Al steken ze soms in een primitieve vorm weer de kop op waar het populisme schermt met 'de stem van het volk' of wanneer politici een buiging maken voor het instrument van het referendum. Met de afstand van de tijd die ons is gegund, zien we beter dat er nog veel meer werkzame krachten in Groens' tijd een maatschappij en politiek vormend effect hebben gehad, zoals de industrialisatie en de daaruit voortvloeiende 'sociale kwestie', het opkomend nationalisme en een technische revolutie.

Tocqueville

Een jaar nadat Groen zijn *Ongeloof en Revolutie* (1847) schreef, publiceerden Marx en Engels hun *Het communistisch manifest* (1848). Enerzijds is dat manifest te beschouwen als een bewijsstuk bij de waarschuwing van Groen dat het ongeloof en de Revolutie nieuwe kwade krachten zouden baren, maar het maakt ook zichtbaar dat er in het denken van Groen elementen van reactie aanwijsbaar zijn. Marx en Engels keken vooruit. Groen is eigenlijk vooral bezig met de ontaarding van de achttiende eeuw, resulterend in ongeloofstheorieën en de Franse Revolutie en een duiding van zijn tijd in termen van het verleden. Een andere politiek verwante denker en tijdgenoot, de Franse aristocraat Alexis de Tocqueville, publiceerde ruim tien jaar eerder zijn magnifieke studie *Over de democratie in Amerika* (1835/1840). In dat nieuwe land ontdekte hij de sociale en politieke kracht van het gelijkheidsbeginsel dat, zo verwachtte hij, ook in Europa zijn doorwerking zou krijgen. Aan dit type analyse kwam Groen nauwelijks toe, want hij bewoog zich eerst en vooral op het hoge niveau van de polariteit tussen ongeloof en revolutie. Dat mag men de profeet Groen niet verwijten, het mag ons de ogen niet doen sluiten voor de geldigheid van tal van andere analytische invalshoeken. En dat is relevant voor ons politieke gebruik van zijn werk.

Meer dan waarden en normen

Een politicus moet zich realiseren dat er meer is dan filosofie of waarden en normen. Het ongeloof en de revolutiegeest, door Groen op hoog niveau bestreden, zijn in hun doorwerking ook gestuit door andere, reëel politieke factoren. Zo is het gif van de klassenstrijd bestreden door de organisatie van niet-revolutionaire arbeiders in coöperatieve vakbonden. Datzelfde kan gezegd worden van het programma van sociale wetgeving, gestart aan het einde van de negentiende eeuw, uitlopend in de verzorgingsstaat van de twintigste eeuw. Het gif van het nationalisme is eerst vergeefs bestreden met de oprichting van de Volkenbond in het interbellum, maar was na de Tweede Wereldoorlog grotendeels uitgewerkt. Daarnaast kan er kortsluiting optreden wanneer bijvoorbeeld een filosofisch of theologisch begrip als de 'antithese' in de politiek een programmatische betekenis krijgt. Abraham Kuyper heeft dit gedaan, de Amerikaans president George Bush evenzo met zijn retoriek van de "axis of evil" en, zij het in afgezwakte vorm, iets vergelijkbaars kenmerkte destijds het kerkistische ledenbeleid van het GPV. Echter, de antithese, de strijd tussen geloof en ongeloof of tussen goed en kwaad, loopt dwars het mensenhart heen en is politiek dan ook geen geschikt organisatiebeginsel. Belangrijker voor de gezondheid van een politiek stelsel dan waarden en normen, zijn soms ook de herinneringen aan verschrikkelijke periodes van vernietiging en terreur. Het Handvest van de Verenigde Naties, de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en de ontwikkeling van het internationale recht waren antwoorden op de Tweede Wereldoorlog en vormden decennialang de solide grondslagen van vrijheid en democratie in het vrije Westen. Daar kan nog de contrastervaring van dat vrije Westen met de onvrijheden van het communistische Oosten aan worden toegevoegd. Kortom, met Groen mag tegen de revolutie het evangelie hoog worden gehouden, maar er is meer te zeggen. Politici zijn geen evangelisten.

Dictatuur van de meerderheid

Groen heeft gereflecteerd op de fundamentele ideologische ontwikkelingen van zijn tijd. Die tijd ligt inmiddels ver achter ons en nieuwe historische ervaringen hebben zich in ons geheugen vastgezet. Het is daarom gekunsteld om het

‘De antithese, de strijd tussen geloof en ongelooft of tussen goed en kwaad, loopt dwars het mensenhart heen en is politiek dan ook geen geschikt organisatiebeginsel’

oordeel van Groen te vragen over bijvoorbeeld de Europese integratie of het moslimterrorisme. Ons kritisch denken moet met zijn tijd meegaan en zich continu reformeren. Intussen blijft het leerzaam te luisteren naar de grote politieke profeten van de negentiende eeuw, die houvast zochten bij het evangelie en de geschiedenis. Groen was zo iemand. Daarnaast was er Tocqueville, congeniaal met het politieke denken van Groen, maar minder evangelisch en meer visionair. Beide aristocratische denkers hebben gewaarschuwd tegen de gevaren van een ‘dictatuur van de meerderheid’ in de moderne democratie. Dat blijft relevant. In Nederland hebben we de periode van de Verzuiling achter de rug. Men hoeft daar niet naar terug te verlangen om toch te constateren en te betreuren dat met dat verdwijnen van het georganiseerde pluralisme op godsdienstige en levensbeschouwelijke grondslag, de fundamentele notie van pluralisme zelf een knauw heeft gekregen. Als het goed is vloeit uit een doorleefd besef van de waarde van grondwettelijke vrijheidsrechten als die van godsdienst en meningsuiting een even doorleefd accepteren van een reëel pluralisme voort waarin men verschillen van mening accepteert en respecteert. Dat besef is aan het verdwijnen.

Pluralisme als waarde en praktijk

De constitutionele ruimte waarbinnen men vrij is zijn godsdienst te belijden, zijn mening te uiten, zijn school te kiezen of zich te verenigen met anderen, zal resulteren in een pluralistische samenleving met een verscheidenheid aan overtuigingen, meningen en organisaties. Die verscheidenheid, dat pluralisme kan echter bedreigd worden wanneer in dat constitutionele vrije veld een meerderheidsmacht dominant dreigt te worden. Dat was in de negentiende eeuw met de opkomst van moderne democratische vormen de beduchtheid van Groen en Tocqueville. Het pluralisme als waarde en als praktijk wordt in onze tijd bedreigd door de radicalisering van de liberale vrijheidsidee. In die radicalisering wordt bijvoorbeeld de vrijheid van meningsuiting op agressieve wijze uitgerekt tot het recht van beledigen, worden het zogenaamde homohuwelijk en de homoseksualiteit verheven tot iconen van permissiviteit waarover geen verschil van mening meer wordt geduld en wordt de voor liberalen altijd

storende stem van de kerk teruggeslagen naar het ongevaarlijke privéterrein. Voeg daarbij de steeds meer publiek geuite weerzin binnen het populistisch vertoog tegen de islam en moslims en de afzwakking van het pluralisme in het onderwijs door pleidooien voor de opheffing van het bijzonder onderwijs en het wordt wat benauwd in Nederland. Niet alleen voor moslims. Een politieke partij als de ChristenUnie zou zich daarom uit overtuiging en om redenen van eigenbelang kunnen profileren als de partij van het pluralisme. De kunst is om dat niet op defensieve wijze te doen, want dan bevestigt men impliciet het gelijk van de meerderheid, maar offensief, als hoeder van de constitutionele ruimte die verscheidenheid aan meningen principieel mogelijk maakt. Politiek is dan weer strijd binnen gegeven kaders, niet om bepaalde (liberale) waarden op te leggen, maar om elkaar op te scherpen, het vertrouwen van de burger te winnen en verdedigbare compromissen te sluiten om het land regeerbaar te doen blijven. Het is goed wanneer politici in een campagne of een debat zichtbaar maken vanuit welke waarden normen zij tot een programmatische keuze komen. Het oogmerk is het afleggen van verantwoording, niet om elkaar geheel te overtuigen. De overheid gaat niet over de waarheid, daarvoor moet men elders zijn. De kunst van het politieke bedrijf is om de eigen waarden en normen zodanig operationeel te maken dat er, gegeven het democratisch pluralisme, toch bruggen geslagen kunnen worden naar de tegenstander in campagne en debat met wie men om redenen van de regeerplicht daarna moet samenwerken. En dreigen we daarbij te pragmatisch te worden dan nemen we *Ongelooft en Revolutie* van Groen van Prinsterer ter hand om weer onder spanning te komen staan. ■

Auteur **Eimert van Middelkoop** was lid van de Tweede Kamer (1989, GPV-2002, ChristenUnie), was lid van de Eerste Kamer (2003-2007), was Minister van Defensie (2007-2010, Kabinet Balkenende IV) en Minister van Wonen, Wijken en Integratie (2010, Kabinet Balkenende IV).

INTERVIEW MET KIM PUTTERS

Hoe gaat het met Nederland?

DOOR MIRJAM KOSTEN EN GEERT JAN SPIJKER

Het Sociaal en Cultureel Planbureau publiceert onder meer *Continu Onderzoek Burgerperspectieven* – kwartaalberichten waarin de resultaten staan van onderzoek naar hoe het met de Nederlander en Nederland gaat. We spreken directeur Kim Putters om te horen hoe het er nu voorstaat. Wat is het ‘wij’ van Nederland en waar liggen de scheidslijnen in onze samenleving? En: wat is de rol van politici in dat landschap?

Hoe gaat het met Nederland?

De Nederlandse samenleving blijft een samenleving met een hoge kwaliteit van leven, breed in de bevolking. We zijn gelukkig. We hebben een overheid die nog steeds heel veel voor je regelt als je niet mee kunt komen. We kijken alleen niet zo positief naar die overheid; daar zie je een groot verschil met Scandinavische landen, waar mensen ook gewoon blij kunnen zijn over met overheid. Nederlanders zijn niet zo snel blij met de overheid.

Vanmorgen werd duidelijk dat Trump de Amerikaanse verkiezingen heeft gewonnen. Bent u verrast over de uitslag?

In een column in het Financieel Dagblad schreef ik “Trump en Clinton zijn beiden onderdeel van de oude politiek en de oude economie, maar de kandidaat die zich het meest gedwongen voelt om de verbinding met de afgehaakte burgers aan te gaan, komt in het Witte Huis. En zo onterecht is dat niet.” Dat zegt nog niet zoveel over de vraag of ik er blij mee ben. Er zijn nog analyses nodig, om te zien waar die stemmen vandaan komen. Maar alles wijst er op dat Trump een groep heeft weten aan te spreken die zich achtergesteld voelt. Een groep die misschien anders niet was gaan stemmen. Een groep die zegt: “ik verzet me tegen het systeem, ik wil ook meedoen en meedelen in de welvaart. Ik zie dat immigranten in ons land komen en ook banen verdringen, we vechten in het buitenland maar wat hebben we daar zelf aan?” Dat sentiment heeft Trump aangeboord en hij wist die mensen te mobiliseren. Net zo goed als dat bij de Brexit gebeurde en zoals Pim Fortuyn dat destijds bij ons deed. Trump heeft die scheidslijnen effectief gecultiveerd; hij

heeft eerst die scheidslijn naar boven getild en de ene kant ervan gepakt. Dat levert echter niet automatisch verbinding op.

Trump boort een negatief sentiment aan. Hebben politici niet eerder de taak om een verbindende taal te spreken?

Tja, wie ben ik om iets te zeggen over hoe politici zich moeten uiten. Ik denk dat taal niet onschuldig is. En ik denk dat politici zich moeten realiseren dat je stuurt met taal. Wij zien in onze kwartaalonderzoeken *Burgerperspectieven* hoe het vertrouwen van de Nederlanders in de politiek zich ontwikkelt. Daarin zien we dat fatsoen, normen en waarden bijna altijd in de top drie van het nationaal probleembesef zitten. Mensen zijn uiteindelijk helemaal niet positief over politici die elkaar rollebollend over de straat uitschelden voor van alles en nog wat. Tegelijkertijd zie je natuurlijk ook dat wanneer sommige politici taboes doorbreken, dat gezegd wordt: “eindelijk zegt iemand waar het op staat.” Dus er zit een beetje een spanning op de lijn maar ik denk wel dat Nederlanders van nature niet zo zitten te wachten op mensen die heel erg schreeuwen en denken alle wijsheid in pacht hebben. Ik geloof dat Nederlanders altijd iets meer pacificerend zijn dan bijvoorbeeld Amerikanen – maar dat is wel erg aan het veranderen; ons politiek klimaat is ook wel echt veranderd in de afgelopen decennia. Als verkiezingen alleen maar opleveren dat de samenleving verder uit elkaar raakt, met het risico op conflictueuze verhoudingen, is dat niet goed voor een samenleving. *As simple as that*. Er moet ook weer verbinding gelegd worden om een stap verder te komen in de samenleving.

Wat zijn belangrijke scheidslijnen in Nederland?
Onze samenleving is niet zo sterk gepolariseerd als die in Amerika. Vooral opleidingsniveau en etniciteit zie ik als zorgpunten. Etniciteit als scheidslijn is in omvang minder groot, maar in mijn ogen qua explosiviteit wel weer groter. Dan heb ik het over de spanningen rond Turkse Nederlanders en Marokkaanse Nederlanders en moslims in Nederland. Het onderlinge onbegrip en het ontbreken van elk gedeeld referentiekader tussen die groep van bijna een miljoen mensen en andere Nederlanders, dat baart mij heel veel zorgen om dat het een explosieve situatie is, die ieder moment kan ontvlammen.

Is het zo erg, wat bedoelt u met ontvlammen?
Ik denk dat het onbegrip zo groot is dat mensen heel snel tegenover elkaar kunnen staan. We hebben hier gelukkig nog geen aanslagen gehad, maar ze zijn steeds dichterbij gekomen. Ik denk dat Nederland heel veel moeite heeft om daarmee om te gaan. Wij hebben veel onderzoek onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders gedaan, onder jongeren, en daar komt dit beeld uit naar voren: Je bent met eenzelfde CV als die van een autochtone jaargenoot drie keer zo vaak werkloos. Zij zeggen: "het maakt niet uit, we doen alles wat de Nederlandse samenleving ons vraagt, wat onze ouders niet konden, maar we krijgen die baan nog niet. We horen er hier niet bij, moeten continue uitleggen dat we moslim zijn maar geen Kalasnikov dragen. We moeten ons verantwoorden voor aanslagen die elders in de wereld gebeuren." Tegelijkertijd is het ook niet zo gek als 63% van de Marokkaanse jongens in aanraking met politie en justitie komt dat je dan niet meteen een baan krijgt: er speelt ook wel iets aan die kant van de lijn. Kortom: er is een mengelmoes van factoren die voor heel veel verwijdering zorgt.

Wat is het risico van die verwijdering?
De uitvlucht voor veel van deze jongeren is het moslim-zijn. Laat dat nu precies de angst cultiveren van de rest van Nederland. Want wat zien heel veel andere Nederlanders? Die zien mensen steeds vaker een moskee ingaan terwijl ze zelf nog nooit een stap in een kerk hebben gezet. Er groeit in ons land een generatie op, die niet is opgegroeid met kerkgang maar die wel ziet dat er aanslagen gepleegd worden door moslims. Het is voor een groot deel van de wereld heel normaal

om naar een kerk of moskee te gaan; en wij beginnen dat steeds enger te vinden in Nederland.

Dan ligt het probleem toch ook wel een beetje bij het Nederland dat niet met religie om kan gaan?
Wij zijn het snelst gesecculariseerde land in Europa. Dat hebben we niet zo in de gaten, maar geen land om ons heen in zo snel gesecculariseerd als wij. Wij denken alsmaar dat wij de maat van de dingen zijn – nu zeg ik het iets te bot – maar dat is natuurlijk niet zo. De hele wereld om ons heen is geloviger. Of: belijdt zijn geloof actiever.

Wij zijn een eiland van seculariteit?
Ook dat moet je weer nuanceren. Wanneer we in een onderzoek als *God in Nederland* concluderen dat 84% van de Nederlanders niet meer naar de kerk gaat, betekent dat niet dat 84% van de Nederlanders gelooft dat er niets is tussen hemel en aarde. Integendeel, we zien juist een hele grote variëteit van huiskamerdiensten, van online activiteiten van religieuzen tot yoga en meditatie, die toch ook iets met zingeving te maken hebben. Kortom: Nederlanders zijn wel degelijk zoekende naar iets dat zin aan het leven geeft. Alleen, we zijn er voor een deel een beetje onhandig in geworden omdat we die instituties niet meer zo hebben.

Die verwijdering tussen mensen van verschillend opleidingsniveau en verschillende etniciteiten, kunnen we daar met beleid iets tegen doen?
We kijken allemaal naar de politiek. Historisch gezien zijn we een land van pacificatie, van groepen die zichzelf organiseren, van een overheid op afstand. Langzaam maar zeker zijn we ontzuild, we zijn gesecculariseerd, de verzorgingsstaat ontstond en de overheid is almachtiger geworden. Grotendeels is de maatschappelijke democratie en zijn de maatschappelijke verbanden verdwenen. Wat de consequentie daarvan is: alles is politiek geworden in dit land. De democratie is in ons land verengt tot politiek, het parlement, de gemeenteraad. We komen uit een geschiedenis waarin democratie er ook over ging wat jij in de buurt te zeggen had en in het ziekenhuis, de school en de kerk. Je kon er zeker van zijn dat je ook aan de onderkant van de arbeidsmarkt met een goed gesprek met je dominee of de rector van de school ervoor zorgde dat je punt bij politici terecht kwam. Dat waren achterkamertjes en daar was ook niet iedereen

‘Politici gaan steeds meer beloven en kunnen steeds minder waarmaken. We moeten zoeken naar de verbinding tussen overheid en samenleving en ook het bedrijfsleven’

tevreden over. Maar je had er nog het gevoel bij dat maatschappelijke verbanden en de politiek enigszins met elkaar communiceerden. Dat laatste is verdwenen en daardoor is elk probleem politiek geworden. Wat jij vroeger misschien via de school probeerde op te lossen met de dominee of de buurt, dat is gelijk een probleem voor de gemeenteraad of de Tweede Kamer.

Vindt u dat een probleem?

Het heeft de verwachtingen ten aanzien van de overheid zo hoog gemaakt dat ze onmogelijk waar te maken zijn. En dat heeft in mijn ogen bewerkstelligd dat opeenvolgende verkiezingen steeds grotere teleurstellingen zijn geworden. Want politici gaan steeds meer beloven en kunnen steeds minder waarmaken. We moeten zoeken naar de verbinding tussen overheid en samenleving en ook het bedrijfsleven. Kan dat nog anders in deze tijd? Ik heb het antwoord ook niet helemaal, want wat ik ook zie, is dat het door die privatiseringen wel heel erg ingewikkeld wordt om in al die voorzieningen weer enigszins eigenaarschap van de gemeenschap in te brengen.

Brengen referenda de democratie weer dichterbij de burger?

Zolang het debat over zeggenschap beperkt blijft tot referenda, gaan die ons de oplossing niet brengen. Mensen zijn hoger opgeleid en willen en kunnen meer inspraak hebben. Ik denk dat referenda, vormen van directe zeggenschap, beter doordacht moeten worden. Er moeten heldere spelregels komen met kwaliteit van informatie zodat mensen weten waarover het gaat. Je moet het goed in combinatie met die representatieve democratie doordenken. Dat was absoluut niet het geval bij het Oekraïense referendum. Het beeld ontstaat van een onmachtige politiek die niet weet wat ze er mee moet. En dan heb ik het niet alleen over premier Rutte die met lege handen in Europa staat, maar over het hele Nederlandse Parlement dat niet meer weet wat het verschil is tussen een correctief en een bindend referendum, terwijl ze zelf in een wet hebben vastgesteld dat het om een correctief referendum gaat. Ik begrijp de totale verwarring en de boosheid eromheen als er niets mee gedaan wordt. Maar inderdaad, we zullen referenda anders moeten verankeren.

Maar er is dus meer nodig?

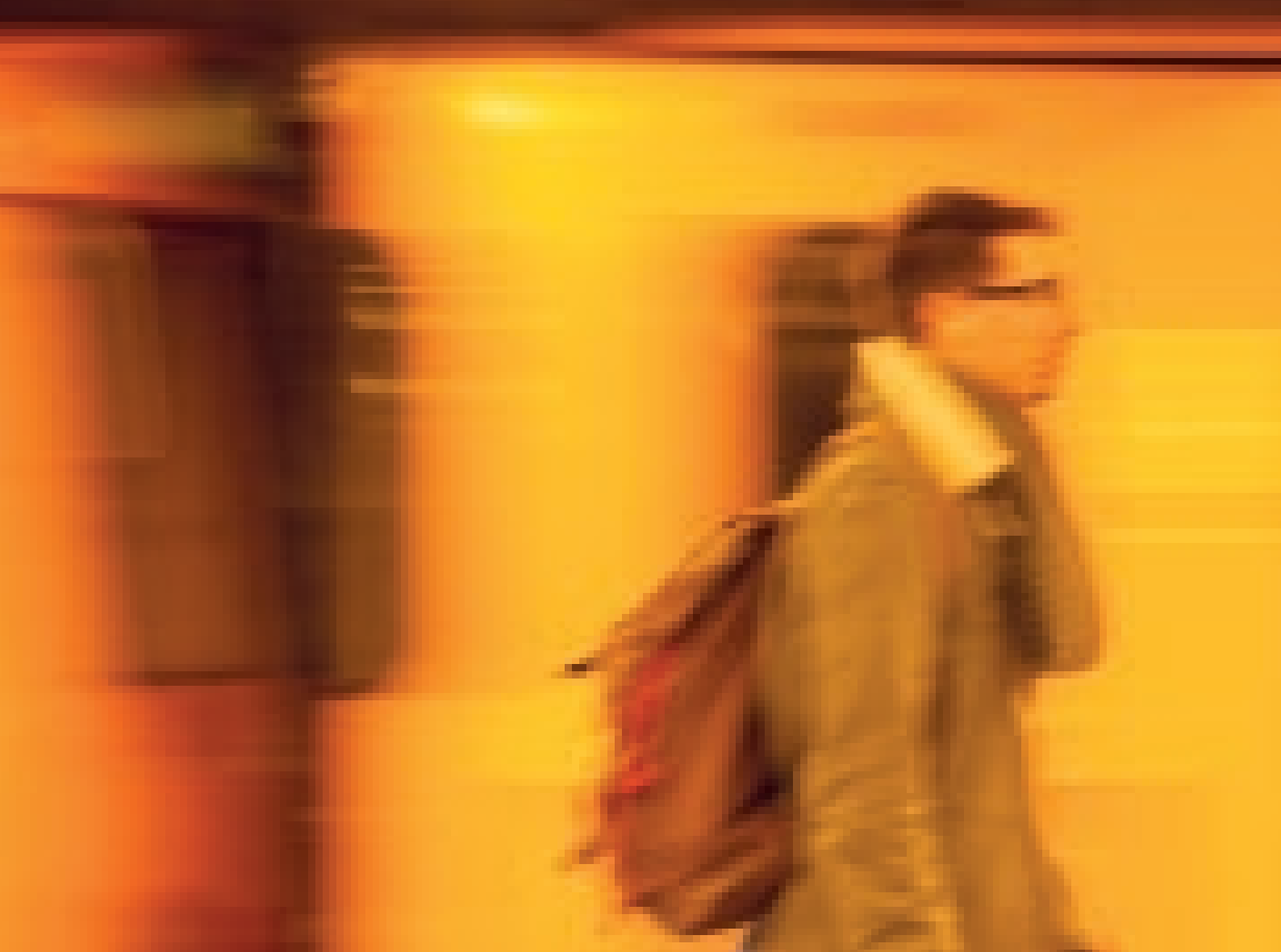
We hadden het net over die maatschappelijk verbanden. Die maatschappelijke democratie hebben we veel meer nodig. We gaan de onvrede en het onbehagen niet oplossen door alleen maar meer referenda te organiseren; er zal ook iets moeten gebeuren in de organiseren van het eigenaarschap bijvoorbeeld, in die coöperatieve verbanden. Zodat mensen weer het idee hebben dat als hun ouders in een verpleeghuis zitten dat ze er iets te zeggen hebt en dat ze er onderdeel van zijn. Er is iets breeders nodig. Er ligt een voorstel van de beide Kamers om in een staatscommissie het parlementair stelsel te onderzoeken. Ik hoop dat het kabinet dat overneemt op een manier die breder is. Namelijk door niet alleen te kijken of de Eerste Kamer nu moet blijven bestaan – dat zou weer een enorm naar binnen gekeerde exercitie op het Binnenhof zijn – maar om dit totaalplaatje in kaart te brengen. Wat betekent democratie in Nederland? En dat is niet alleen politiek, dat is van oudsher de samenleving. Dus de vraag is: kunnen we een totaal pakket van maatregelen met elkaar bedenken? En dan heb ik het ook over referenda. Er zijn de laatste tijd prachtige rapporten verschenen van de VNG en Commissie van der Donk, en er staan bestuurders op die nieuwe vormen van democratie willen (Code Oranje), dus ik denk dat er tal van ideeën op tafel liggen om dat goed te doen. Zo’n staatscommissie zou daar bij kunnen helpen om dat kracht bij te zetten.

Ik kan me voorstellen dat politici ook wel een beetje benauwd zijn geworden voor de burger die ze zagen bij de vluchtelingenopvang.

Die was niet coöperatief.

Als dat onze samenleving is, als die boosheid in onze samenleving zit, dan is het ergste wat je kunt doen eromheen kijken. Als hij er is – en hij blijkt er te zijn – dan is dat onderdeel van onze samenleving en dan zul je dat in de ogen moeten kijken: politiek is niet voor bange mensen. ■

Personalia Prof. Dr. Kim Putters is directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau.

DOOR MARTINE VONK Waarden zijn terug in het politieke debat. Tenminste, ze waren altijd aanwezig, maar ze mogen weer benoemd worden. Maar wat zijn waarden eigenlijk? En als de ene politicus spreekt over de waarde vrijheid, bedoelt hij dan hetzelfde als wanneer een politicus van een andere partij ditzelfde woord in de mond neemt? Nee, in veel gevallen niet. Hoe wegen we waarden en hoe kunnen we als ChristenUnie-politici vanuit onze waarden samenwerken met andere politieke partijen?

Wat bedoelen we met waarden?

Sociaal psycholoog Shalom Schwarz omschrijft waarden als gewenste doelen die dienen als leidende principes in het leven van mensen.¹ Eerder al definieerde cultureel antropoloog Clyde Kluckhohn waarden als overtuigingen over het wenselijke die de keuzes uit beschikbare middelen en mogelijkheden beïnvloeden.² Waarden staan dus voor ideeën over gewenste situaties in de toekomst die tegelijkertijd onze afwegingen beïnvloeden op weg naar die gewenste situaties. Op weg naar de verkiezingen horen we politici spreken over ‘onze’ waarden, alsof deze als vanzelfsprekend door iedereen, of minstens een ruime meerderheid van de bevolking, worden gedeeld. Nu is het zo dat de waarden zelf inderdaad vaak wel worden gedeeld (vrijwel iedereen vindt veiligheid en vrijheid belangrijk), maar dat niet iedereen dezelfde betekenis geeft aan deze waarden.

Neem de waarde vrijheid. Degene die dit noemt als belangrijke waarde heeft een bepaald idee bij wat hij verstaat onder vrijheid. Het is echter wel nodig om te weten wat deze persoon verstaat onder vrijheid. Is het de totale afwezigheid van overheidsbemoeienis, zodat ieder kan doen en

Politieke waarden weging

laten wat hij wil? Of betekent vrijheid juist een beperking van deze totale vrijheid van individuen, zodat ook minderheden ruimte houden om hun ideeën uit te werken? Om een actuele kwestie te noemen: is het vrijheid wanneer alle scholen algemeen openbaar onderwijs verzorgen, of is het juist vrijheid wanneer scholen de keuze hebben om een specifieke religieuze overtuiging vorm te geven? Dit voorbeeld laat zien dat het noemen van de waarde vrijheid ons nog niet echt verder brengt, zolang de persoon in kwestie niet toelicht wat hij precies bedoelt met deze waarde.

Normen en waarden

Waarden worden vaak in één adem genoemd met normen: 'het normen-en-waarden-debat'. Toch zijn waarden en normen niet hetzelfde. Waarden geven het gewenste eindbeeld aan, terwijl normen afspraken zijn hoe deze waarden te kunnen realiseren. De norm 'stoppen voor een rood stoplicht' is bedoeld om de waarde 'veiligheid' waar te kunnen maken. Belangrijk is dus om de niet de norm centraal te stellen, maar de waarde. De norm is slechts een weg om de gewenste waarde te realiseren. Voor politici is het belangrijk zich niet vast te bijten in de

normen, maar uit te zoomen en open te staan voor andere manieren om de onderliggende waarden te kunnen realiseren. Misschien is de veiligheid in dit voorbeeld wel beter gediend met een rotonde. Wel is het mogelijk om vanuit verschillende waarden tot dezelfde standpunten komen. Dat is interessant wanneer je als politicus een meerderheid voor een voorstel probeert te krijgen bij andere partijen. Een voorbeeld is de zondagsrust. De norm 'geen winkels open op zondag' wordt bij de meeste ChristenUnie politici vooral gesteld om de waarde 'zondagsheiliging' vorm te kunnen geven. Andere partijen zullen deze waarde misschien niet delen, maar staan wel open voor zondagsluiting, omdat het economisch weinig voordelen heeft voor kleine ondernemers. Of omdat uit onderzoek blijkt dat een dag per week rust goed is voor de gezondheid van mensen. De uitdaging is dus om aan te sluiten op het diepere niveau van waarden van anderen, om uiteindelijk je eigen waarden te kunnen realiseren. Hier kom ik later op terug.

Botsende waarden

Mensen hebben meestal meerdere waarden tegelijk die variëren in belangrijkheid. Sociaal psychologen

spreken in dit verband van een waardenhiërarchie. De belangrijkste waarden staan bovenaan en zullen sterk bevochten worden. Vrijheid van godsdienst is zo'n waarde voor de ChristenUnie. Andere waarden zijn weliswaar belangrijk, maar zijn meer onderhandelbaar. Wanneer waarden met elkaar botsen wordt deze hiërarchie duidelijk. Het politieke debat leent zich bij uitstek voor botsende waarden. De kunst is om dit debat niet alleen te voeren op het niveau van verschil van mening, maar dieper in te steken door de botsende waarden boven tafel te krijgen. Dan gaat het debat over het 'waarom en waartoe' in plaats van alleen over het 'wat'; over de waarden dus in plaats van alleen over de normen.

Dat in het debat tussen verschillende partijen waarden botsen, ligt voor de hand. Maar ook binnen de partij kunnen waarden botsen. In onze eigen lokale fractie hebben we bijvoorbeeld veel gediscussieerd over het wel of niet plaatsen van windmolens. Bij het afpellen van onze standpunten kwamen verschillende waarden aan bod. Duurzaamheid is een belangrijke waarde, al verschillen ook hierbij soms de meningen over wat nu wel en niet duurzaam is. Bij deze vraag helpt het om de feiten boven tafel te krijgen. Een andere waarde is het draagvlak onder bewoners: mensen uit de directe omgeving van de beoogde molen waren fel tegen plaatsing. Anderen waren juist positief. Een derde waarde is behoud van de lokale economie. Een naastgelegen biologisch kippenbedrijf verwachtte een negatief effect van de molens op het gedrag van de buiten scharrelende kippen. Nog een ander benadrukte de impact van de windmolens op het landschap.

Al met al botsten de waarden vooral langs de lijn collectieve waarden (duurzame energie) en individuele waarden (behoud lokale economie) en langs de lijn korte termijn (draagvlak bewoners) en lange termijn (vermindering noodzaak fossiele brandstoffen, inperking klimaat effecten). Je zag dat de waardenhiërarchie bij de afzonderlijke fractieleden verschilde. Hier hebben we een goed inhoudelijk debat over kunnen voeren en gezocht naar een zo goed mogelijk gedragen standpunt. Soms lukt dat door bepaalde waarden anders vorm te geven. Het draagvlak hebben we bijvoorbeeld geprobeerd te vergroten door in de gemeenteraad erop aan te dringen dat bewoners ook een economisch belang kunnen hebben in de windmolens via een coöperatie. Om de landschappelijke waarden te realiseren hebben we een compensatiefonds in het leven geroepen.

Basiswaarden van de ChristenUnie

Ook al hebben individuele ChristenUnie-politici verschillende waardenhiërarchieën en is het goed ons dat te realiseren, vinden we elkaar in de kernwaarden van de partij. In het Kernprogramma beschrijft de ChristenUnie waarop de partij haar politiek baseert. Naast het 'richtinggevend perspectief' (geloof, hoop en liefde) en het 'vaste fundament' (de Bijbel en traditie van christelijk denken), formuleert de partij drie centrale kernwaarden die leidend zijn in politieke afwegingen: dienstbare samenleving, geloofsvrijheid en waardevol leven. De dienstbare samenleving staat voor een bescheiden overheid die ruimte biedt aan mensen om zelf hun verantwoordelijkheden in zorg en samenwerking te nemen. Geloofsvrijheid staat voor de vrijheid van mensen om hun geloof en overtuiging te mogen delen in de samenleving. Waardevol leven gaat over zowel duurzaamheid van de leefomgeving als over behoud van waardigheid van mensen. Op de website van het Wetenschappelijk Instituut hebben verschillende mensen gastblogs geschreven om deze waarden nader te duiden.

Vaste waarden?

Strikt genomen zijn deze kernwaarden zelf geen waarden, maar paraplubegrippen met onderliggende waarden. Deze worden benoemd in de toelichting: vrijheid, verantwoordelijkheid, dienstbaarheid, respect, kwetsbaarheid, waardigheid en rechtvaardigheid. De vraag is hoe vast deze waarden staan. Ik denk dat het goed mogelijk is dat er in de tijd accentverschuivingen plaatsvinden in de uitwerking ervan of dat de waardenhiërarchie zelf verandert, terwijl de kern blijft bestaan. Dit heeft enerzijds te maken met verschuivingen in de partij zelf. Denk bijvoorbeeld aan de grondslag die in juni 2015 is aangepast. Als duiding van het christelijk geloof wordt nu verwezen naar de Geloofsbelijdenis van Nicea. Daarvoor stonden de Drie Formulieren van Enigheid veel meer centraal. Doordat de achterban van de ChristenUnie verbreedt, dekt de Geloofsbelijdenis van Nicea nu beter de kern van het gedeelde Christelijk geloof.

Veranderingen hebben anderzijds te maken met een veranderende samenleving, waarin accenten verschuiven. We zien dat de waarden genoemd in het conceptverkiezingsprogramma net iets afwijken van die in de toelichting op het Kernprogramma. In het verkiezingsprogramma worden ook naastenlief-

‘Het politieke debat leent zich bij uitstek voor botsende waarden’

de, verdraagzaamheid en zorg voor de schepping expliciet genoemd als basiswaarden. Het accent in het huidige conceptverkiezingsprogramma ligt sterker op vrijheid dan voorheen. Door de tijd heen zien we dus globaal dezelfde waarden, maar wel met andere accenten en in steeds een net iets andere waardenhiërarchie.

Bovengenoemde waarden blijven nog vrij abstract. De waarden worden concreter gemaakt in de specifieke maatregelen en plannen in het verkiezingsprogramma. De totstandkoming van zo'n verkiezingsprogramma is een spannend proces, omdat je dan de waarden tegen elkaar moet gaan afwegen. Hoe verhoudt een bescheiden overheid zich tot het opkomen voor kwetsbare mensen? Waar houdt de verantwoordelijk van burgers op en waar zijn maatregelen vanuit Den Haag of gemeenten nodig? Wat is barmhartig en rechtvaardig in het vluchtelingenvraagstuk? Hoe verhouden landbouw en natuur zich tot elkaar? We vinden dierwelzijn belangrijk, maar waar liggen de grenzen? Juist op al die schuurpunten komt het erop aan wat de betekenis van de waarden werkelijk is en wat we het meest belangrijk vinden. De kunst is steeds om de afweging op het niveau van onderliggende waarden te krijgen en dan te kiezen voor het standpunt met het grootste draagvlak en dat het dichtst staat bij de kernwaarden.

Waarden als verbinding

Deze gerichtheid op waarden geldt niet alleen binnen de partij, maar ook in de samenwerking met andere partijen. Dit geldt in het algemeen maar in het bijzonder wanneer je steun zoekt voor een bepaald voorstel. Ik noem daar drie redenen voor. De eerste is dat je door te zoeken naar leidende waarden de persoon of partij tegenover je serieus neemt. Je laat je niet tegenhouden door een mening die de jouwe niet is, maar je graaft dieper naar wat de ander drijft. Je raakt daarbij aan de overtuigingen en

integriteit van de ander. Hiermee bouw je relaties op waar je in de toekomst op kunt voortbouwen. De tweede reden is dat je doorvraagt naar wat de ander eigenlijk wil. Als je allebei zegt het goede voor de samenleving te zoeken, is nog lang niet helder dat je ook hetzelfde wilt. Daarvoor moet je doorgraven naar onderliggende waarden. Zo kun je erachter komen dat je misschien wel dezelfde begrippen gebruikt (zoals vrijheid, verantwoordelijkheid, veiligheid), maar dat je deze begrippen anders invult. Of juist andersom, dat je aanvliegroute vanuit diepliggende waarden verschilt, maar dat je elkaar kunt vinden op een bepaald standpunt. Een mooi recent voorbeeld daarvan is het behoud van kerkelijk erfgoed waarbij D66 en de ChristenUnie, gedreven vanuit totaal verschillende drijfveren, elkaar toch vonden.

De derde reden is dat wanneer je partners vindt voor je voorstel of motie waarbij alle partijen aansluiting vinden op hun eigen waarden, dit leidt tot draagvlak dat geworteld is in overtuigingen. De partijen zullen niet zo snel afstand nemen van dit standpunt, omdat dit raakt aan hun basiswaarden, waardoor de kans dat een plan slaagt aanzienlijk toeneemt.

Hoopvol realistisch

De uitdaging is dus om helder voor ogen te hebben wat partijen, maar ook individuele politici binnen die partijen, belangrijke waarden vinden en hen daarop aan te spreken. Dit zal wellicht vooral buiten de vergaderzaal plaatsvinden, omdat de realiteit van het politieke debat helaas vaak weinig ruimte laat voor debat op waardenniveau. Het past bij de ChristenUnie om daar ook in het debat aandacht aan te blijven besteden. En dan bedoel ik niet alleen noemen dat waarden belangrijk voor ons zijn, maar vooral welke waarden en wat we daarmee bedoelen. De naam van het verkiezingsprogramma, ‘Hoopvol realistisch’, dekt beide kanten van de definitie van waarden waar ik dit artikel mee begon: gewenste, hoopvolle, situaties in de toekomst en de realistische afwegingen op weg daar naar toe. Werken vanuit waarden leidt tot politiek vanuit het hart. ■

Noten

- 1 ZS.H. Schwarz en A. Reuling (1995). Value Priorities and Religiosity in Four Western Religions. *Social Psychology Quarterly*, 58(2) 88-107.
- 2 C.K. Kluckhohn (1951). *Values and Value Orientations in the Theory of Action*. in: T. Parsons & E. A. Shils (Eds.), *Toward a General Theory of Action*. Cambridge, MA: Harvard University Press., 395.

Auteur

Dr. Martine Vonk is hoofdredacteur van *DenkWijzer* en lid van het Curatorium van het Wetenschappelijk Instituut. Ze werkt als lector Ethiek en Technologie bij Saxion.

Alle scholen zijn bijzonder

DOOR EPP0 BRUINS In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen klinken pleidooien voor een acceptatieplicht, afschaffen van financiële gelijkstelling openbaar en bijzonder onderwijs en het helemaal verbieden van bijzonder onderwijs. Hoeveel ruimte is er voor verschil?

Toen de Franse Revolutie in het begin van de negentiende eeuw ons land overspoelde, kwam al gauw de gedachte van staatsonderwijs als middel om het volk te verheffen. De overheid werd gezien als neutrale macht die weet wat goed is voor de kinderen. Deze liberale verlichtingsgedachte heeft in Nederland nooit echt voet aan de grond gekregen. Vanaf het moment dat in 1848 onderwijsvrijheid ontstond onder de nieuwe grondwet van de liberaal Thorbecke, verenigden ouders van allerlei gezinden zich om overal in het land bijzondere scholen te stichten. Met de leerplicht die op 1 januari 1901 inging, bleek de behoefte aan 'een school die bij je past' nog groter te worden.

Het werd door velen dan ook als een overwinning gevoeld dat vanaf 1917 het bijzonder onderwijs niet langer financieel werd achtergesteld ten opzichte van het openbaar onderwijs. Deze gelijkstelling is vervat in het huidige Artikel 23 van de grondwet.

‘Het opmerkelijke is dat Artikel 23, toen ons land nog overwegend christelijk was, juist het voortbestaan van *openbare* scholen in iedere gemeente heeft beschermd’

Anno 2016 zien we dat nog steeds tweederde van de ouders hun kind naar een bijzondere school stuurt. Bovendien is ruim tachtig procent tevreden tot zeer tevreden met de keuze aan schooltypes in hun omgeving, zo blijkt uit recent onderzoek van TNS-NIPO in opdracht van Verus en VGS.

Dooddoeners

Het is dan ook onbegrijpelijk dat er een roep is om het bijzonder onderwijs niet meer te financieren of zelfs te verbieden. Een waaier aan mythes en dooddoeners wordt daarbij gebruikt als zogenaamd argument. Het bijzonder onderwijs zou segregatie in de hand werken. In werkelijkheid zien we dat op bijzondere scholen relatief net zoveel kinderen van allochtone afkomst zitten als op openbare scholen; het is veeleer de samenstelling van de wijk die de samenstelling van de school bepaalt. Bijzonder onderwijs zou ook niet meer 'van deze tijd' zijn. Maar wie bepaalt wat 'van deze tijd' is? En het onderwijs zou een afspiegeling van de samenleving moeten zijn, terwijl juist Artikel 23 dat mogelijk maakt omdat iedereen het recht heeft zich te verenigen en een school te starten. Dat dat in de praktijk moeilijk is vanwege de hoge stichtingsnormen en de krimpende bevolking, heeft niets te maken met de inhoud van Artikel 23.

De roep om de afschaffing van Artikel 23 komt politiek van links én rechts, van liberaal en socialistisch. Beide stromingen zijn kinderen van de Franse Revolutie. Links en rechts zetten daarmee vierduizend basisscholen en meer dan honderduizend leraren in de beklagdenbank.

De keerzijde van Artikel 23

Het opmerkelijke is dat Artikel 23, toen ons land nog overwegend christelijk was, juist het voortbestaan van *openbare* scholen in iedere gemeente heeft beschermd. Ook in regio's waar maar weinig behoefte was aan openbaar onderwijs, zorgde de gemeente ervoor dat het beschikbaar bleef voor ouders die hun kind daar graag naar toe wilden sturen. Nooit was er een roep vanuit christelijke partijen (of vanuit andere stromingen) om het openbaar onderwijs op te heffen. En ook nu zijn er regio's waar openbare scholen ternauwernood het hoofd boven water houden. Artikel 23 beschermt de diversiteit aan scholen en de keuzevrijheid van ouders, zowel openbaar als bijzonder. En regelt de gelijke bekostiging.

Des te opmerkelijker is de luide oproep van de SP, VNL en sommige VVD'ers om het bijzonder onderwijs, en met name de scholen op religieuze grondslag, de nek om te draaien door de geldkraan dicht te draaien of zelfs een verbod uit te vaardigen. Uitvoering van dat standpunt zou de keuzevrijheid van ouders enorm inperken. Het is dan ook onduidelijk welk feitelijk probleem men wil oplossen. Is het angst voor islamitische scholen? Is het een afkeer van 'witte' scholen?

Verlichtingsgeloof

Nee, het is een idee fixe. Het is gelijkheidsdenken, de *égalité*. Het is de liberale én socialistische droom dat je kinderen tot hun achttiende niet moet confronteren met religieuze gedachten zodat ze zonder waanideeën kunnen opgroeien tot gezonde burgers. Het is een aanval van orthodox-religieuze aanhangers van het Verlichtingsgeloof.

Het is dan ook de hoogste tijd om weer voluit anti-revolutionair te zijn. Een neutrale overheid bestaat niet en neutraal onderwijs evenmin. Iedere leraar heeft een wereldbeeld, een mensvisie, een levensbeschouwing van waaruit hij denkt en handelt. Alle volwassenen in de nabijheid van kinderen zijn rolmodellen en het is verstandig en eerlijk om er open over te zijn vanuit welk perspectief de leraar zijn lessen geeft. Geloof trek je niet bij de voordeur uit als een jas die je aan de kapstok hangt. Bij $1+1=2$ kun je je nog neutraal opstellen. Maar onderwijs gaat over vorming, toerusting en wijsheid, niet over kennis en nog minder over informatie. De achtergrond van de leraar, van het team en van de school kleurt het onderwijs. Ook bij openbare scholen! Het is de hoogste tijd dat we deze werkelijkheid opnieuw gaan erkennen. In praktische zin kunnen we dit erkennen door openbaar onderwijs ook te erkennen als een richting in de wet. Openbare scholen hebben óók het recht bijzonder te zijn. Ieder kind is bijzonder. En dat geldt ook voor alle scholen. Dat geeft veelkleurigheid in het onderwijslandschap. Ieder kind heeft recht op een school die bij hem of haar past. En iedere ouder heeft recht op keuzevrijheid. ■

Auteur

Dr. Eppo Bruins is Tweede Kamerlid voor de ChristenUnie en is woordvoerder op onderwijs.

Nederland heeft nu behoefte aan politiek met een grote P

INTERVIEW MET ANDREAS KINNEGING

DOOR MIRJAM KOSTEN EN GEERT JAN SPIJKER Over waarden gaat het vaker in de politiek. In de jaren negentig bijvoorbeeld. Andreas Kinneging deed mee aan dat debat. Hoe kijkt hij daar op terug? En als waarden niet meer gedeeld worden, breekt er dan burgeroorlog uit?

‘Je kunt een waarde niet in tweeën knippen en zeggen jij de helft ik de helft’

In een vorig publiek debat – halverwege de jaren negentig – over moraal in Nederland heeft u zich stevig gemengd. Wat zijn we sindsdien opgeschoten?

Geen millimeter. Zoeken naar moraal is niet iets wat je even doet met een debat natuurlijk. Dus dat is op zich niet zo vreemd. Maar we zijn in de afgelopen twintig jaar wel weer verder achteruitgegaan. Onze omgangsvormen zijn duidelijk verslechterd. De tweets die we aan elkaar sturen getuigen van weinig goede smaak. De manier waarop de presidentskandidaten in Amerika met elkaar om zijn gegaan, is zorgwekkend. De VS zijn verdeeld in twee elkaar haatende kampen. Er is niet heel veel olie meer nodig om het vuurtje op te stoken tot een burgeroorlog. Het zal mij benieuwen hoe President Trump zich zal ontpoppen: als brandweerman of pyroomaan.

Ziet u het in Nederland ook zover komen?

Dat kan, natuurlijk! Als de heer Wilders straks vijftig, zestig zetels heeft en hij wordt minister-president, dan kan het dat vele mensen besluiten om hun gehoorzaam op te zeggen. Of andersom, als de partij van de heer Wilders alsmaar niet in de regering komt, en zijn aanhangers denken: ja, nu is het mooi geweest. Het gevaar dat mensen geweld gaan gebruiken. We hebben zestig jaar geen geweld gehad, maar daarvoor hadden we ook geweld. Geweld ligt altijd op de loer. Als mensen niet meer matig zijn, niet meer compromisbereid en als er onvoldoende eenheid is, als waarden niet meer gedeeld worden, dan krijg je geweld. Dat begint meestal met politici die vermoord worden, daarvan hebben we hier voorbeelden. Het kan natuurlijk in een versneld tempo erger worden. Toen Pim Fortuyn vermoord werd, was premier Kok erg in paniek die avond want er kwamen mensen naar het Binnenhof toe. De volgende keer breken die de deuren open.

Kan de politiek iets doen aan die onrust?

De voornaamste taak van de politiek is de harmonie en de sociale vrede bewaren. Politiek gaat eigenlijk niet over twee procent erbij voor deze en drie procent eraf voor gene, dat is in wezen allemaal administratie. Dat doet de politiek als het in principe allemaal goed gaat. Dan praat ze over cao's en over milieubeleid. Maar politiek gaat eigenlijk over iets anders. Echte, grote politiek gaat over het bewaren van de sociale vrede. De politiek zoals wij die in

Nederland gewend zijnde afgelopen halve eeuw, is politiek van een onsje meer of een onsje minder. Dat is, zoals Tocqueville het noemt, kleine politiek.

Wat is dan grote politiek?

Kleine politiek kun je je permitteren als er een basisgevoel van eenheid is. Ik denk dat dat gevoel in Nederland meer bestaat dan in Amerika. Maar we moeten uitkijken. Want partijen als die van de heer Wilders krijgen een steeds grotere achterban en dat moet voor ons een signaal zijn dat we dezelfde kant uitgaan als Amerika. Dan is kleine politiek niet meer aan de orde, maar wordt het grote politiek. Dan gaat het om fundamentele zaken, waar mensen echt heel boos om kunnen worden. Gezegend is het land dat kan volstaan met kleine politiek. En dus ook met kleine politici, met administrateurs. Dan gaat politiek niet over waarden, want daarover is men het eens. Kleine politiek is gebouwd op een fundament aan gedeelde waarden. Zodra in een land fundamentele verschillen van waarden ontstaan, dan breekt de tijd van de grote politiek weer aan.

Het waardendebat duidt dus al aan: er is iets aan de hand.

Een waardendebat gaat veel dieper dan een economisch debat. Dat laatste is een relatief makkelijk debat. Het gaat over centjes en procentjes. Als het om geld gaat kun je vrij gemakkelijk tot een compromis komen. Wij hebben een tientje, hoe gaan we het verdelen? Jij iets meer en ik iets minder, of andersom? Maar als het om waarden gaat, ligt dat heel anders. Je kunt een waarde niet in tweeën knippen en zeggen: jij de helft en ik de helft. Je bent vóór abortus of tegen abortus. Dat is een fundamenteel verschil. Je bent vóór beleefdheid of voor volstreekte vrijheid van meningsuiting inclusief het recht op beledigen.

Hoe moeten we omgaan met die verschillen in waarden?

Als er grote religieuze verschillen zijn, zoals tussen de sjiïeten en de soennieten, dan is de situatie onoplosbaar. Dan moet je op een gegeven moment ook zeggen: onze wegen scheiden. Daartoe is echter bijna niemand bereid. Het aantal vreedzame opsplitsingen van landen is op één hand te tellen. In Nederland bestonden ook in het verleden grote waardenverschillen. Abraham Kuypers 'antithese'

tussen christendom en liberalisme is daarvan een goed voorbeeld. Die antithese is er nog steeds natuurlijk, al zijn de christelijke partijen die vergeten. Die zijn nu grotendeels liberaal geworden. Maar je bent of christen óf liberaal; je kunt niet allebei zijn, dat gaat niet. Want het is plus en min.

Dus als waarden te zeer verschillen, moeten landdelen maar uit elkaar?

Dat is denkbaar. Hebt U wel eens een historisch atlas bekeken? Staten ontstaan en vergaan net als mensen, alleen wat langzamer. De grenzen zijn voortdurend aan het veranderen en dat blijft zo. Dus of Nederland over honderd jaar bestaat in de huidige vorm? Wie weet of de grenzen nog hetzelfde zijn. Waarschijnlijk niet, waarschijnlijk veranderen ze allemaal weer.

Kijkt u ook op die manier naar onze beschaving: ze kwam en misschien zien we haar langzaam verdwijnen?

De Europese beschaving is een kind van de klassieke Oudheid en het christendom. Het klassieke erfgoed leefde gedurende heeft tweeduizend jaar onze cultuur heel sterk gestempeld. Nu is die invloed helemaal verdwenen. Dat is pas sinds kort, voornamelijk sinds de jaren zestig, zeventig van de vorige eeuw. Een jaar of vijftig dus. De eeuwenoude band met de Grieken en de Romeinen is radicaal doorgesneden. Voor het christendom geldt in feite hetzelfde. De meeste mensen hebben ook daarmee geen band meer, en ook dat is voor het eerst in tweeduizend jaar. We leven op een breukpunt in de geschiedenis, dat veel ingrijpender is dan bijvoorbeeld de Reformatie en de Renaissance. Beide pijlers van Europa, de Klassieke Oudheid en het christendom zijn verdwenen, weg, ontploft! Dus Europa in de traditionele zin bestaat niet meer. Wij maken het einde van het oude Europa mee.

Dat is weinig hoopgevend. Kunnen we niets doen?

Heel weinig. Het gaat om historische ontwikkelingen van een enorme kracht, en als mens zijn we maar een stofje. Je moet wel je best doen. Je hebt hooguit tachtig jaar. Maar wat bereik je daarmee? Het Romeinse Rijk is uiteindelijk ook ten onder gegaan. Had iemand het kunnen redden? Het Byzantijnse Rijk is er niet meer, had iemand het kunnen redden? Nee.

De voornaamste taak voor politici is volgens u om de maatschappelijke vrede te bewaren. Ziet u dat gebeuren in aanloop naar de verkiezingen toe? Er worden boeken geschreven met titels als Tegen het cynisme, Goede gesprekken, Hoop voor een verdeeld land. Alleen de titels al zeggen iets als 'we moeten met elkaar de boel bij elkaar houden'.

Wat is het voornaamste politieke probleem?

Het populisme, of zo je wilt het nationalisme.

In Nederland vertegenwoordigd door de PVV en de SP. Dit ideeëngoed wordt door steeds meer mensen gedeeld, in reactie op de destabilisatie van met name de onderkant van de samenleving als gevolg van de mondialisering, die een influx van grote aantallen mensen uit andere landen en continenten heeft gebracht. Zowel economisch als cultureel botert dat niet goed. Als je de boel bij elkaar wilt houden moet je hierover nadenken en er adequaat op reageren. En dat doen de mainstreampolitici niet. Die sluiten zich intellectueel af. Ik heb nog niemand horen zeggen: het populisme en nationalisme moeten we serieus nemen.

Maar verschillende politici zeggen 'er zijn reële zorgen en we moeten daar naar luisteren'. Niet dat ze meegaan in het populisme maar ze geven wel toe: misschien hebben we niet goed geluisterd.

Ja, nu Trump gekozen is tot President. Een beetje laat, hè? Ik vind het ook een heel vrijblijvende uitspraak. We moeten beter luisteren. Dat klinkt heel erg psychotherapeutisch. De therapeut luistert naar de patiënt en geeft vervolgens advies hoe de patiënt zijn leven moet veranderen. Maar politiek is geen psychotherapie. Deze mensen hebben stemrecht en zijn met velen. Steeds vaker zijn ze in de meerderheid. Wellicht is een deel van hun klachten reëel?

Wat moet er dan zoal besproken worden?

Wilders stelt een aantal vragen die besproken moeten worden, maar dat gebeurt niet omdat hij ze stelt. Zijn antwoorden zijn mijns inziens niet goed, maar de vragen zijn het wel. Een islamdebat en een debat over Europa moeten gevoerd worden. Dat doen we niet omdat Wilders dat debat gemonopoliseerd heeft. En dan kruipt de rest in zijn schulp. Ik ben zelf helemaal niet zo anti-islam, in tegendeel. Mijns inziens zijn er wezenlijke overeenkomsten tussen islam en christendom. Beiden delen belangrijke inzichten en waarden die nu in het Westen zo

‘We maken het einde van het oude Europa mee’

goed als vergeten zijn. Bijvoorbeeld de waarden van gemeenschap en hiërarchie. En het inzicht dat de mens een zondig wezen is, dat een innerlijke ommekeer nodig heeft om het goed te doen en gelukkig te worden. Zo gezien zijn wij zelf onze grootste vijand.

Hoe bedoelt u dat precies?

Het hedendaagse Westen is liberaal. Liberalen zijn erg overtuigd van hun eigen gelijk. De hoogste waarden zijn de vrijheid van het individu om zoveel mogelijk te kunnen doen waar hij zin in heeft en de gelijkheid. Maar is dat wel zo? Missen we niet iets? Zijn er nog meer waarden dan vrijheid en gelijkheid? Hogere waarden wellicht? De taal van het christendom en de Klassiek Oudheid is weg. Daarvoor in de plaats hebben we de taal van de liberale Verlichting gesteld: vrijheid en gelijkheid. Die taal volstaat niet, die geeft onvoldoende sturing. De waarden van vrijheid en gelijkheid zijn in onze samenleving zo dominant, dat alle andere waarden onder druk staan. We zijn vrijheids- en vooral gelijkheidsfundamentalisten geworden.

Wat staat er onder druk doordat vrijheid en gelijkheid bovenaan staan?

Kinderen bijvoorbeeld. Wat is nou de belangrijkste taak van iedere generatie? De volgende generatie vormen, die het stokje over moet nemen. Dat betekent dat de zorg voor de kinderen eigenlijk altijd moet prevaleren. Gebeurt dat? Eigenlijk niet. Wij stoppen kinderen van jonger dan tien weken in de crèche. Is het een goed idee om kinderen van die leeftijd, die nog niet eens goed uit hun ogen kunnen kijken en op de reuk afgaan, in de crèche te stoppen? Het is eigenlijk een misdaad. In Scandinavische landen, Engeland en Duitsland hebben ouders, of alleen de moeder, een jaar vrij. Ik vind het onbegrijpelijk dat christelijke partijen in Nederland dat niet veel harder van de daken roepen. Een moeder moet minstens een jaar lang thuis zijn met haar kind. Dat is toch volstrekt evident?

Waar is het volgens u mis gegaan?

Eind jaren zestig. De boodschap van de Verlichting, die gericht is tegen de klassiek Oudheid en het christendom bereikt dan de massa's. De boodschap uit de Oudheid luidt: "Voor de deugd hebben de Goden het zweet geplaatst." Met andere woorden: je moet enorm je best doen. Hard werken, disci-

pline, doorzetten, incasseren. *No pain, no gain.*

De centrale gedachte uit het christendom dat de mens zondig is en een innerlijke ommekeer noodzakelijk is, elke dag maar weer. Het feit dat je 'ergens zin in hebt' is zo gezien nog lang geen rechtvaardiging om het ook te doen. Veeleer een reden voor wantrouwen en innerlijk onderzoek. Vaak moet je dingen doen waar je geen zin in hebt, want die zijn goed. Al deze inzichten zijn eind jaren zestig bij het vuil gezet. Toen ontstond het idee van 'ik ben oké jij bent oké': de titel van een boekje uit die tijd. Dat heeft het hele onderwijs op zijn kop gezet. Discipline en stampen gingen eruit. School moest vooral leuk zijn. Maar iets leren, een taal bijvoorbeeld, is niet leuk. Dus als het leuk moet zijn, leren ze niets meer. En dat is precies wat er gebeurd is. Van basisonderwijs tot universiteit. De boodschap van de Verlichting is: doe waar je zin in hebt. Het gaat in het leven om de bevrediging van zo veel mogelijk begeertes. Dat is ook de grondslag van de economische wetenschap, een denkwijze die onze politiek in grote mate bepaalt. Waarom mondialisering? Dan kunnen we nog meer consumeren, lees: onze begeertes bevredigen. Wat zie je dan gebeuren? Mensen ontwikkelen een economisch wereldbeeld. De mens wordt *homo economicus*. "Greed is good". Vervolgens krijg je een hausse aan oplichterij en een grote economische crisis. Het is allemaal treurig voorspelbaar.

Breed in Nederland leeft in Nederland onbehagen over onfatsoen. Dan moet het toch niet heel moeilijk zijn om wegen te vinden om daar eens wat aan te doen?

Dat is heel moeilijk hoor, want vrijheid en gelijkheid zijn onze goden, onze idolen. En fatsoen, dat verhoudt zich daar niet toe: ik ben toch vrij? En: wie ben jij om mij voor te schrijven wat fatsoen is? ■

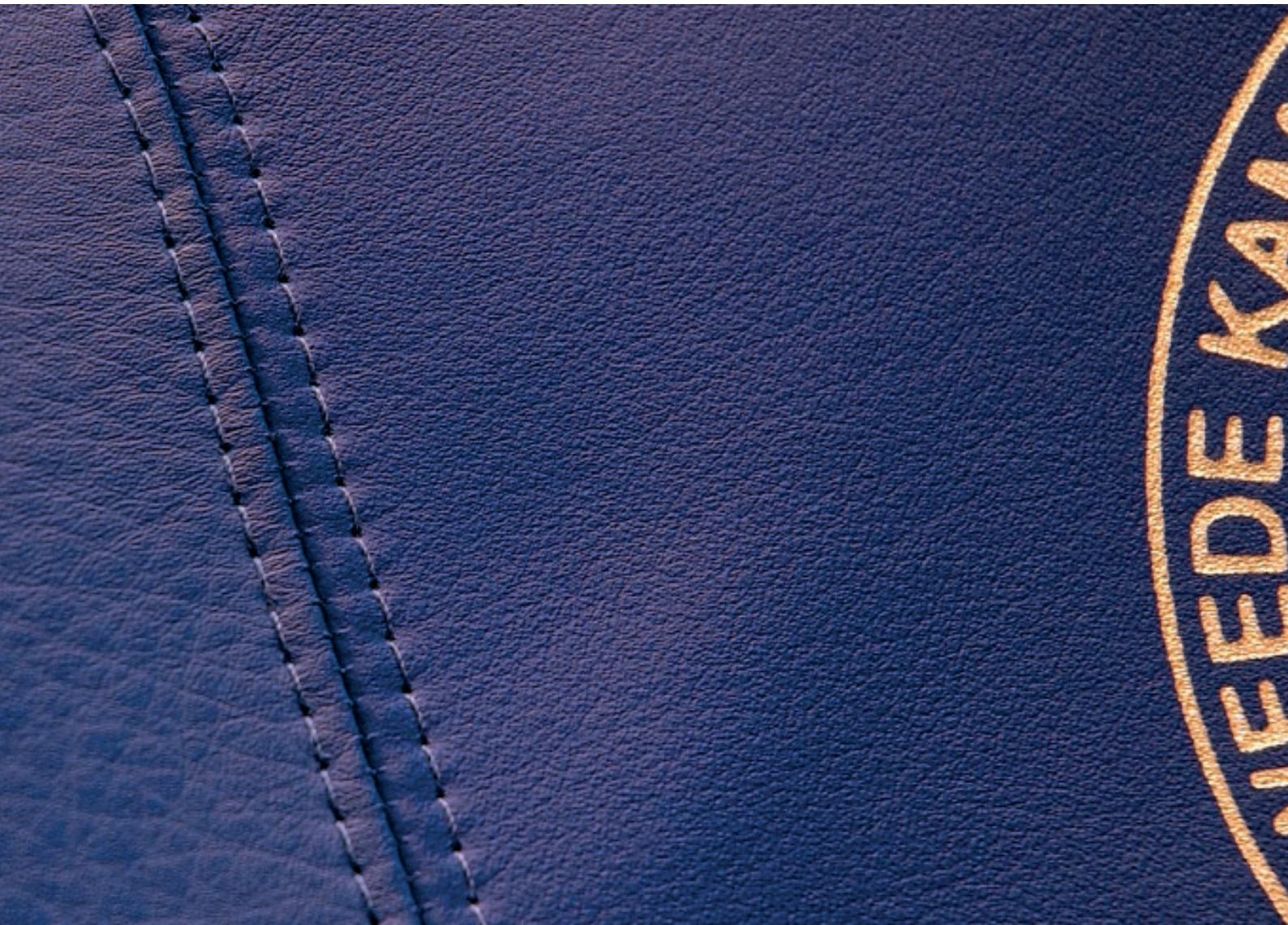
Personalia Prof. dr. Andreas Kinneking is hoogleraar rechtsfilosofie aan Leiden Universiteit. Hij publiceerde in 2005 *Geografie van goed en kwaad*, waarvan in 2017 een tiende druk verschijnt.

‘Waarden en normen’

en de politieke agenda

DOOR KARS VELING Politieke aandacht voor normen en waarden komt in golven. Het lijkt erop dat de politiek in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen weer extra werk gaat maken van moraal. Wat is de agenda van politici die roepen om hernieuwde aandacht voor waarden en normen?

& normen'

In de aandacht voor normen en waarden is wel een constante: de ethische onderwerpen, waarover ongelukkigerwijs vooral christenen zich druk maken. Maar van tijd tot tijd wordt het thema 'waarden en normen' breder in de Nederlandse politiek aan de orde gesteld. Een aantal voorbeelden: PvdA-onderwijsminister Jo Ritzen agendeerde begin jaren 1990 de pedagogische opdracht van het onderwijs, met het oog op versterking van moreel besef en sociale verantwoordelijkheid. Rond de eeuwwisseling was het CDA-partijleider Jan Peter Balkenende die aandacht trok met de oproep tot meer aandacht voor normen en waarden. De ChristenUnie voerde toen een soortgelijk pleidooi. Ik herinner me dat in de verkiezingscampagne in 2002 is gespeeld met de gedachte om 'doe normaal!' als leus te voeren. De recente herleving van de aandacht voor het thema heeft een andere achtergrond: de zorg over bedreiging van 'onze' morele waarden van buitenaf, door groepen die onvoldoende integreren in de Nederlandse samenleving.

Het moet concreet

Er zal ook de komende tijd weer veel gesproken worden over moraal. Dat politici duidelijk maken vanuit welke morele uitgangspunten zij willen werken aan het beste voor Nederland, is uitstekend. En dat zij aandacht hebben voor het belang van sociaal besef en onderling respect voor een sterke samenleving is ook toe te juichen. Laat het daar maar over gaan. Maar daarmee is niet genoeg gezegd. Een debat over moraal in de politiek heeft alleen zin als het concreet wordt. Wat bedoelt een politicus als hij of zij aandacht vraagt voor normen en waarden? Wat is de aanleiding? Welke waarden en normen worden bedoeld? En daarbij vooral ook: welke opvatting over de taak van de overheid is daarbij leidend? Of meer te kunnen zeggen over 'waarden en normen' in de politiek moeten we dus preciezer kijken. Ik noem twee politieke kwesties die in de komende maanden ongetwijfeld veel aan de orde zullen komen. Uit veel mogelijkheden kies ik de opvang van vluchtelingen en de waarden die de Nederlandse identiteit stempelen.

De opvang van vluchtelingen

De opvang van vluchtelingen is een complex vraagstuk, maar in de kern ervan ligt een centrale vóórvraag. Dat is de vraag wie onze naaste is. De talloze andere vragen die volgen zijn ook essentieel. Kosten van opvang, moeite van integratie, concurrentie bij woningen en banen, spanning in de samenleving, beheersbaarheid van instroom, het zijn zonder enige twijfel belangrijke elementen voor goed overheidsbeleid. Wie verstandig is berekent de kosten. Naïveteit is geen christelijke deugd. Maar begin wel met onder ogen te zien dat we te maken hebben met mensen die op onze weg zijn gekomen. Wie je naaste is heb je niet voor het kiezen. De barmhartige Samaritaan dacht toen hij die bebloede man zag liggen misschien ook wel: was ik toch maar gisteren vertrokken.

Eigenbelang of naastenliefde

Een interessante historische parallel kan ons helpen onze gedachten te vormen.¹ De zorg voor slachtoffers van tegenspoed is de eeuwen door gevoeld als een gemeenschappelijke opdracht. Opvang en ondersteuning kwamen, hoewel niet altijd direct en royaal, het eerst tot stand in de kring van een dorp of een stad. Waar mensen elkaar kennen en beseffen dat het onheil dan de een treft ook henzelf kan treffen, heeft solidariteit ook een gezamenlijk belang. Er waren natuurlijk ook altijd mensen, niet uit de directe omgeving, op zoek naar onderdak. Ontheemde armen zijn dat, ter onderscheiding van de 'eigen' hulpbehoevenden. Voor die ontheemde armen waren ook andere namen. Het waren zwervers, gelukzoekers, landlopers. Daarvoor voelden dorpsgemeenschappen en steden zich natuurlijk niet verantwoordelijk. Ze werden overal weggejaagd, ook omdat iedereen wist dat ze niet deugden. Het zou mooi zijn als we konden zeggen dat het besef dat deze landlopers ook naasten zijn heeft geleid tot solidariteit. De lasten van opvang delen was natuurlijk ook een zaak van eigenbelang. Als het afschuiven niet meer gaat, zit er niets anders op dan allemaal iets doen. Maar basaal was er toch ook het besef dat de ontmoeting met de armen niet te ontkennen was. Ze waren nu eenmaal naasten. Het is niet gemakkelijk te zeggen dat de vluchteling

je naaste is. Je kunt christenen ook horen zeggen dat ze niets tegen naastenliefde hebben, maar toch sympathie voor de PVV hebben. Ik begrijp wel dat de omvang van het vluchtelingenprobleem angst kan oproepen. Soms zijn we niet bij machte onze naasten te helpen, althans niet in de omvang waarmee het probleem zich aandient. Maar we kunnen niet anders dan accepteren dat vluchtelingen onze naasten zijn. Politieke partijen hebben vanuit electorale overwegingen de neiging om afweer tegen vreemdelingen in de samenleving als gegeven te beschouwen. Gebrek aan draagvlak moet soms als politieke en bestuurlijke uitdaging worden beschouwd. Dat vraagt lef.

Nederlandse waarden: de Nederlandse identiteit verdedigen?

Het is natuurlijk met opzet dat ik in mijn steunbetuiging aan het debat over waarden en normen begin over vreemdelingen. De pleitbezorgers voor waarden in de Nederlandse politiek die dezer dagen de meeste aandacht krijgen, hebben het over wat anders: we moeten de Nederlandse morele waarden verdedigen tegenover de islam. Dat betoogt bij voorbeeld VVD-minister Edith Schippers krachtig in haar recente HJ Schoo-lezing.² Ze bedoelt dan waarden die in onze Grondwet zijn vast gelegd, met name het gelijkheidsbeginsel in artikel 1 en de vrijheid van meningsuiting in artikel 7. Ik vind dat een belangrijk thema. In opdracht van de ministers Plasterk en Asscher heb ik met ProDemos gewerkt aan een programma speciaal voor nieuwkomers, waarin wordt uitgelegd hoe de Nederlandse rechtsstaat in elkaar zit. Discriminatie is verboden, ook als het gaat om mensen wier gedrag je afkeurt en vanuit je geloof misschien zelfs verafschuwt. Achterstelling van vrouwen is niet toegestaan. Bedenk dat als je hier wilt leven en deze gelijkheid ver af staat van de bejegening van vrouwen en meisjes in je land van herkomst. Uit mijn ervaring op het Haagse Johan de Witt College herinner ik me wat een Somalische jongen, Khalid, vertelde.³ Zijn moeder was heel bang voor wat ze zag als de losbandigheid in Nederland. Maar Khalid had inmiddels oog gekregen voor de totalitaire druk van de monocultuur die ze achter zich hadden gelaten.

Spreek voor jezelf

Edith Schippers heeft gelijk. Het is van groot belang dat nieuwkomers integreren in de Nederlandse

rechtsstaat. Inderdaad heeft vrijheid iets van een paradox. Het is noodzakelijk om duidelijk te maken dat er in Nederland geen ruimte is voor schending van mensenrechten. Maar Schippers gaat in haar lezing verder. Zij concentreert zich niet op de grenzen die de wet stelt, maar hekelt de cultuur van islamitische groepen in ons land. Ze wil geen verbod op wat ze noemt de islam die de Nederlandse cultuur afwijst. Maar 'clubs' met deze signatuur zijn wel onze tegenstander, vindt Schipper. Die geef je geen subsidie en die laat je niet met rust. Ik kan deze gedachtegang wel volgen. Maar ik krijg twijfel als duidelijk wordt dat minister Schipper haar persoonlijke en maatschappelijke missie verbindt met het overheids perspectief. Zij pleit voor een politieke 'vrijheidscoalitie' die de 'minderwaardige' cultuur van strenge moslims moet bestrijden waar dat kan. Ze heeft het steeds over 'wij' als ze toch vooral haar liberale geestverwanten bedoelt. De achterhaalde opvattingen bijvoorbeeld over homoseksualiteit en de verhouding tussen man en vrouw moeten volgens haar veel feller worden bestreden dan we nu doen. Wij hebben ons niet voor niets 'losgemaakt van de kerk', zegt Schippers. 'Wij, die alle heilige huisjes omver hebben geschopt, vinden dat anderen zich maar in hun cultuur moeten schikken.' Spreek voor jezelf, denk ik dan. Moet ik als burger van de Nederlandse rechtsstaat bij die 'wij' horen? Khalid zou dit terecht, ondanks zijn sympathie voor het vrije Nederland, wellicht toch wel een beetje monocultureel kunnen vinden.

Meerderheden, ook liberalen, kunnen hun politieke principes zo vanzelfsprekend vinden dat ze met een beroep op de 'paradox van de vrijheid' maar moeilijk ruimte laten voor mensen en groepen die heel anders in het leven staan. Denk aan de dominante elite in het Nederland van de eerste helft van de 19e eeuw.⁴ Koning Willem I en zijn regering vonden dat ze gerechtigd waren een christendom boven geloofsverdeeldheid te bevorderen, met het oog op 'vrede en harmonie'. Daarvoor moest de overheid bijvoorbeeld afscheidingen van de Hervormde Kerk en oprichting van eigen, christelijke scholen maar tegengaan. Een meerderheid die zich ruimdenkend vindt, kan vrijheden van onwelgevallige minderheden schenden.

Het perspectief van de rechtsstaat

De twee voorbeelden onderstrepen het belang van moraal in de politiek. Aandacht voor waar-

‘Een debat over moraal in de politiek heeft alleen zin als het concreet wordt. Wat bedoelt een politicus als hij of zij aandacht vraagt voor normen en waarden?’

den en normen is nodig. Maar steeds is duidelijk geworden dat we niet in abstracties moeten blijven hangen. Over waarden en normen wordt verschillend gedacht. Het is essentieel in de Nederlandse democratische rechtsstaat dat voor deze verschillen ruimte is, uiteraard behoudens ieders verantwoordelijkheid voor de wet. Als er iets waar we trots op mogen zijn dan is dat het stelsel van *checks and balances* dat het onmogelijk maakt om met overheidsgezag een bepaalde cultuur voor te schrijven. Dat maakt dat het bedenkelijk is de eigenheid van Nederland te zoeken in de liberale waarden, die Edith Schippers als ‘onze’ vaderlandse verworvenheden beschouwt. Er is wel degelijk een verbinding tussen mensen in Nederland die verder gaat dan het oranjegevoel bij sportwedstrijden en die inhoudelijker is dat de waardering van het koningschap van Willem Alexander. Die verbinding zou gevonden kunnen worden in de democratische rechtsstaat met haar geschiedenis. Op een vaak moeizame manier heeft zich in Nederland een constellatie ontwikkeld waarin vrijheid en gezag, recht en volksinvloed, collectieve arrangementen en een maatschappelijk middenveld een zekere balans hebben gevonden. Die balans is niet gegarandeerd stabiel. De democratische rechtsstaat is geen rustig bezit. Maar de maatschappelijke steun voor de democratie en de rechtsstaat is groot en de instituties zijn sterk. Mijn ervaring met jongeren bij ProDemos, het Huis voor democratie en rechtsstaat, geeft me ook vertrouwen in de toekomst. Lastig is dat bij ‘democratische rechtsstaat’ maar weinig mensen warme gevoelens hebben. Het recht biedt weliswaar bescherming, maar niet alleen aan mij, ook aan anderen met wie je het helemaal niet eens bent. In onze cultuur,

waarin de eigen individuele vrijheid haast absoluut geldt, wordt de begrenzing daarvan ten gunste van anderen gauw opgevat als een inbreuk op ‘mijn identiteit’. Voor zelfbeheersing en respect voor andersdenkenden krijg je geen massa’s op de been.

Geen culturele eenheid

Nederlanders hebben veel met elkaar gemeen. Dat ontdek je als je in het buitenland bent. De leerlingen van het Johan de Witt College vertelden zonder uitzondering dat ze op vakantie bij familie voor Hollanders werden uitgemaakt. En de bespreking van hun opstellen met elkaar getuigde van een openheid, die in veel culturen niet goed denkbaar is. Maar eenstemmigheid is natuurlijk iets anders. Misschien is het daarom niet zo vruchtbaar om te zoeken naar de Nederlandse identiteit als een culturele eenheid. Nederland is een land van minderheden. In de tijd van de verzuiling kreeg deze verscheidenheid vorm in een structuur die ook bescherming bood. Een meer geïndividualiseerde samenleving vraagt om een meer persoonlijk commitment, niet alleen met de eigen gemeenschap, maar ook met ruimte voor groepen die heel anders in het leven staan. In een samenleving die waarde hecht aan de democratische rechtsstaat kunnen opvattingen natuurlijk serieus met elkaar botsen. Er is reden en ook alle ruimte om elkaar aan te spreken. Schippers toont in haar lezing afschuw over een fundamentalistische moslimgroepering, Hizb ut-Tahrir. Dat is alleszins begrijpelijk. Maar in die bestrijding moet doorklinken dat onze rechtsstaat gewetensvrijheid beschermt, juist ook tegenover mensen die daarvoor geen oog hebben. Wat Nederland kan ontwikkelen zou je kunnen typeren als een gezamenlijk perspectief. We lijken niet allemaal op elkaar, we zijn het soms hartgrondig met elkaar oneens, maar we delen in Nederland wel een gezamenlijke opdracht, het bouwen aan een land dat ruimte biedt voor allen, begrensd en beschermd door de democratische rechtsstaat. ■

Noten

- 1 Zie A. de Swaan (2004, zesde druk). *Zorg en de staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd*. Amsterdam: Bert Bakker, hoofdstuk 2: Lokale liefdadigheid, regionale landloperij en nationale bijstand.
- 2 E. Schippers (2016). *De paradox van de vrijheid*. HJ Schoo-lezing 2016. Amsterdam: Elsevier
- 3 K. Veling (red.) (2007). *Wie ik ben is een verhaal, bundel opstellen van leerlingen*. Den Haag: Johan de Witt College
- 4 Zie de paragraaf over godsdienstpolitiek in Piet de Rooy (2014), *Ons stipje op de wereldkaart*. Amsterdam: Wereldbibliotheek., vanaf p51.

Auteur

Dr. Kars Veling was lid van de Eerste Kamer (1991-2002, GPV en later GPV/RPF), lid van de Tweede Kamer voor de ChristenUnie (2002), rector van het Haagse Johan de Witte College (2003-2011) en directeur van ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat (2011-2016).

De mythe

van waardenvrije participatie

DOOR BRAM REBERGEN **Als missionaire jongerenorganisatie opereert Youth for Christ in een samenleving die in toenemende mate kritisch is op religieus gemotiveerd welzijnswerk. Die kritiek wordt vooral gevoed door media en politiek. Wat merkt Youth for Christ hier zelf van in de uitvoering van haar missie? Welke rol ziet ze voor zichzelf weggelegd, nu en in de toekomst, en hoe kan Youth for Christ constructief samenwerken met de overheid en andere partijen?**

Youth for Christ is een internationale jongerenorganisatie. In Nederland geven we onze missie handen en voeten met onder meer lokaal missionair jongerenwerk. Youth for Christ wil aansluiten bij jongeren in deze tijd en net als Jezus relaties aangaan, hen een spiegel voorhouden en hen inschakelen. We hebben het verlangen dat jongeren vroeg of laat op een positieve manier reageren op de onvoorwaardelijke liefde van God.

Youth for Christ werkt met betaalde en onbetaalde medewerkers. Een aanzienlijk deel van ons werk wordt gesubsidieerd vanuit de lokale overheid. Tevens worden projecten van Youth for Christ financieel gesteund door vermogensfondsen en een betrokken achterban. Youth for Christ gelooft dat in het volgen van Jezus Christus Zijn Koninkrijk van vrede en gerechtigheid ten volle zichtbaar en merkbaar zal worden. Dat geloof is onlosmakelijk verbonden met onze missie en de manier waarop we die concreet uitvoeren.

Scepsis

Het jongerenwerk van Youth for Christ wordt in het hele land gewaardeerd. Lokale overheden zijn zeer tevreden over onze aanpak, onze inzet, de kwaliteit en de resultaten van ons werk. We weten jongeren op een positieve manier te benaderen en zelfs te betrekken bij ons werk. Als subsidies worden stopgezet heeft dat voor het overgrote deel te maken met bezuinigingen die alle 'leveranciers' van welzijnswerk treffen. De identiteit van de organisatie komt zelden ter sprake als reden om niet meer te subsidiëren.

Dat is de feitelijke situatie. Toch ervaren we toenemende scepsis over de positionering van identiteitsgebonden organisaties. Scepsis die mede gevoed wordt door prominente figuren in de media en de politiek, die elke vorm van religie in verband brengen met onderdrukking en geweld. Religie zou ouderwets zijn, discriminerend, intolerant, wereldvreemd en voor de moderne mens volstrekt achterhaald en ridicuul.

Waardenvrij

Vanuit de politiek komt de kritiek vooral vanuit de neoliberale hoek. Er zou een 'waardenvrije' of 'neutrale' levensopvatting zijn die een dominante positie zou moeten hebben ten opzichte van de door minister Schippers zo genoemde "religieuze clubjes".

Die aandacht voor de motivatie van religieuze organisaties is onevenredig en oneerlijk. Er bestaat geen waardenvrije of neutrale benadering. Niet-religieuze partijen worden net zo goed gedreven door een intrinsieke motivatie die past bij een ideologie om de samenleving in te richten. Onze intrinsieke motivatie is Gods liefde.

Je kunt hooguit zeggen dat de ene wordt gevoed door religieuze overwegingen en de ander door ideologische. Waar komt toch de angst vandaan mogelijksterwijs positief wordt gereageerd op onze motivatie? Juist de overheid zou er zorg voor moeten dragen dat elke stem in ons land het recht en de ruimte krijgt om gehoord en erkend te worden.

Dubbele agenda

Wat is de impact van die publieke scepsis over de identiteit van religieuze organisaties? In het geval van Youth for Christ worden aanvragen bij fondsen soms afgewezen vanwege die specifieke identiteit en is er op gemeentelijk niveau regelmatig politieke roering in aanbestedingstrajecten. Veel gehoorde beweegredenen zijn: Youth for Christ is een evangeliserende organisatie, dus niet waardenvrij; ze staan niet open voor andersdenkenden- en gelovigen, en zijn dus in feite discriminerend; ze hebben een dubbele agenda, want het werk dient als vehikel tot beïnvloeding van de doelgroep.

Auschwitz

Voor Youth for Christ levert dit soms de karikatuur op van een clubje mensen dat op elke hoek van de straat met de Bijbel in de hand oproept tot bekeering. Ja, wij geloven dat een leven in relatie met God het leven ten diepste vervult. Vanuit dat geloof vervullen wij onze opdracht. Maar die opdracht heeft veel uitingsvormen. Bijvoorbeeld het weerbaar maken van opgroeiende meiden in een wijk in Deventer, of met een stel jongeren uit Alkmaar naar Auschwitz afreizen om een gesprek op gang te brengen over polarisatie en discriminatie. Of jongeren helpen hun talenten te ontdekken, wat hen hoop geeft op een betere toekomst. We willen jongeren laten groeien op alle gebieden van hun leven: sociaal, emotioneel, fysiek. En ja, juist ook geestelijk, want als jongeren Jezus leren kennen, komt er groei op al deze gebieden.

Juist vanwege dit debat heeft Youth for Christ haar ondubbelzinnige mening over het recht op een eigen identiteit in haar missie-statement aangescherpt. In de participatiesamenleving die onze regering zo graag wil, zou de christelijke motivatie om anderen te helpen juist erkend en beloond moeten worden. Niet alleen omdat we zulke geweldige vrijwilligers leveren, maar juist omdat we dat doen vanuit het geloof dat we daartoe geroepen worden!

Essentie

Ondanks de kritische toon van het debat ervaart Youth for Christ op dit moment voldoende ruimte om haar werk te kunnen doen, zonder daarbij water bij de heilige wijn te doen. Uiteraard is het hier nodig de situatie van het werk in De Baarsjes (gemeente Amsterdam) apart te benoemen. Daar is het juist vanwege onze identiteit wel nodig geweest een bijzondere bestuurlijke constructie in te richten om het werk te kunnen blijven doen. Toch vermoed ik dat het voor organisaties als Youth for Christ in de toekomst wel steeds lastiger wordt om subsidies van lokale overheden te ontvangen. Vanzelfsprekend heeft dat direct effect op de uitvoering van ons werk. Minder geld beperkt onze mogelijkheden. Heeft het effect op de essentie van ons werk? Volstrekt niet. Er zijn in ons land Godzijdank ontzettend veel mensen betrokken bij de missie van Youth for Christ. Ze dragen bij in geld en gebed of gaan zelf aan de slag voor jongeren in hun omgeving. Youth for Christ vertrouwt erop dat die beweging altijd zal voortduren en ziet juist daarin de kracht om vanuit de liefde van Christus individueel en collectief het verschil te maken in de samenleving. Het is geweldig – en ergens ook vanzelfsprekend – als we ons werk vanuit gedeelde waarden samen met de (lokale) overheid kunnen doen, maar financieel zijn we er niet afhankelijk van.

Vruchtbare bijdrage

Voor de ChristenUnie ligt er wat mij betreft de opdracht om steeds weer stelling te nemen voor organisaties als Youth for Christ. Een christelijke politieke partij zou niet anders moeten willen. Voorop staat dat deze organisaties een buitengewoon vruchtbare bijdrage leveren aan de samenleving. Bovendien voelen ze zich, juist vanuit hun christelijke identiteit, verantwoordelijk om goed, deskundig en betrouwbaar werk te leveren. Het is dus aan de ChristenUnie om te strijden voor behoud van subsidies voor identiteitsgebonden organisaties. De grote uitdaging is om die opdracht juist in debat te brengen in het licht van de grondrechtelijke scheiding van kerk en staat. Want juist die biedt bescherming tegen de overheersing van een bepaalde ideologie of religie. Voor de ChristenUnie de taak om daarin scherp en wakker te blijven. ■

Auteur Bram Rebergen is directeur Youth for Christ Nederland

Een gedeelde liefde voor de rechtsstaat

DOOR GEERT JAN SPIJKER **Wat bindt ons samen?**
Liberalen zijn vaak sceptisch naar gelovigen, die zouden niet loyaal zijn aan de rechtsstaat en zijn waarden. Een historische analyse laat echter zien dat de democratische rechtsstaat christelijke wortels heeft. Wat betekent dit voor liberalen en christenen?

De Amerikaanse verkiezingscampagne en de reacties op de overwinning van Trump lieten zien hoe ver bevolkingsgroepen in een land van elkaar verwijderd kunnen raken. De *culture war* tussen progressief en conservatief lijkt in de Verenigde Staten alleen maar heftiger te worden. Zo explosief als het daar is, is het in Nederland lang niet, maar ook hier zijn er fundamentele verschillen. In het politieke spectrum zijn liberalen en christenen op veel morele onderwerpen politieke tegenpolen.

De discussie over levenseinde toont dat weer eens aan. Waar minister Schippers en andere liberalen volop zelfbeschikking prediken, redeneert bijvoorbeeld de ChristenUnie vanuit de gedachte dat het leven is gegeven door God. En zodra christelijke partijen iets zeggen over de zondagsrust dan staan VVD en D66 vooraan om het te bekritisieren, met het oog op de 'vrijheid'. Tussen beide stromingen bestaat een diepe kloof, met levensbeschouwelijke dimensies. Hoe kunnen achterbannen van deze partijen dan toch goed samenleven in één land? Wat bindt ons?

Geloof versus rechtsstaat?

Naar mijn mening zijn het de rechtsstaat en zijn onderliggende waarden die ons binden. Die bieden ons de noodzakelijke eenheid te midden van alle verscheidenheid. Zowel liberalen als gelovigen (alsook liberale gelovigen) hebben goede redenen de rechtsstaat te omarmen. Dit spreekt echter niet vanzelf. Menig liberaal ziet geloof als een bedreiging voor de rechtsstaat. De bekende hoogleraar

Paul Cliteur bijvoorbeeld ziet bij gelovigen twee loyaliteiten, hetgeen ondermijnend is voor de rechtsstaat: gelovigen zijn immers allereerst loyaal aan God (en Zijn geboden) en dan pas aan de overheid (en haar wetten).¹ Dat is een potentieel gevaar voor de staat. Zeker nu die goddelijke geboden opgevolgd worden door concrete daden van intolerantie en geweld. Geloof dus liever niet, en als je het niet kunt laten, dan in ieder geval niet in het publieke domein maar thuis. Geloof is privé. Het zorgt in politiek en maatschappij – in het gunstige geval – alleen maar voor verdeeldheid.

In deze laatmoderne liberale benadering wordt echter iets wezenlijks over het hoofd gezien – ook vaak door christenen zelf overigens. En dat is dat onze democratische rechtsstaat met zijn fundamentele vrijheidsrechten in belangrijke mate ontstaan en gegroeid is in een christelijk Europa. De onderliggende waarden en ideeën van onze westerse rechtsstaat zijn niet pas met Verlichting en Franse Revolutie gestart, maar hebben zich al veel eerder ontwikkeld, te beginnen in de vroege kerk. Het christendom leverde in belangrijke mate de voedingsbodem voor onze democratische rechtsstaat. De Amerikaans-Britse politiek filosoof Larry Siedentop (1936) heeft een prachtig boek over deze ontwikkeling geschreven: *Inventing the individual, the origins of western liberalism* (2014). Hij laat daarin zien, in een grote greep, dat onze liberale rechtsstaat wortels heeft in het christendom. Het begon allemaal met Paulus, kreeg vorm in bepaalde praktijken bij de vroege kerk en werd conceptueel uitgewerkt in de middeleeuwen door kerkjuristen. Rond 1400 lagen de fundamenten van onze constitutionele democratie er al. Zijn boek biedt een (ideeën)historisch overzicht dat het verdient om uit de doeken gedaan te worden. Niet omdat er niks op aan te merken valt, wel omdat het laat zien dat de waarden van onze rechtsstaat ouder zijn dan velen denken en dat goed onderhoud niet zonder dit besef kan.²

De revolutionair Paulus

Het begon dus, verrassend genoeg, met die 'intolerante, vrouwonvriendelijke' Paulus. Je zou hem, volgens Siedentop, als grondlegger van het moderne liberalisme kunnen beschouwen! Waarom? Omdat hij als eerste expliciet de mens als individueel persoon erkent. Hij spreekt nadrukkelijk over de waardigheid van ieder afzonderlijk mens, lees Galaten 3:28: 'Er zijn geen Joden of Grieken meer,

slaven of vrijen, mannen of vrouwen – u bent allen één in Christus Jezus.' Deze gedachte was revolutionair in die tijd. Siedentop vraagt zich dan aan het eind van zijn studie ook af: "Was Paul the greatest revolutionary in human history?" (353). Want dit principe heeft een stempel gezet op Europa. De ontwikkeling duurde uiteraard lang, maar het veranderde iets wezenlijks in de gewoonten, moraal en wetgeving in Europa.

Onze democratie ontstond dus niet pas bij de Verlichting, maar evenmin bij de Grieken. Bij hen ging het nog te uitsluitend om familie en gemeenschap, aldus Siedentop. Uitgangspunt voor hen was een in de kosmos ingebakken hiërarchie waarbij vrouwen, slaven en vreemdelingen minder gelijk waren dan de rest. Het christendom zette dat wereldbeeld volgens Siedentop op zijn kop door de morele gelijkheid van ieder mens te beklemtonen. En dat vindt zijn vertaling in het leven van de eerste christenen. Armen krijgen net als rijken brood en wijn aan het avondmaal, voor alle zielen moet worden gezorgd. Met de monniken krijgt het individuele geweten meer gewicht, ook dat van vrouwen en slaven. En zo begint een nieuwe orde te ontstaan waarin sociale rollen – afkomst, rijkdom, machtspositie – secundair zijn.

Strijd om vrijheid

Er ontwikkelt zich in het verlengde hiervan een nieuwe rechtsorde waarin mensenrechten en geestelijke vrijheid ontstaan. In het soms bittere gevecht om zeggenschap en bevoegdheid, ontworstelt de kerk zich steeds meer aan de keizerlijke heerschappij en gaat ze zaken zelf regelen. Om daartoe in staat te zijn, heeft ze wel een eigen (canoniek) rechtssysteem nodig en daar wordt dan ook hard aan gewerkt. Het levert een indrukwekkend, door canonisten gemaakt, juridisch bouwwerk op: een ware revolutie waarin de basiseenheid van de rechtsorde het individu wordt en gerechtigheid wordt gerelateerd aan de natuurlijke gelijkwaardigheid van ieder mens. Paulus' oorspronkelijke morele notie van 'equal liberty' wordt geformaliseerd in juridische termen, waarbij langzamerhand individuele rechten ontstaan tegenover machthebbers. Deze verandering in het recht had gevolgen voor de visie op overheden en vorsten. Die staan onder God en moeten dienstbaar zijn. God zal hen oordelen op basis van wat ze voor iedere burger, ongeacht status, doen (206).

Langzamerhand kwamen zo de contouren van onze huidige democratische rechtsstaat boven drijven: een principieel beperkte overheidsmacht (de vorst staat onder en niet boven de wet), grondrechten die burgers een vrije ruimte bieden, gelijke behandeling van burgers (ieder mens is immers gelijkwaardig), de scheiding van kerk en staat (preciezer: beide instituten hebben onderscheiden taken en verantwoordelijkheden en een eigen ruimte). Een coherent programma – en het vastleggen van rechten in grondwetten – was er natuurlijk nog niet, maar duidelijk is dat zowel het liberalisme als onze rechtsstaat staan op de schouders van het christendom.

Onze rechtsstaat

Wat moeten wij met dit verhaal?³ Wat is de relevantie van deze geschiedenis? Urgent is Siedentops historische analyse met het oog op de actualiteit van 'theoterrorisme' (Cliteur), religieus analfabetisme en populistische praat over joods-christelijke waarden. Siedentops achterliggende vraagstuk is: wat is de Europese identiteit? Wat zijn onze gedeelde overtuigingen? Wat typeert het Westen? Hoe moeten wij ons verhouden tot de islam? Dan blijkt dat het Westen diepgaand door het christendom is beïnvloed, of men dat nu wil of niet, en dat onze liberale rechtsstaat minstens mede een kind van het christendom is. En dat christenen zich op hun beurt bij hun waardering van die rechtsstaat zullen moeten realiseren dat dat wortels heeft die reiken tot Paulus. Siedentop pleit er in het verlengde van zijn betoog voor dat seculiere atheïsten en hedendaagse christenen niet tegenover elkaar gaan staan, maar erkennen dat beide uit dezelfde – christelijke – bron putten. Het is wel nodig die bron opnieuw te onderzoeken. Want het liberalisme, zo constateert overigens niet alleen Siedentop, is niet meer wat het was.

De nadruk op individuele vrijheid is verworden tot ongeremd individualisme, tot een onbeperkte ruimte waarin het dikke ik kan doen wat goed is in eigen ogen (ofwel: dat zelfgenoegzaam consumeert). Gemeenschapswaarden heeft dit liberalisme uit het oog verloren of op de tweede plaats gezet. Dit terwijl in het christendom het individu altijd direct aan sociale verbanden gekoppeld, aan liefde tot God en de naaste – zie prachtige passages van dezelfde Paulus. Een andere zorgelijke ontwikkeling is dat het liberalisme verengd is tot utilistisch denken, waarin overwegingen van geld, nut en efficiëntie andere morele overwegingen worden weggedrukt. Tegelijkertijd kan Siedentops verhaal christenen behoeden voor de valkuil van een eenzijdig gemeenschapsdenken, waarbij de menselijke persoon opgeslokt wordt door verbanden. Tevens kan zijn pleidooi politici weer bepalen bij het belang van de rechtsstaat met zijn principieel begrensde overheid, bijvoorbeeld in debatten over opvoedcursussen.

Slotsom

Christenen en liberalen zouden dus – gezien het verleden – een gedeelde liefde voor de rechtsstaat moeten hebben. En juist die rechtsstaat is de plek waarin ruimte is voor verschil. Juist daarbinnen kunnen burgers en groepen met heel uiteenlopende opvattingen over kwesties van goed en kwaad, leven en dood, publiek bediscussieerd worden. De rechtsstaat bindt ons samen en is, met verder vele grote verschillen, hetgeen ons bindt en samenhoudt. Laten we dankbaar zijn voor die ruimte om te leven en ons telkens realiseren waar de onderliggende waarden vandaan komen. Die waarden moeten dan wel onderhouden worden, ook publiek, onder meer in religieuze en morele gemeenschappen. Want de rechtsstaat leeft bij voorwaarden die hij zelf niet kan realiseren, zoals ook de geschiedenis laat zien. ■

- Noten**
- 1 Zie bijvoorbeeld Dirk Verhofstadt (2012), *In gesprek met Paul Cliteur. Een zoektocht naar harmonie*. Utrecht/Antwerpen: Houtekiet.
 - 2 Uitvoerder bespreek ik het boek van Siedentop in 'Christelijk liberalisme', in: *Radix* 2015(1), 75-78.
 - 3 Siedentop bouwt voort op een aantal specifieke denkers, zoals Francois Guizot, Peter Brown, Harold Berman en Brian Tierney. Hij erkent dat overigens volmondig.

Auteur **Mr. drs. Geert Jan Spijker** is adjunct-directeur van het WI. Hij studeerde rechten en wijsbegeerte in Rotterdam en Amsterdam en houdt zich in het verlengde hiervan veel bezig met de thema's vrijheid en rechtsstaat. Hij is als docent filosofie en sociologie verbonden aan de Christelijke Hogeschool Ede.

Maak kennis met Laurens Wijmenga

DOOR GREET SCHUURMAN Sinds 1 december is het Wetenschappelijk Instituut versterkt met een wetenschappelijk medewerker: Laurens Wijmenga. Hij zal bij ons onder meer werken aan een studie over het gezin. Als econoom blijft hij daarnaast verbonden aan de Rekenkamer Rotterdam, waar hij onderzoek doet naar beleid en uitgaven van de gemeente Rotterdam. Samen met zijn vrouw en hun twee zoontjes woont hij in Amersfoort, waar zij lid zijn van de Baptistengemeente en van een missionaire buurtkerk.

Je bent al enige tijd actief voor de ChristenUnie?
Na het afronden van mijn studie in 2006 ben ik actief lid geworden. Eerst bij Perspectief, en vervolgens onder andere als fractieondersteuner en burgerraadslid in Soest en in Amersfoort. Tijdens de gemeenteraadsverkiezingen in 2014 was ik een van de campagneleiders in Amersfoort. De ChristenUnie is toen van drie naar vijf zetels gegaan, en zit nu weer in het college.

Welk boek heeft jou geïnspireerd, en waarom?
Het boekje *Back to Basics, the anatomy of a slogan* (1994) van David Porter heeft me geïnspireerd politiek actief te worden. De belangrijkste boodschap van het boek is dat burgers een overheid wensen die 'normen en waarden' verkondigt, zolang die boodschap werkelijk authentiek is. Het boek bevat bovendien een zeer leesbare samenvatting van het christelijk denken over politiek.

Welk nieuws houdt jou bezig?
De buitenlandse politiek van Rusland en de consequenties daarvan voor Europa houden mij bezig. Moet Europa meer investeren in defensie, bijvoorbeeld, en daarbij wellicht ook meer samenwerken? En welke rol moeten we daarin verwachten van een Amerika onder Donald Trump? ■

DenkWijzer-debat

'Politiek in een verdeeld land'

In hoeverre ligt er voor de overheid een taak de eenheid in ons land te bewaren? En hoe verhoudt zich dat tot ruimte voor verschil in overtuigingen? Hoe moeten we omgaan met de spanning tussen gelijkheid, en vrijheid van geweten en geloof? Daarover gaan wij graag met u in gesprek op vrijdagmiddag 3 februari tijdens het DenkWijzer-debat 'Politiek in een verdeeld land'.

Programma

Interview met Andreas Kinneking over 'Politiek in een verdeeld land'

Keuze uit de deelsessies:

- 'Vrijheid van onderwijs';
- 'Waardengedreven organisaties';
- 'Waardenvol bestuur'.

Praktische informatie

Thema:

'Politiek in een verdeeld land'

Sprekers:

- Hoogleraar rechtsfilosofie Andreas Kinneking;
- Tweede Kamerlid Eppo Bruins;
- DenkWijzer-hoofdredacteur Martine Vonk;
- Youth for Christ-directeur Bram Rebergen.

Datum:

Vrijdagmiddag 3 februari 2017

Locatie:

Stadscafé de Observant, Amersfoort

Meer informatie en aanmelden:

wi.christenunie.nl/waarden

Het kapitaal & de arbeiders

DOOR GEERT JAN SPIJKER EN CAROLA SCHOUTEN **Geld, snelle winsten en hogere koersen; de aandeelhouder tevreden stellen. Is dat waar het bedrijfsleven zich op moet richten? Niet volgens het Rijnlandmodel en niet volgens Reind Breman. Als zoon van de oprichter van Breman Installatiegroep creëerde hij een bedrijfsvisie waarin niet winst het belangrijkste doel is, maar waarin zowel het kapitaal als de arbeiders zeggenschap hebben. Hij is een van de ondernemers wiens verhaal verteld wordt in *Rijnland Werkt*, een nieuwe WI-bundel over ondernemen volgens het Rijnlandmodel.**

Er wordt wel over 'Bremanisme' gesproken, wanneer het gaat over de zeer eigen visie en cultuur binnen Breman Installatiegroep. Reind Breman, zoon van de oprichter van het bedrijf, is de man die deze visie uitwerkte en in praktijk brengt. Een imposante, charismatische persoonlijkheid, die wethouder voor de ARP was en als raadslid bij de ChristenUnie betrokken was. Breman is een echte ondernemer, met oog voor kwetsbaren. En een met heldere uitspraken: "Het kapitalisme faalt, omdat het dwingt tot slecht handelen." En: "Het centrale probleem is de eenzijdige macht van het kapitaal. De arbeiders kregen via de vakbeweging wel iets aan zeggenschap, maar het kapitaal maakte de dienst uit. Marx zei: 'Maak van arbeiders kapitalisten', bij Breman zeggen we: geef kapitaal en werknemers beide zeggenschap over bezit en beleid. Dus niet alleen het kapitaal, maar ook niet alleen de arbeiders."

Geen winst

Het Bremanisme heeft twee achtergronden, aldus Reind Breman. Allereerst een uitgesproken, christelijke overtuiging. "In onze visievorming speelden Bijbelse noties mee, als het opkomen voor de weduwe en de wees, het idee van het jubeljaar.

Dan is het belangrijk hoe je denkt over rijkdom. God zegt dat je je niet moet hechten aan bezit. Je moet er afscheid van kunnen nemen. Ik ben wel rijk, maar dat beheerst mij en mijn denken niet. Ik heb geen last van rijkdom." Het Bremanisme kwam daarnaast voort uit praktische noodzaak, om familiegedoe te voorkomen. Bij familiebedrijven speelt steeds opnieuw het verervingsprobleem; bij Breman niet. "Bij ons worden kinderen niet automatisch directeur. Een aandeelhouder die wil werken in ons bedrijf laten we kiezen door het personeel; dan weten we zeker dat diegene gewaardeerd wordt. En als het nodig is, wordt hij of zij ontslagen. Wij kiezen de CEO samen met de werknemers. Wij halen ook geen winst uit de onderneming. Wel trekken we rente uit het vermogen – dat wil zeggen, van de vervangingswaarde: harde stenen, auto's en dergelijke."

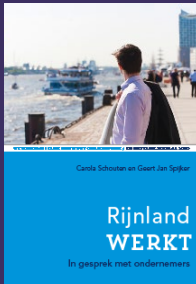
Kale kikkers

"Als er winst wordt gemaakt, zeggen we als aandeelhouders: 'Investeren!' Geld moet de economie in; dat zorgt voor werkgelegenheid, en dus voor koopkracht in de regio. Genemuiden is een van de weinige Nederlandse gemeenten waar de middenstand bloeit. De crisis raakt ons niet." Oefent het Angelsaksische model druk uit op Breman en het Bremanisme? "Het Angelsaksische model is niet tegen te houden. De macht van het kapitaal dringt overal door. Wij hebben het echter dermate dichtgeregeld dat Breman niet kan omvallen. Onze werkmaatschappijen zijn kale kikkers. Daar kunnen aandeelhouders niet het geld uithalen. Als men Breman wil overnemen, moet het hele systeem worden overgenomen, dat ligt vast. De structuur is sterker dan kapitaal!"

"Het draait niet om geld en groei in het leven.", besluit de nestor van het bedrijf. "Weet je wat het summum van gelukkig ouder worden is, volgens de Bijbel? Rustig buiten op je bankje zitten en naar je kleinkinderen kijken." ■

24 februari 2017

Economiecongres

Wanneer

Vrijdagochtend 24 februari

Waar

Leerhotel Het Klooster, Amersfoort

Spreekers

VNO-NCW-voorzitter

Hans de Boer

Tweede Kamerlid

Carola Schouten

Rabobankdirecteur Coöperatie,

Bestuur en Duurzaamheid

Dirk Duijzer

Aanmelden

Geef u nu alvast op via
wi.christenunie.nl/rijnland

Bestel nu alvast het boek

Rijnland Werkt

Via wi.christenunie.nl/rijnland

kunt u als donateur het boek

'Rijnland Werkt' gratis aanvragen.

Voor niet-donateurs is het vanaf

24 februari te bestellen.

Rijnlands ondernemen

Vanouds kent de Nederlandse economie een zeker evenwicht tussen markt, overheid en samenleving. We kennen een goede, betrekkelijk harmonieuze samenwerking tussen werkgevers, werknemers en overheden. Dit wordt wel het Rijnlands model genoemd. In dit model hebben bedrijven allereerst oog voor lange termijn ontwikkeling, met het oog op mens en omgeving. Winst is daarin een middel, geen doel op zich. Dit in tegenstelling tot het zogenaamde Angelsaksische model, waarin het veel meer gaat om zo groot mogelijke korte termijn winst voor onderneming en aandeelhouders, met zo weinig mogelijk overheidsregulering.

Rijnland onder druk

Het Rijnlands model staat al een tijd onder druk. Enerzijds door ontwikkelingen als individualisering: steeds minder mensen willen lid worden van een vakbond. Anderzijds door de aantrekkingskracht van dat Angelsaksische model, want: wie wil er nu geen grote en snelle winst? Dit roept verschillende vragen op. Wat vinden Nederlandse ondernemers van deze ontwikkelingen? Hoe gaan ze ermee om? Hoe proberen zij op een verantwoorde manier te ondernemen in een tijd waarin winst en rendement steeds belangrijker lijken? En wat kunnen de overheid en de ChristenUnie daarin voor ondernemers betekenen?

Nieuwe WI-uitgave *Rijnland Werkt*

Op zoek naar een optimale verhouding tussen overheid en bedrijfsleven interviewden Carola Schouten en Geert Jan Spijker elf Nederlandse ondernemers. Ondernemers van onder andere Breman, Rabobank, Van Oord en Shell vertellen in de nieuwe WI-uitgave *Rijnland Werkt* over hun ervaringen met het Rijnlandmodel. Hoe gaan zij in de praktijk om met hun mensen en het milieu? Hoe kijken ze aan tegen overheid en politiek? En zien zij toekomst voor het Rijnlandmodel? Het boek wordt op 24 februari gepresenteerd tijdens het economiecongres 'Rijnland – meer dan ondernemen'.

Economiecongres – 'Rijnland werkt'

Wij nodigen u van harte uit voor het economiecongres over dit thema op vrijdagochtend 24 februari 2017. Tijdens het congres gaan we met u in gesprek over de actualiteit en de toekomst van het Rijnlands model. We presenteren dan ook de nieuwe WI-bundel *Rijnland Werkt*, waarin ondernemers vertellen over hun ervaringen met Rijnlands ondernemen.

Rechtsstaat in verval. Over de mars door de instituties

De verwijzing in de ondertitel naar de bekende slogan uit de studentenrevolte van 1968: “de lange mars door de instituten”, geeft precies weer wat de auteur bedoelt: dat wat zich nu voltrekt de linkse strijd voortzet om “directe democratie” die vanaf 1968 tot ergens in de vroege tachtiger jaren alle instituties omwoelde (zie James Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw* (1995)). Het populisme dat toen van links kwam, heeft de weg bereid voor wat nu uit de rechter politieke flank komt. Wat te weinig door christenen wordt voorzien is dat het populisme van rechts niet minder revolutionair is dan dat linkspopulisme. Ook de PVV baseert zich op de volkssoevereiniteit, zij het nu met een versterking van het leidersprincipe (356).

De auteur

Sybe Schaap werd in 1946 te Lemmer geboren in een gereformeerd gezin. Hij volgde de Hogere Landbouwschool, studeerde af in de sociologie aan de Vrije Universiteit, promoveerde in 1996, onder L. Haydanek, lid van Charta 77, en ondergetekende, op een proefschrift over Theodor W. Adorno, en habileerde later aan de Praagse Karls Universiteit. Naast zijn parttime functie van docent filosofie, vervulde hij tal van bestuurlijke functies, onder meer dijkgraaf van de Noordoostpolder, dijkgraaf van het waterschap Groot Salland, en voorzitter van de Unie van Waterschappen (tot 2010). Sinds 2007 is hij lid van de Eerste Kamer voor de VVD. In 2012 lag zijn boek *Het rancuneuze gif. De opmars van het onbehagen* ter perse juist toen de onderhandelingen van VVD en CDA met de PVV een kritieke fase bereikten. De auteur werd onder druk gezet de publicatie uit te stellen. Dankzij deze bemoeienis van Hogerhand bereikte het boek in korte tijd vier drukken.

DOOR SANDER GRIFFIOEN Er is een goede kans dat de PVV in maart met een kleine dertig afgevaardigden in de Tweede Kamer terugkomt. Er ontstaat dan een blok ter grootte van één vijfde deel dat niet constructief wil werken, met een leider die geen gelegenheid voorbij laat gaan zich laatdunkend over de onpartijdigheid van de rechtspraak uit te laten, hierin bijgestaan door M. Bosma die in geschrifte geklaagd heeft over “de linkser wordende rechtters.” Een partij die geen leden telt en wat dat betreft zelfs ongunstig afsteekt ten opzichte van de NSDAP van voor de oorlog, maar zich wel opwerpt als de ware vertegenwoordiger van ‘de mensen thuis’. Het is de verdienste van *Rechtsstaat in verval* deze zorgwekkende ontwikkeling in kaart te brengen.

Sybe Schaap
Rechtsstaat in verval.
Over de lange mars door de instituties
Budel: Damon 2016
400 pagina's | € 28,90

Schaaps denken

Eerlijk gezegd is er wel enig doorzettingsvermogen vereist om de auteur op zijn lange mars door de politieke filosofie te volgen. Pas na een driehond pagina's zijn we in het heden beland. Maar ik zeg er direct bij dat deze lange weg nodig is om Schaaps betoog op waarde te schatten. Voor wie de oorsprongen van het populisme wil kennen, is dit boek verplichte kost.

Schaap begint bij de Klassieke Oudheid. Voor Schaap blijft de visie van Plato en Aristoteles op de wetten als deel van een omvattend zedelijk geheel maatgevend. In de moderne tijd ziet hij wel een vershraling optreden, maar er valt toch nog veel voor hem te beleven. Het oorspronkelijke liberalisme loochende zijns inziens dat brede verband niet. De eigendom kwam weliswaar centraal te staan, maar als centrum van een rechtsorde (107). Bij Marx ziet Schaap het wel verkeerd gaan: de miskenning van een beschermende orde schept hier een "godverlaten wereld" (130-142).

De nadruk op de "zedelijke kern" van de godsdienst (133) verbindt hem met Edmund Burke (252). Een nog diepere verwantschap bestaat er met Leo Strauss (1888-1974), en de door hem geïnspireerde Hannah Arendt (1906-1975). Net als voor hen, komt het er voor Sybe Schaap op aan dat politiek een eigen levensvorm is en zich niet door slechte (populistische) of goede bedoelingen ("de dienstbare overheid") de maatschappij in moet laten trekken.

Ware tolerantie

Het slotgedeelte van het boek zal vanwege de ongezouten kritiek van de VVD-senator op de PVV de meeste aandacht trekken, maar ook daar is de auteur steeds bedacht is op bredere samenhangen. We lezen over de verleiding van directe democratie (ons welbekend uit de lokale politiek), over de roep om raadgevende volksraadplegingen die "het eigen publiekrechtelijke gezag van het parlement" ondermijnen (338), en *last but not least* de tendens richting een "gepolitiseerd en instrumenteel

gebruik van wetten" (348), die hij toelicht met tal van voorbeelden van wetsvoorstellen. Ik noem de politiewet (343), het pelsdierenverbod, met een ongrondwettelijke mogelijkheid van onteigening (344), en het voornemen van het kabinet Rutte II om waterschappen uit de Grondwet te doen verdwijnen (347).

Duidelijker dan in het *Rancuneuze gif* (2012) valt er nu een toenadering te bespeuren tot de antirevolutionaire politieke traditie, die immers consequent staat en politiek, met de instituties van de rechtsorde als een eigen terrein, met eigen normativiteit onderscheidde. Alhoewel het Schaap nog steeds in de godsdienst om de zedelijke kern gaat (133), en niet om openbaring van Godswege, zijn er weldegelijk blijken van toenadering. Ik noem p. 351 over de ware tolerantie, "als uitwerking van de joods-christelijke gelijkheidsidee: dat voor God alle mensen gelijk zijn, juist ook waar mensen in een natuurlijke of culturele zin ongelijk zijn." "Waarom het hier ten principale gaat", vervolgt de schrijver, "is, dat onder dit beginsel van *gelijkheid* een veelduidige *ongelijkheid* wordt getolereerd. Onder het gezag van de wet krijgt een breed scala van ongelijkheden rechtens erkenning, ruimte en bescherming."

Sybe Schaap en de ChristenUnie

Schaaps recente ontwikkeling zou hem wat dit betreft dicht bij de ChristenUnie moeten brengen, de partij die zich immers als voortzetting van de oude ARP pleegt te zien. Ik ken hem evenwel goed genoeg om te weten dat ongeacht zijn sympathie voor zijn mede senatoren en ex-senatoren uit deze kring, voor hem als geheel de ChristenUnie te veel een partij is van goede bedoelingen, een partij die graag meehelpt de overheid dienstbaar aan de samenleving te maken, en zo onbedoeld aan een vervaging van grenzen meewerkt. Ik spreek hem hier niet tegen. Men kan het met de auteur oneens zijn op dit laatste punt en men moet het mijns inziens oneens zijn met zijn kijk op wat de kern van de christelijke godsdienst zou zijn, maar negeren van zijn diagnose van het verval van de rechtsstaat lijkt me erg onverstandig. ■

Auteur Prof. dr. Sander Griffioen is emeritus hoogleraar wijsbegeerte

A photograph of a modern building with a large glass facade. The sun is low in the sky, creating a warm, golden glow that reflects off the glass and casts long shadows on the ground. A person in a dark jacket and bag is walking across the foreground from right to left. The building's interior is visible through the glass, showing some red lettering. The overall atmosphere is serene and urban.

Gemeentelijke samenwerkingen

INTERVIEW MET TYCHO JANSEN

Bezint eer ge begint

DOOR MIRJAM KOSTEN Er zijn inmiddels meer samenwerkingsverbanden dan gemeenten in Nederland. Gemeentelijke samenwerkingen zijn in. Ze zijn ook complex: wat is de rol van de gemeenteraad? Waarom moet er eigenlijk samengewerkt worden, is het geen modegrill in bestuurdersland? Tycho Jansen, griffier van gemeente Reimerswaal deelt zijn ervaringen.

‘Bij iedere vorm van samenwerking zet je ‘iets’ op afstand’

Zijn gemeenschappelijke regeling iets nieuws?

Een van de oudere voorbeelden is een GGD. De GGD is een gemeenschappelijke regeling en de deelnemende gemeenten zijn daar lid van. Na de dualisering zijn wethouders afgevaardigd in het bestuur. Zij kiezen samen weer een dagelijks bestuur en de gemeenten hebben dan de rol van een soort toezichthouder. De gemeenten mogen afhankelijk van hoe de regeling is vormgegeven over de begroting en de jaarregeling hun zienswijze geven aan het bestuur.

De GGD is inmiddels weer meer dan de optelsom van gemeentes toch?

Klopt, vaak zie je – de veiligheidsregio is daar een veel recenter voorbeeld van – dat zo’n organisatie zich steeds meer ontwikkelt tot een organisatie met eigen beleid en een eigen identiteit. En dat maakt het voor met name de wethouders nog wel eens lastig.

Wat is daar lastig aan voor een wethouder?

De wethouder krijgt eigenlijk een dubbele pet op. Hij zit in het bestuur van een gemeenschappelijke regeling als vertegenwoordiger van zijn gemeente. Maar als hij eenmaal aan de bestuurstafel van die regeling zit, wordt hij geacht te besluiten in het belang van de betreffende regeling. Wat goed is bijvoorbeeld die GGD, is natuurlijk niet altijd goed voor de gemeente. Neem het voorbeeld van een GGD die moet bezuinigen en die bezuinigt op het aantal locaties waar consultatiebureaus zijn gevestigd. Iedere individuele wethouder zal zeggen: we willen de bereikbaarheid zo goed en de drempel zo laag mogelijk houden dus houdt het maar zoals het nu is. Terwijl diezelfde wethouder, als bestuurslid van een GGD die een sluitende begroting moet presenteren, al snel het idee zal hebben: als het efficiënter kan, moeten we het efficiënter doen. Dus daar zit een spanningsveld.

En wat betekent het voor gemeenteraden?

Bij iedere vorm van samenwerking zet je ‘iets’ op afstand. Meestal is dat ‘iets’ de vrijheid van bepalen van het eigen beleid en directe invloed op de financiën. Soms is dat een vrijwillige keuze, omdat de voordelen groter zijn dan de nadelen. Soms is het een verplichting, volgend uit wetgeving, zoals de veiligheidsregio’s en de regionale uitvoeringsdiensten.

Sommige samenwerkingsverbanden, bijvoorbeeld de veiligheidsregio’s, worden door de overheid opgelegd. Staat dat niet haaks op de gewenste decentralisatie?

Binnen de decentralisatie van het sociaal domein zit inderdaad een paradox. Gemeenten zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van beleid, maar als het gaat om bijvoorbeeld de jeugdzorg zijn er weer opgelegde regio’s. Dus het beleid is gedecentraliseerd naar gemeenten, maar met de verplichting dat die gemeenten weer samen gaan werken in zorgregio’s.

Wanneer wordt een samenwerking een succes?

De cruciale factor is denk ik voor gemeentes: blijft men zich herkennen in het beleid?

Waar zie je het wel eens misgaan?

Gemeenschappelijke regelingen hebben vaak de neiging en de behoefte om het democratisch gat te dichten. Op zich een nobel streven, maar soms werkt dat averechts. Bijvoorbeeld wanneer er een stortvloed aan informatie aan raadsleden wordt gezonden. Daarmee verandert de invloed of de controle die raadsleden hebben op het beleid niet. Je hebt een verschil tussen informatie en invloed. Ik ben wel eens bij een bijeenkomst van een GGD geweest. Die GGD had zijn uiterste best gedaan om een raadsledenbijeenkomst te organiseren, maar de opkomst was heel laag. Het is riskant als je op basis van zo’n lage opkomst conclusies gaat trekken over wat je denkt dat gemeenten wel of niet willen. Als je niet breed gedragen conclusies gaat omzetten in beleid dat onderdeel van je begroting wordt, dan kan dat zomaar tot een afwijzing van de deelnemende gemeenten leiden, die je nooit zag aankomen.

Wat is het democratisch gat of het democratisch tekort dat geldt als risico voor regionale samenwerking?

In het duaal stelsel heeft de gemeenteraad drie taken meegekregen: Volksvertegenwoordiging, Kaderstelling en Controle. Wanneer de invloed van een gemeenteraad beperkt wordt tot een mening over de jaarstukken en beleidsstukken, zijn er nauwelijks of alleen indirecte mogelijkheden voor kaderstelling en controle. Wanneer vanuit de betreffende regeling actief de communicatie met raadsleden wordt gezocht, ontstaat

het gevaar dat niet de raad of raden, maar individuele raadsleden reageren (en dus invloed hebben). Die individuele invloed gaat voorbij aan de volksvertegenwoordigende rol van de gemeenteraad als geheel.

Zijn alle domeinen geschikt voor samenwerking, kan alles gemeenschappelijk?

In mijn beleving niet. Er zijn altijd onderwerpen die bij per gemeente anders worden benaderd. Het gaat dan met name om identiteitsgebonden beslissingen, die te maken hebben met de identiteit van een gemeente, dorpskern of wijk. Op het moment dat de drempel naar het gemeentehuis laag is en mensen snel bellen als er problemen of vragen zijn, is dat in alle gevallen voordelig. We investeren bij het sociaal domein enorm in vroegsignalering en preventie. Je moet er dus voor waken dat je de toegang tot dat domein niet verbouwt tot een voorziening op afstand. Het wordt dan afstandelijk en daarmee wordt voor mensen in een kwetsbare groep, ouderen bijvoorbeeld, de drempel naar het gemeentehuis steeds hoger.

Wat kan wel goed samen?

Ik ken het voorbeeld van een leerplichtambtenaar die heel goed in regionaal verband kan werken. Voorheen was er een ambtenaar verantwoordelijk die dat werk erbij deed, naast zijn andere taken. Later, in de regio, kwam er een kleine afdeling die gespecialiseerd was in schooluitval en die veel meer oog had voor bepaalde signalen. In dat geval maak je de afweging tussen afstand en professionaliteit en kan het laatste zwaarder wegen.

Is er vooral een financiële prikkel om samen te werken?

Er zijn twee financiële prikkels. Een daarvan is de eenvoudige financiële prikkel 'het kan goedkoper'. Vaak blijkt dit aan de start van een samenwerking niet te kloppen. Het inrichten van een samenwerking kost geld en tijd. Daarnaast is er nog een andere prikkel: het kan stabiel. Met name op het gebied van sociaal beleid geldt dat. Aan het begin van het jaar is vaak onduidelijk hoeveel mensen een beroep gaan doen op voorzieningen die je aanbiedt. Bij veel van die voorzieningen kun je niet in oktober zeggen: sorry, het potje is leeg. Er liggen verplichtingen

voor gemeenten sinds de WMO en de participatiewet. Dat gaat om grote bedragen. En dan is de prikkel niet zozeer dat samenwerken goedkoper is. Door samen te werken nivelleer je de uitschieters. Dat geldt met name in de jeugdzorg, waar je enorme uitschieters hebt. Intramurale zorg voor uithuisgeplaatste kinderen kan oplopen tot tonnen per jaar. Daar is niet tegenop te begroten als individuele gemeente.

Is de 'samen is het goedkoper' gedachte voldoende voor een gemeentelijke samenwerking?
Efficiency voordelen aan de inkoopkant kun je ook hebben als je samen inkoop en dan kun je eigen beleid blijven voeren. Bovendien, berust je erin dat het de eerste paar jaren geld kost om samen te gaan werken. De voordelen moet je op de langere termijn beschouwen. Natuurlijk weegt de financiële overweging mee, maar die zou niet bepalend moeten zijn.

Wordt er veel geëxperimenteerd met wat wel en niet werkt?

Zeker, zowel in de vorm van samenwerkingsverbanden, als in de invulling van betrokkenheid met deelnemende gemeenten wordt geëxperimenteerd. Het vervelende is dat uit een samenwerkingsverband stappen voor individuele gemeenten vaak niet realistisch is. Het belangrijkste pleidooi richting gemeenteraden is: bezint eer begint.

Het is niet vrijblijvend?

Het is allesbehalve vrijblijvend.

Zijn samenwerkingsverbanden een modedingetje?

Dat is inderdaad de vraag. Het is een gegeven dat het aantal samenwerkingsverbanden de afgelopen jaren sterk is gestegen. En er zijn zelfs bronnen die aangeven dat er inmiddels meer samenwerkingsverbanden zijn dan gemeenten. Toch is de weerstand onder raadsleden vaak groot. Dat leidt soms tot andere vormen van samenwerking, zoals inkooporganisaties of kredietbanken, die middels dienstverleningsovereenkomsten voor meerdere gemeenten taken uitvoeren. Belangrijk is dat de gemeenteraden zich bewust worden dat er meerdere vormen van samenwerking mogelijk zijn dan een gemeenschappelijk regeling.

Wat zijn de belangrijkste voorbeelden daarvan?

De regeling zonder meer

De meest lichte vorm van samenwerking op grond van de WGR. De basis is een overeenkomst (convenant of bestuursafpraak), waarin de aard en de wijze van samenwerking wordt vastgelegd. Enkele "regionale agenda's" zijn op deze wijze vormgegeven.

De centrumgemeente

Op basis van een mandaat van de deelnemende gemeenten handelt de centrumgemeente namens omliggende gemeenten. De deelnemende gemeenten blijven verantwoordelijk voor de namens hen uitgevoerde taken. Gemeenten kunnen zo profiteren van schaalvoordelen en expertise bij de centrumgemeente.

Het gemeenschappelijk orgaan

Deze lichte variant van samenwerking komt niet vaak voor. Het gaat om een regeling voor één bepaald beleidsterrein en een enkelvoudige samenwerking of afstemming. Bijvoorbeeld op het gebied van het onderwijsbeleid of huisvesting. Het orgaan is geen volledige rechtspersoonlijkheid, waardoor medewerkers in dienst blijven/zijn van één of meerdere deelnemers. Het orgaan wordt bestuurd door alleen een dagelijks bestuur en kent dus geen interne verantwoording.

De bedrijfsvoeringsorganisatie

De samenwerking tussen de gemeenten wordt vormgegeven in een zelfstandig rechtspersoon. De organisatie kan dus zelf rechtshandelingen plegen, zoals contracten sluiten en medewerkers aanstellen of ontslaan. Het heeft een ongeleed bestuursorgaan en kan slechts worden aangegaan tussen colleges van B&W, gedeputeerde staten en dagelijks besturen van waterschappen. De Wet staat deze vorm van samenwerken namelijk alleen toe voor eenvoudige uitvoerende taken en bedrijfsvoering. Bijvoorbeeld het innen van belastingen, onderhoud groenvoorziening en het inzamelen van afval.

Het openbaar lichaam

De meest voorkomende en tegelijk ook de meest zware vorm van samenwerking. De samenwerking kan worden aangegaan door raden of door colleges van B&W in de vorm van een gemeenschappelijke regeling. Er is een algemeen bestuur en een dagelijks bestuur.

De samenwerking heeft een rechtspersoonlijkheid. Personeel komt in dienst van de samenwerking, maar blijft 'gemeenteambtenaar'. Taken kunnen worden gedelegeerd, maar ook gemandateerd. Soms is er een wettelijke plicht, bijvoorbeeld bij Veiligheidsregio, tot het vormen van het openbaar lichaam en mandateren of delegeren van taken. ■

Databank VNG

De VNG heeft een databank van praktijkvoorbeelden, waarin ook voorbeelden van gemeentelijke samenwerkingsverbanden zijn opgenomen. In de databank staan ook voorbeelden van samenwerking die niet rechtstreeks onder de Wgr vallen. De databank is te raadplegen via:

praktijkvoorbeelden.vng.nl/databank/gemeentelijke-samenwerking.aspx

Personalia

Tycho Jansen is raadsgriffier in de gemeente Reimerswaal en maakt onderdeel uit van de TPC Openbaar Bestuur. Eerder schreef hij in 'Gemeenteraden buitenspel' (DW 2014:1).

De Drechttraad

DOOR MIRJAM KOSTEN **Gemeenschappelijke Regelingen zijn er in verschillende vormen. De Drechtsteden, een samenwerkingsverband waarin de gemeenten Alblisserdam, Dordrecht, Hendrik-Ido-Ambacht, Papendrecht, Sliedrecht en Zwijndrecht zich verenigen, hanteert een uniek model: de Drechttraad.**

Wat is de Drechttraad?

Vanuit elke gemeente wordt er uit elke fractie iemand afgevaardigd als Drechttraadslid. Deze personen nemen hun eigen lokale stemgewicht mee naar de Drechtsteden. Zij vormen, samen met hun partijgenoten uit de andere gemeenten een gezamenlijke fractie. In de beginjaren van de Drechtsteden werd er nog vaak gesproken vanuit de lokale gemeenten, maar dat is in de loop van de jaren langzaam verschoven naar de partijpolitieke lijn: Alleen bij uitzondering wordt er nog gesproken namens de gemeente.

Tevens zijn er in dit samenwerkingsverband lokale wethouders benoemd als portefeuillehouders. Elke gemeente vaardigt in principe één wethouder af. Dordrecht levert momenteel twee wethouders, maar levert ook de voorzitter van de Drechttraad, in de persoon van burgemeester Brok. Deze wethouders en de voorzitter vormen samen het dagelijks bestuur van de Drechtsteden. Tien maal per jaar is er een Drechtstedendinsdag, waarop allerlei overleggen zijn, en de vergadering van de Drechttraad.

Voor welke domeinen is de Drechttraad en welk probleem lost de samenwerking op?

De Gemeenschappelijke Regeling Drechtsteden is ontstaan vanaf 2006 als collegeregeling. De raden werden toen slechts geïnformeerd. Later is dit een gemengde regeling geworden met de vorming van een gezamenlijke sociale dienst. Sinds het een gemengde regeling is, is de betrokkenheid gegroeid en zijn er meer taken belegd bij de Drechtsteden. Belangrijk is dat gemeenten beseffen dat het van minder belang is dat een voorziening of bedrijf in de eigen gemeente komt, als het maar in de Drechtsteden komt. Die houding is niet vanzelfsprekend en de regionale samenwerking heeft dan weleens wat voeten in aarde. Gelukkig gaat het echter vaak over de inhoud en komen we daar als regio goed uit.

Door de decentralisaties in het sociale domein kwamen gemeenschappelijke regelingen sterk in de belangstelling te staan. De schaal vraagt echt een hoger niveau. Je ontkomt niet aan samenwerking en we moeten de efficiency voor ogen houden die we behalen als we het samen doen. Die efficiency vertaalt zich ook voor de individuele raden. De punten die zijn overgeheveld naar het regionale niveau hoeft je niet meer lokaal voor te bereiden en te bespreken. Anders doe je dubbel werk en heb je een vierde bestuurslaag.

Dit model werkt toch wel anders dan bij andere gemeenschappelijke regelingen, met bijvoorbeeld één keer in de vier jaar een beleidsplan, jaarlijks een begroting en jaarrekening. Raadsleden komen daar vaak pas in beeld als er financiële problemen zijn. In het verleden richtten wij ons ook nog sterk op de bedrijfsvoering. Langzamerhand is de focus steeds meer verschoven naar samen optrekken en een gezamenlijke stem laten horen naar Den Haag of zelfs Europa.

INTERVIEW MET ANDRIES VAN GEMERDEN

Veel gemeentegrensoverschrijdende zaken doen we samen, zoals de sociale agenda. Ook is er samenwerking op punten als economie, werkgelegenheid en acquisitie. Zo is er recent besloten een Economic Board op te richten.

In een regionaal Meerjarenprogramma bepaalt de Drechtraad voor vier jaar de kaders voor het regionaal beleid. Het Drechtstedenbestuur is verantwoordelijk voor de uitvoering van het programma en wordt daarbij gecontroleerd door de Drechtraad. Deze controle is een wezenlijk verschil met andere gemeenschappelijke regelingen, waarbij de controle door raadsleden als zeer lastig ervaren wordt.

Is er sprake van een democratisch gat in de Drechtraad?

Doordat de lokale stemgewichten worden meegenomen in dit samenwerkingsverband en doordat hier de raadsleden het algemeen bestuur vormen is de democratische legitimiteit naar mijn mening goed geborgd. Dat is een bijzonderheid in bestuurlijk Nederland. De Drechtsteden vormen namelijk de enige gemeenschappelijke regeling waarvan het algemeen bestuur bestaat uit raadsleden. Er gaan bij andere partijen wel eens stemmen op om rechtstreekse verkiezingen te houden, maar die zijn wat mij betreft volstrekt overbodig, omdat de uitslag gekoppeld wordt aan de gemeenteraadsverkiezingen. Er is dus een directe verbinding van de Drechtraad met de gekozen gemeenteraden.

Wat betekent de Drechtraad voor de belasting van raadsleden?

De tijdsdruk is best fors, maar er is ook wel een andere druk merkbaar. Wil je alle dossiers goed tot je kunnen nemen, is er behoorlijk wat leestijd nodig. We hebben Dordrecht als grote centrumgemeente,

maar de andere dorpen zijn relatief klein. Daar hebben we dus ook raadsleden die afgevaardigd worden naar de Drechtraad. Deze raadsleden, die een verantwoordelijkheid hebben voor hun lokale gemeente van bijvoorbeeld 20.000 mensen, zijn medeverantwoordelijk voor het bestuur van de zesde stad van Nederland met 270.000 inwoners. Hier zal meer aandacht voor moeten zijn in het land als het gaat om ondersteuning, kwaliteitsbevordering en een eventuele raadsvergoeding. Deze mensen hebben namelijk niet de mogelijkheden die raadsleden van een grote stad wel hebben.

Vind je het Drechtraadmodel een aanrader voor andere gemeenten?

Ik denk dat het Drechtstedenmodel op andere plekken ook kan werken. Het is een mooie manier om verlengd lokaal bestuur inhoud te geven. Dit gaat niet op voor elke regio. Sommige steden of dorpen hebben met veel meer Gemeenschappelijke Regelingen te maken die in elke specifieke situatie een eigen regio betreffen. Bij ons waren dat vaak dezelfde gemeenten. Ik ben zeer trots op het Drechtsteden-model. Ook in ons model zijn wel aandachtspunten te vinden, maar ik ben blij met dit systeem. Als er gemeentes of regio's interesse hebben in het Drechtsteden-model, nodig ik ze graag uit voor een werkbezoek en om een Drechtstedeninsdag mee te maken. ■

Personalia **Andries van Gemerden** is raadslid voor de ChristenUnie-SGP in Zwijndrecht en Drechtraadslid voor de SGP-ChristenUnie.

Vrijblijvendheid kan niet meer

DOOR RIEKE ELSENBROEK **Onlangs heeft de Raad voor het openbaar bestuur (Rob) op verzoek van minister Plasterk een advies¹ uitgebracht over de kwaliteiten die raadsleden, burgemeesters en wethouders nodig hebben in een veranderende context. De titel luidt: *Niet alleen een ambt, ook een ambacht.*¹ Enkele aanbevelingen van de Raad: “Neem tijd voor professionalisering en ontwikkeling.” En: “Stimuleer een cultuur waarin scholing en ontwikkeling vanzelfsprekend zijn.” Dit is precies waar we bij het Opleidingscentrum ook al een poos mee rondlopen.**

Het is 2020. De ChristenUnie is in 210 gemeenten vertegenwoordigd door 517 capabele raadsleden. Het gros van deze raadsleden speelt het klaar om ondanks de steeds maar veranderende context in goed contact met de burger te staan en tegelijk een duidelijk ChristenUnie-profiel te behouden. Gedreven door christelijke idealen werken ze hard om het beste te zoeken voor de samenleving. Ze smeden coalities binnen en buiten het gemeentehuis en zijn echte verbinders,

Onze raadsleden reflecteren geregeld tijdens bijeenkomsten met ChristenUnie-collega's op hun rol en visie. Bovendien volgen ze cursussen: er valt steeds weer wat te leren doordat veranderingen in bestuur en samenleving elkaar snel opvolgen. In het jaarlijkse voortgangsgesprek komt uiteraard het onderwerp 'professionalisering' aan de orde.

Afgesproken wordt hoe het raadslid hiermee aan de slag gaat en welke cursus, training of intervisie hij of zij daarvoor gaat doen.

Dit is ons droombeeld voor de ChristenUnie in 2020. Een partij waarin het vanzelfsprekend is om als raadslid te investeren in je ontwikkeling. Dat ChristenUnie-raadsleden over het algemeen bekend staan als degelijke politici is al een feit. Iets om heel blij mee te zijn en om zo te houden! Er komen in maart 2018 naar verwachting honderdvijftig à tweehonderd kandidaten voor het eerst namens de ChristenUnie in de raad. Wat zou het mooi zijn als die hele nieuwe lichterling een cultuur aantreft waarbinnen het heel natuurlijk is om aan je eigen professionalisering te blijven werken. Waarin vrijblijvendheid op dat punt echt niet meer kan. Je representeert als raadslid een partij en dat schept verplichtingen richting die partij. Je doet dat voor een samenleving die steeds ingewikkelder wordt, en ook dát verdraagt geen prutswork. En trouwens, je wilt toch zelf graag uitblinken in je vak?

Is het mogelijk om zo'n cultuur te creëren? Een eerste stap kan zijn om van die nieuwe lichterling te vragen om in elk geval een bepaalde basis onder de knie te hebben. De basis van het ChristenUniedenken. Dat kan vrij eenvoudig door die basiskennis in de selectieprocedure te toetsen en daar afspraken over te maken. We pakken als Opleidingscentrum de handschoenen van de Rob graag op en organiseren in het najaar van 2017 in twintig regio's avonden met als onderwerp: *Het hart van de ChristenUnie*. We dagen alle kandidaten in de top van de lijsten uit om hier aanwezig te zijn. Om kennis op te doen over het hart van christelijke politiek. Want een beetje vrijblijvend je raadszetel innemen, dat kan echt niet.

Noot

¹ Raad voor het openbaar bestuur (2016). *Niet alleen een ambt, ook een ambacht. De kwaliteiten van raadsleden, burgemeesters en wethouders.* Briefadvies van de Raad voor het openbaar bestuur.

ChristenUnie
Opleidingscentrum

Column

Waarden wegen

DOOR MARTINE VONK, HOOFDREDACTEUR

Als ik ergens een gemeenschap heb ontmoet die verregaande consequenties trekt van het kiezen voor hun basiswaarden, is dat de Amish-gemeenschap. Ik heb drie maanden bij Amish families in Lancaster County mogen verblijven in het kader van mijn promotieonderzoek. Ook al verschillen onze waarden op bepaalde terreinen en maken zij andere keuzes dan ik in het dagelijks leven, hun proces van waarden wegen vind ik fascinerend en ook inspirerend voor ons leven en de politiek in Nederland.

Telefoonhuisje

De Amish hebben hun gemeenschappelijke waarden helder benoemd, ze nemen deze serieus en ze koppelen er hun gedragskeuzes aan. Dat kan betekenen dat ze zich bepaalde ontwikkelingen onttrekken omdat deze hun belangrijkste waarden, en daarmee hun kwaliteit van leven, op de langere termijn aantasten. Vaker nog nemen ze ontwikkelingen wel gedeeltelijk over, maar maken er hun eigen versie van. Amish hebben bijvoorbeeld het gebruik van de telefoon in huis afgewezen. Aanvankelijk maakten ze wel degelijk gebruik van de telefoon in huis, maar gaandeweg vonden ze dat het face-to-face contact verminderde, dat het teveel tot roddel leidde en ook dat een rinkelende telefoon teveel inbreuk maakte op het gezin, omdat het gesprekken onderbrak. De Amish kozen een pragmatische oplossing: ze hebben wel telefoons, maar die staan in een telefoonhuisje achterop het erf. Mensen kunnen een boodschap achterlaten op de voicemail en een paar keer per dag luisteren de Amish deze af. Het is een voorbeeld van waarden wegen: dingen die allemaal belangrijk zijn afwegen om uiteindelijk te kiezen voor dat wat je het allerbelangrijkst vindt. Overigens staat de Amish met de opkomst van de mobiele telefoon in de gemeenschap weer een nieuw proces van waarden wegen te wachten.

Stip op de horizon

Voor de meesten van ons zal het bezit van de telefoon geen issue zijn, hoewel rond het gebruik van mobieltjes een nieuwe etiquette niet zou misstaan. Waar het me om gaat is de vraag of we helder voor ogen hebben welke waarden het belangrijkste voor ons zijn en hoe we onze keuzes daar voortdurend op kunnen afstemmen. Zeker in de politiek speelt daarbij ook de afweging tussen korte en lange termijneffecten. Het is niet altijd helder wat de consequenties van bepaalde keuzes zijn op de lange termijn. Ook de snelheid van het politieke bedrijf laat niet altijd ruimte voor een grondige bezinning op de lange termijneffecten van beleid op onze kwaliteit van leven. Toch is het essentieel om deze bezinning ruimte te blijven geven en kwaliteit van leven als stip op de horizon te blijven benoemen. Hoewel de Amish weinig op hebben met politiek, kunnen ze ons hier zeker in inspireren. ■

‘De maatschappelijke democratie en maatschappelijke verbanden zijn grotendeels verdwenen. De consequentie daarvan is: alles is politiek geworden in dit land.’

Kim Putters, pagina 12

